

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA

SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

2

ROČNÍK XXI, 1970

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

OBSAH

Klára Buzássyová , Intencia slovesného deja a deverbatívna slovotvorná paradigma	113
Ernest Marko , K fonologickej platnosti nemeckého /e:/	125
Ján Sabol , Kombinácie šumovej a sonórnej spoluhlásky v slovenčine	139
Mária Ivanová-Šalingová , Expresívny príznak	154
Jozef Mlacek , Základné typy ustáleného prirovnania	172
Elena Smiešková , Ustálené prirovnania vo frazeológii	189
Katarína Habovštiaková , Knižné prvky v kultúrnom jazyku slovenskej národnosti	202

Rozhľady

Viktor Krupa , K niektorým otázkam transformačnej generatívnej gramatiky	212
Jan Průcha , Problémy generatívneho modelu v psycholingvisticke	220

Správy a posudky

Doc. František Miko päťdesiatročný. Š. Ondruš	227
Súpis prác doc. Františka Miku za roky 1946—1969. L. Dvornč	228
Doc. Vincent Blanár päťdesiatročný. J. Horecký	233
F. Miko , Estetika výrazu. J. Mlacek	235
J. Mistrík , Stylistika slovenského jazyka. J. Findra	237
S. Marcus , Introduction mathématique à la linguistique structurale. J. Horecký	241
P. Sgall , Generativní popis jazyka a česká deklinace. J. Horecký	242
Les machines dans la linguistique . J. Horecký	244
J. Horecký , Úvod do matematickej jazykovedy. V. Krupa	245
R. G. A. de Bray , Guide to the Slavonic Languages. J. Ružička	246
J. Valiska , Die Zipserdeutsche Mundart von Chmelnica (Hopgarten). J. Kriššáková	247
L. Grétsy , A szóhasadás. J. Ružička	250
A magyar nyelv történeti-etimológiai szótara . K. Habovštiaková	251
Sympóziu o algebrickej lingvistike. K. Buzássyová	253
X. medzinárodný onomastický kongres vo Viedni. Š. Krištof	256

СОДЕРЖАНИЕ

Клара Бузашинова , Интенция глагольного действия и словообразовательная парадигма отглагольных существительных	113
Эрнест Марко , Фонологическое значение немецкого /e:/	125
Ян Сабол , Сочетания шумных и сонорных согласных в словацком языке	139
Мария Ивановна-Шалингова , Признак экспрессивности	154
Йозеф Млачек , Основные типы устойчивых сравнений	172
Елена Смиешкова , Устойчивые сравнения в рамках фразеологии	189
Катарина Габовштикова , Элементы книжного стиля в культурном языке словацкой национальности	202

Обзор

Виктор Крупа , К некоторым вопросам трансформационной порождающей грамматики	212
Ян Пруха , Проблемы порождающей модели в психоллингвистике	220

Сообщения и рецензии

К пятидесятилетию доц. Франтишека Мико . Ш. Ondruš	227
Список работ доц. Франтишека Мико , опубликованных в период 1946—1969 гг. Л. Дворнч	228
К пятидесятилетию доц. Винцента Бланара . Я. Горевки	233

INTENCIA SLOVESNÉHO DEJA A DEVERBATÍVNA SLOVOTVORNÁ
PARADIGMA*

KLÁRA BUZÁSSYOVÁ

Jedným z najspornejších problémov náuky o tvorení slov, resp. užšie teórie odvodzovania slov je vymedzenie kritéria pre najvšeobecnejšie rámcovanie slovtvorného opisu. Hoci každý slovtvorný opis musí súčasne prihliadať na formálnu i významovú stránku odvodzovania a rešpektovať paralelizmus medzi výrazovým a významovým plánom, časté prípady asymetrie medzi označujúcim a označovaným a zložitosť korešpondencie medzi nimi najmä vo flektívnych jazykoch oprávňujú konštituovať samostatné abstraktné jednotky významu i výrazu¹. Z toho potom vyplýva zásadná možnosť pristupovať k opisu slovtvorného systému alebo z hľadiska formy a od nej sa dostať k významu, alebo naopak možnosť postupovať od významu k formám jeho vyjadrenia.

Ak postupujeme od významu (obsahu)² k forme, treba rozhodnúť o tom, na základe akého kritéria sa majú vyčleňovať najvšeobecnejšie obsahové triedy, ktoré spoluurčujú alebo priamo tvoria najvšeobecnejšie slovtvorné triedy,

* Príspevky K. Buzássyovej, J. Sabola a M. Ivanovej-Šalingovej boli napísané pre 1. číslo (XXI. roč., 1970), venované prof. Jánovi Horeckému k jeho päťdesiatinám. Pre nedostatok miesta v 1. čísle uverejňujeme ich v tomto (2.) čísle.

Redakcia.

¹ Porov. M. Dokulil, *Dialektika výrazu a významu v morfológickej štruktúre slova v slovanských jazykoch*, Československé prednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze, Praha 1968, 20.

² Pojmy význam a obsah pokladáme v zhode s M. Dokulilom za nie celkom synonymné (i keď sa najmä lexikálne významy pokladajú často za synonymá mimojazykových obsahov). Chápeme význam za štylizovaný poukaz jazykovej formy na mimojazykový obsah a vnútornú jazykovú funkciu (porov. M. Dokulil, *Ke koncepcii porovnávacích charakteristik slovanských jazyků v oblasti „tvoreni slov“*, SaS XIV, 1963, č. 2, 102). V zhode s vymedzením sémantiky (porov. L. Tondl, *Problémy sémantiky*, Praha 1966, 45, 55) potom hovoríme, že slovo (i odvodené slovo) označuje svoj mimojazykový obsah (denotát), ale vyjadruje svoj význam (znýsel).

t. j. slovotvorné kategórie. Nazdávame sa, že rozhodnúť o tomto kritériu možno iba na základe preskúmania semiologickej povahy slovotvorného významu, a to bez ohľadu na to, či sa za formálny korelát významu pokladá iba slovotvorná morféma alebo nejaká jednotka komplexného charakteru, napr. slovotvorný typ.

J. D. Apresian uvádza podľa výsledkov semiotiky a logickej sémantiky tieto druhy významov³:

1. denotatívny význam — vzťah znaku k denotátu;

2. signifikatívny význam — vzťah znaku k signifikátu (ktorý zodpovedá tradičnému termínu obsah pojmu);

3. štruktúrny význam — vzťah znakov k iným znakom, ktorý sa člení na syntaktický význam čiže valenciu (vzťah znakov k iným znakom na syntagmatickej osi) a diferenciálny význam, čiže vzťah znakov k iným znakom na paradigmatickej osi;

4. pragmatický význam, ktorého súčasť tvoria emocionálno-expresívne komponenty znaku. Podľa Apresiana každá jazyková forma má aspoň jeden z týchto druhov významov, no iba pri niektorých jazykových formách možno rozlišovať všetky štyri druhy významov súčasne. Flektívne morfémy majú iba štruktúrny význam, slovotvorné morfémy majú štruktúrny a signifikatívny význam⁴.

V podstate rovnaký názor, aj keď s použitím tradičnejších termínov, zastáva V. Straková⁵, keď hovorí, že z troch faktorov, ktoré podľa semaziológie určujú význam slova, totiž vzťah slova k mimojazykovej skutočnosti, vzťah slova k pojmu ako myšlienkovému stvárneniu skutočnosti a postavenie slova v lexikálnej sústave jazyka, možno pri morféme (derivačnej — K. B.) uvažovať iba o posledných dvoch, lebo morféma na rozdiel od slova nemá priamy vzťah ku skutočnosti. Domnievame sa, že pri slovotvornom význame odpadá možnosť skúmať ho ako denotatívny význam nielen vtedy, ak sa za jeho formálny korelát pokladá slovotvorná morféma, ale aj vtedy, ak je jeho korelátom abstraktná schéma, akou je napr. slovotvorný typ, lebo ani slovotvorný typ nemá k mimojazykovej skutočnosti priamy vzťah a je teda abstrakciou iného druhu ako slovo.

Z charakteristiky slovotvorného významu ako významu signifikatívneho je potom pochopiteľné, prečo sa pre kategoriálne slovotvorné významy hľadá podklad v typoch štrukturácie obsahu pojmu, akými sú napr. Dokulilove onomaziologické kategórie, alebo prečo sa pri klasifikáciách kladie dôraz na slovnodruhové zatriedenie derivátov a ich slovotvorných základov, ktoré je

³ J. D. Apresian, *Sovremennyyje metody izučeniija značenij i nekotoryje problemy strukturnoj lingvistiky*, Zb. Problemy strukturnoj lingvistiky, Moskva 1963, 106.

⁴ J. D. Apresian, c. d., 107.

⁵ V. Straková, *K významu morfému a slova*, Československá rusistika VIII, 1963, č. 2, 75.

tiež v istej korešpondencii s pojmovým triedením. Z charakteristiky slovo-
tvorného významu ako významu **štruktúrneho** je zasa pochopiteľné, prečo
treba pri ňom zdôrazňovať jeho **vzťahovú** povahu: to, že význam jedných
jednotiek vyplýva z ich vzťahu k iným jednotkám. Vzťahová povaha slovo-
tvorného významu sa najmarkantnejšie prejavuje pri **paradigmaticom**
aspekte, pri odhaľovaní protikladov, do ktorých odvodené slová vstupujú.
Vzhľadom na dvojčlennú štruktúru odvodeného slova možno paradigmatické
rady odvodených slov konštruovať alebo tak, že konštantnou zložkou sú
slovtvorné formanty (sufixy) a variabilnou zložkou sú slovtvorné základy,
alebo naopak, tak, že konštantnou zložkou sú slovtvorné základy a variabil-
nou zložkou sú formanty, ktoré môžu príslušné slovtvorné základy priberať.
Pri komplexnom pohľade na slovtvorný systém to znamená, že pri **prvom**
postupe sa skúmajú predovšetkým vzájomné vzťahy sufixov a slovtvorné
základy sú charakterizované veľmi všeobecne, napr. na úrovni slovných dru-
hov⁶. Pri druhom pohľade, pre ktorý sme v doterajšej slovtornej literatúre
nenašli príklad, sa konfrontujú slovtvorné základy (korene) a ich slovné
čelade, v paradigmatickej klasifikácii sa postupuje od slovtvorných základov.
V tomto príspevku chceme všeobecne charakterizovať práve takúto klasifiká-
ciu. Je to pokus o **paradigmatický** pohľad na istý výsek slovtvorného systému
jazyka, konkrétne na deverbatívne odvodzovanie sufixáciou a konverziou.
Cieľom tejto klasifikácie je zisťovanie **odvodzovacích** možností slovenského
slovesa a hierarchicky najvyššie postavenými triedami sú v tomto opise de-
verbatívne slovtvorné paradigmy, v rámci ktorých možno diferenciálne
slovtvorné významy opísať pomocou dištingtívnych príznakov. Predpokladom
takéhoto skúmania je, že už poznáme inventár slovtvorných deverbatívnych
významov, a úlohou je zistiť, ako je tento inventár pri rôznych typoch slovi-
e zastúpený. Vymedzeniu inventára deverbatívnych slovtvorných významov
sme venovali osobitnú štúdiu, v ktorej sme vymedzili hierarchicky dvojaké
slovtvorno-sémantické príznaky ako ukazovatele slovtvorného významu —
príznaky kategoriálne, t. j. konštituujuce triedy kategoriálnych významov,
a príznaky sprievodné, t. j. diferencujúce navzájom členy vnútri triedy
kategoriálnych významov.⁷

Kategoriálne slovtvorné významy fundovaných slov, ktoré možno od
daného fundujúceho slova odvodiť, sú rozhodujúce pre jeho začlenenie do
slovtvornej paradigmy. Pojem slovtvornej paradigmy zavádzame do opisu
ako pojem analogický sémantickej paradigme. V sémantike sa paradigmy

⁶ Najnovší paradigmatický opis, ktorého cieľom je **skúmanie systému** sufixov pod-
statného mena a zisťovanie vzťahov, do ktorých vstupujú sufixy nezávisle od kon-
krétneho významu slovtvorného základu, podáva O. G. Revzinová v monografii
Struktura slovoobrazovateľných polej v slavjanských jazykoch, Moskva, 1969.

⁷ Porov. K. Buzássyová, *Über die distinktiven Merkmalen bei der deverbativen
Ableitungen*, Recueil linguistique de Bratislava III (v tlači).

využívajú pri opise prvkov majúcich nejakú spoločnú vlastnosť, ktorá ich zaraďuje do toho istého sémantického priestoru (univerza). V rámci takéhoto priestoru vymedzeného napr. ako príbuzenské názvy, názvy farieb ap., teda v rámci uzavretých radov lexém sa signifikatívny význam lexém opisuje pomocou sémantických komponentov.⁸ Pojem paradigmy možno využiť i pri opise slovtvornej roviny. najmä pri zisťovaní odvodzovacích možností slov. **i keď treba rátať s tým, že paradigmy tu budú otvorenými triedami.** Práve tu je výhodný opis pomocou príznakov, teda vlastností, lebo systém otvorených tried nemožno definovať extenzionálne, t. j. vypočítaním všetkých členov triedy, lež intenzionálne, t. j. uvedením vlastností členov danej triedy.⁹

Deriváty odvodené od sloviac spája spoločná sémantická vlastnosť vzťah k deju, ktorá ich zaraďuje do toho istého sémantického priestoru, a je tak podmienkou pre to, aby sa význam odvodeného slova mohol opísať pomocou príznakov. Konfrontáciou slovných čeladi sloviac a skúmaním vzťahov ich členov možno zistiť, že behatosť slovnej čelade rozličných sloviac, a teda ich odvodzovacie možnosti sú do značnej miery podmienené intenciou slovesného deja fundujúcej slovesnej lexémy, ktorá odráža v najabstraktnejšej podobe sémantiku slovesa. Možno teda rozdeliť všetky skúmané slovesá do tried podľa toho, akého významu deriváty sa od nich odvodzujú. Obrazne možno povedať, že slová, ktoré sa od skúmaného slova odvodzujú, sú jeho „slovtvorným ohýbaním“. Slovtvorná paradigma potom zachytáva slová, ktoré majú rovnaké „slovtvorné ohýbanie“. Napr. slovtvorné ohýbanie slovesa *tkat* predstavujú jeho deriváty: *tkáč* (činiteľ deja), *tkáčstvo*, *tkanie* (dej), *tkanivo* (látka, ktorá sa spotrebuje pri realizácii deja), *ikanica*, *tkanivo*, *tkanina* (výsledky deja), *tkáčovňa* (miesto deja), *tkací*, *tkaný* (dejová vlastnosť). Ako vidno, treba rozlišovať odvodené lexémy a významy týchto lexém, lebo forma a význam nemusia byť vždy v jedno-jednoznačnom vzťahu (porov. *tkanivo* = výsledok i spotrebná látka). Deverbatívnu slovtvornú paradigmu potom definujeme ako triedu sloviac a od nich odvodených derivátov, pričom tieto deriváty majú rovnaký kategoriálny význam¹⁰. Od paradigmiem vo flektívnej morfológii sa slovtvorné paradigmy líšia tým, že majú horizontálny i vertikálny rozmer (vyplýva to z toho, že sa pomocou nich modeluje sémantický priestor). Paradigmu možno znázorniť tabuľkou, v ktorej na horizontálnej osi sú v záhlaví

⁸ W. H. Goodenough, *Componential Analysis and the Study of Meaning*, Language, Vol. 32, 1956, n. 1, 195—216; Anthony F. C. Wallace and John Atkins, *The Meaning of Kinship Terms*, American Anthropologist, Vol. 62, February 1960, 58—80.

⁹ A. Juillard, Hans H. Lieb, *Klasse und Klassifikation in der Sprachwissenschaft*, Hague-Paris 1968, 58.

¹⁰ Termín derivačná paradigma použil na označenie slovnej čelade, t. j. základového slova a jeho derivátov, Dean S. Worth vo svojej štúdii *The Role of Transformation in the Definition of Syntagmas in Russian and other Slavic Languages*, American Contributions to the Fifth International Congress of Slavists, Sofia 1963, a chápe ho ako termín z morfolologickej roviny. Naše chápanie slovtvornej paradigmy v princípe neprotirečí

tabuľky uvedené všetky kategoriálne významy derivátov, ktoré sa od daného slovesa odvodzujú, na vertikálnej osi sú uvedené slovesá, od ktorých sa deriváty s príslušnými kategoriálnymi významami odvodzujú. V priesečníku slovesa a kategoriálneho významu je uvedený derivát vyjadrujúci daný význam. Pri opise deverbatívneho slovtvorného systému pomocou paradigiem ide vlastne o konfrontáciu slovných čeladi sloves, pravda, s istými obmedzeniami.

V horizontálnom smere vymedzujeme deverbatívnu slovtvornú paradigmu tak, že v nej zachytávame iba deverbatívne substantíva a adjektíva (adjektíva sa skúmajú najmä preto, aby sa dal zistiť výskyt sekundárnych deverbatívnych substantív — nositeľov debovej vlastnosti a spredmetnenej debovej vlastnosti, t. j. abstrákt na *-ost*)¹¹. Kategoriálne slovtvorné významy deverbatívnych substantív ako istých účastníkov deja určujeme v konfrontácii s členmi intencnej štruktúry slovesa. Skúmanie intencie slovesného deja je už tradičnou oblasťou záujmu slovenskej jazykovedy, ale **dosiaľ sa táto** vlastnosť slovesa skúmala výlučne zo syntaktického hľadiska. Skúmanie deverbatívneho odvodzovania nás však presvedčilo, že **intencia slovesného deja sa premieta nielen do valenčných vlastností slovesa a do syntaktickej roviny, kde členy intencného systému agens, dej a paciens sú v istej korešpondencii s vetnými členmi a s typmi viet, ale premieta sa istým spôsobom i do slovtvornej roviny, a to tak, že pri istých slovesách možno vyjadriť slovtvorným spôsobom agensa a paciensa a pri iných nie. Pravda, v slovtvornom systéme je situácia zložitejšia, lebo členy intencnej štruktúry agens. dej. paciens nemajú na slovtvornej rovine bezprostredných korešpondentov. Preto aj intencné typy sloves tak, ako boli vypracované v našej literatúre, môžu slúžiť iba ako východisko, ako odrazový mostík skúmania. Agens, t. j. logicko-sémantický agens (pôvodec deja) z intencnej štruktúry fundujúcej slovesnej lexémy má svojho korešpondenta v deverbatívnom činiteľovi deja, napr. k slovesu *tkať* existuje slovtvorne vyjadrený činiteľ deja *tkáč*. Intencný dej má tiež svojho korešpondenta v dejevých menách (*tkanie*), ale intencný paciens — zasiahnutá alebo cieľová substancia nemá na slovtvornej rovine jedného jednoznačného korešpondenta, lebo význam paciensa nie je na slovtvornej rovine v plnom zmysle kategoriálny, nemá na svoje vyjadrenie špecifický prostriedok¹².**

Worthovmu chápaniu derivačnej paradigmy, naším východiskom sú tak isto ako uňho slovné čelade, rozdiel je v tom, že my i zisťujeme, ktoré slová, v našom prípade slovesá, majú rovnaké a ktoré zasa odlišné slovné čelade. K vymedzeniu slovtvornej paradigmy dospievame po konfrontácii slovných čeladi rozlíšených sloves. Táto konfrontácia už prebieha na lexikálnej, nie morfológickej rovine, preto pre konštituovanie deverbatívnych slovtvorných paradigiem je rozhodujúci slovtvorný význam, nie forma derivátov v príslušnej slovnej čeladi.

¹¹ Odvodzovanie sloves od sloves sme mohli eliminovať z formálnych dôvodov, lebo je to odvodzovanie prevažne prefixálne a prefixálno-suffixálne, kým my si všímame odvodzovanie suffixáciou a konverziou.

Zasiahnutá substancia, to, na čo je dej **zameraný**, je na slovotvornej rovine rôznym spôsobom modifikované, takže možno hovoriť o istom „zásahu, objekte“ v širokom zmysle, ktorý môže byť modifikovaný ako spotrebná látka (*palivo, tkanivo*), ako výsledok deja (*tkanivo, tkanina*), ako ostatok, odpad po deji (*piliny, stružliny*), podmienene ako objekt (*paciens*) v užšom zmysle (*trestanec, chovanec*) a ako slovotvorné významy sa uplatňujú i vedľajšie **intencie**, **intencia** k nástroju a k miestu. Počet kategoriálnych slovotvorných významov určujeme ako sumu možných účastníkov deja, vyskytujúcich sa pri všetkých **intenčných** typoch sloviac. Sú to 1. činiteľ deja (distribučne podmienený variant činiteľa pri stavových slovesách je nositeľ deja), 2. nástroj deja (substancia, ktorou sa pôsobí na objekt deja), 3. dej, 4. látka, ktorá sa spotrebuje pri realizácii deja, 5. výsledok deja, 6. ostatok (odpad) po deji, **napr. piliny, rezky**, 7. objekt deja (*paciens* v užšom zmysle), 8. miesto deja, 9. dejová vlastnosť, 10. spredmetnená dejová vlastnosť, 11. nositeľ dejovej vlastnosti. Toto je vymedzenie slovotvornej deverbatívnej paradigmy v inventári kategoriálnych významov, teda v horizontálnom smere.¹³

Pri vertikálnom vymedzení sa zisťuje, ktoré slovesá patria do tej istej paradigmy. Totožnosť vyjadrovaných kategoriálnych slovotvorných významov, ktoré sme uviedli v definícii paradigmy, nemožno brať celkom doslovne, lebo v slovnej zásobe nejestvuje taká priamočiarosť ako v morfológickej paradigmaticke, kde členy tej istej paradigmy majú skutočne celkom totožný súhrn flektívnych foriem. V slovnej zásobe nejestvuje obligátnosť vyjadrenia istých významov slovotvorným spôsobom, možno vypozerovať iba isté tendencie tohto vyjadrovania. Tieto tendencie možno odhaliť tak, že sa pri konštruovaní deverbatívnych slovotvorných paradigiem vychádza z intenčného typu základových (*fundujúcich*) sloviac, lebo tento typ implikuje potenciálny výskyt istých kategoriálnych slovotvorných významov. Až v rámci intenčného typu sa uplatňujú iné sémantické faktory, statickosť, dynamicnosť deja, „konkrétosť“, „abstraktnosť“ deja, s ktorými **napr. súvisí možnosť chápať dej ako vlastnosť, a až nakoniec sa uplatňuje zreteľ na individuálny lexikálny význam základovej lexémy**. Tam, kde sa potenciálne možný slovotvorný význam nerealizuje preto, že mu v tom bráni konkrétny lexikálny význam slovesa, sú v paradigme **prázdne miesta**, ktoré sú v sémantických paradigmách **bežné**. **Napr. pri slovesách 1. intenčného typu¹⁴ označujúcich konkrétne**

¹² Porov. *Tvorění slov v češtině II*. Odvozování podstatných jmen, Praha 1967, 182.

¹³ Popri týchto kategoriálnych príznakoch pokladáme pri deverbatívnom odvodzovaní za slovotvorne relevantné tieto sprievodné príznaky: limitný/nelimitný, intenzifikovaný/neintenzifikovaný, aktívny/pasívny, potenciálny/reálny, konkrétny/abstraktný, životný/neživotný, hromadný/nehromadný, signulatívny/nesignulatívny, porov. štúdiu citovanú v pozn. 7.

¹⁴ Intenčné typy budeme uvádzať podľa *Morfologie slovenského jazyka*, Bratislava 1966, 390.

výrobné a spracovateľské činnosti sa prejavuje tendencia odvodzovať deriváty s významom nástroja. Deriváty s významom nástroja sa však neodvodzujú od slovíes označujúcich všeobecnejšie činnosti (*stavať, maľovať, robiť*), ktoré sa nevykonávajú pomocou jedného nástroja, ale pomocou viacerých (rôznych) nástrojov, takže nie sú tu podmienky pre to, aby sa pojem nástroja vyjadroval slovotvorne (vyjadruje sa lexikálne). V tabuľke zachytávajúcej slovesá I. paradigmy I. intencného typu budú teda pod kategoriálnym významom 'nástroj' pri týchto slovesách prázdne miesta.

Rozhodujúce je, že suma pravidelnejšie odvodzovaných derivátov s totožnými kategoriálnymi slovotvornými významami je pre daný intencný typ a danú paradigmu charakteristická.

Jednotlivé deriváty vstupujú v rámci paradigiem do protikladov jednak podľa svojich kategoriálnych príznakov (ak sa rôzne kategoriálne významy vyjadrujú tou istou formou, napr. *lom* — dej i miesto), jednak podľa sprievodných príznakov (ak sa od toho istého slovotvorného základu odvodzujú nesynonymické deriváty s tým istým kategoriálnym významom, ale rôznymi formantmi, napr. slová *pisateľ* — *pisár* stoja v protiklade podľa príznakov okazionálny/stály, ktorý je realizovaním protikladu limitnosti/nelimitnosti pri činiteľských menách).

Načrtne tu teraz iba celkom všeobecne klasifikáciu deverbatív podľa slovotvorných deverbatívnych paradigiem.

V prvom intencnom type sa agens i paciens vyslovujú explicitne. Ide tu o predmetové slovesá vyjadrujúce externú akciu agensa. V konkrétnom významе týchto slovíes sa môže zdôrazňovať alebo objektová alebo subjektová zložka ich intencného pola. Podľa toho možno tieto slovesá rozdeliť do troch slovotvorných paradigiem:

1. V konkrétnom význame objektových slovíes sa zdôrazňuje zameranosť na objekt, čo sa slovotvorne prejavuje tak, že od slovíes I. paradigmy sa popri odvodzovaní názvov činiteľa deja, prípadne názvov deja odvodzujú i deriváty, ktorých kategoriálne významy súvisia so zásahovou (paciensovou) zložkou intencnej štruktúry. Tieto slovesá označujú rozličné druhy konkrétnych, najmä výrobných a spracovateľských činností, pri ktorých objekt deja môže byť veľmi rozmanitý, preto sa spravidla nevyjadruje slovotvorne, ale lexikálne (napr. *rezať, sekať, strihať* atď. možno čokoľvek). Preto sa od nich neodvodzujú deriváty s kategoriálnym významom objektu deja, ale objektovosť (syntaktická tranzitívnosť) týchto slovíes sa slovotvorne prejavuje tak, že sa od týchto slovíes odvodzujú deriváty, ktorých kategoriálne významy sú „objektmi v širšom zmysle“, ktoré sú slovotvornými modifikáciami logického objektu, zásah je v nich prítomný prostredníctvom sprievodného príznaku pasívnosti. Sú to spotrebná látka, výsledok deja, ošatok po deji. Dôraz na zásah sa prejavuje aj v tendencii odvodzovať dejové adjektíva s významom pa-

sívnosti a pasívnej možnosti s formantmi *-telný, -ný*. Od týchto slovíes sa pravidelne odvodzujú i deriváty s významom nástroja a miesta, tieto slovesá majú najbohatšie odvodzovacie možnosti. Na ukážku uvádzame niekoľko slovíes z 1. paradigmy (na str. 121).

2. paradigma obsahuje slovesá, od ktorých sa pravidelne odvodzujú názvy s kategoriálnym významom činiteľa deja a objektu deja (*trestateľ, trestanec*) a neodvodzujú sa od nich deriváty s inými významami súvisiacimi s externou akciou agensa.

3. paradigma obsahuje slovesá, vo význame ktorých sa zdôrazňuje subjektová zložka intenčného poľa, čo sa slovotvorne prejavuje v tendencii odvodzovať deriváty s kategoriálnym významom činiteľa deja, **deja a dejovej vlastnosti** s aktívnym významom adjektíva (s formantmi *-avý, -ivý, -ný*), pričom mnohознаčný formant *-ný* má v tejto paradigme aktívny význam. Neodvodzujú sa od nich deriváty, ktorých význam súvisí s externou akciou agensa. **Proti slovesám v 1. deverbatívnej paradigme označujú slovesá v 3. paradigme skôr abstraktnú činnosť.** Ich najvšeobecnejšou sémantickou črtou je označovanie vzťahu, ktorý môže byť konkretizovaný ako pôsobenie v neprospech alebo v prospech zasiahnutej substancie, obyčajne živej bytosti, napr. *zradiť, trápiť, pohŕdať, zmieriť, pobádať...* Sprievodný slovotvorný príznak stálosti (nelimitnosti), ktorý možno pri činiteľských menách odvodených od slovíes 1. paradigmy sémanticky interpretovať ako zamestnanecké meno, možno pri činiteľských menách odvodených od slovíes 3. paradigmy interpretovať ako charakteristickú vlastnosť.

V druhom intenčnom type sú slovesá, v ktorých agens a dej sa vyjadrujú osobitne, paciens sa vyjadruje implicitne s dejom. Objektom deja je už samo meno v slovotvornom základe (napr. *dymiť, zvučať* — vydávať dym, zvuk), preto sa od týchto slovíes neodvodzujú a logicky sa vylučujú deverbatívne deriváty s významom objektu deja. Patria sem prevažne sekundárne, najmä desubstantívne slovesá, ktorých odvodzovacie možnosti sú veľmi obmedzené (možno od nich odvodzovať iba názov deja, od niektorých názov nástroja). Primárne slovesá druhého intenčného typu tvoria dve paradigmy: do prvej patria slovesá označujúce zvuky, ktorým sú sémanticky i z hľadiska odvodzovania blízke verba dicendi, a slovesá označujúce psychické prejavy človeka (v sumárnom poradí 4. paradigma) a deje vnímané zrakom a deje označujúce fyziologické prejavy živých organizmov (5. paradigma). Implicitné vyjadrenie paciensa s dejom sa na slovotvornej rovine prejavuje v existencii derivátov, v ktorých splýva dejový význam s výsledkovým. Tieto výsledkové mená súvzťažné s dejovými menami majú na rozdiel od výsledkových mien v 1. paradigme sprievodné príznaky aktívnosti a abstraktnosti (*povrávka, dohovárka* proti *rezanka, pečienka*). Od slovíes 2. intenčného typu sa odvodzujú názvy s kategoriálnym významom činiteľa deja, deja a dejovej vlastnosti s možnosťou

kategória sloveso	činiteľ	nástroj	dej	spotrebná látka	výsledok	ostatok	objekt	miesto	vlastnosť	abstraktum na -osť	nositeľ de- jovej vlast- nosti
rezať	rezač	rezačka	rezanie rezačka rez	rezivo	rezivo rezanica rezanec rezeň	rezina rezky	—	rez	rezací rezateľný	rezateľnosť	—
strihať	strihač	strihač strihačka strih	strihanie strih	—	strih	strižky	—	strižňa striháreň	strižný strihačí	—	—
tkáť	tkáč	—	tkanie	tkanivo	tkanivo tkanina tkanica	—	—	tkáčovňa	tkací tkaný	—	—

intenzifikácie. Slovesá 5. paradigmy sa od sloves 4. paradigmy líšia odvodzovaním derivátov s významom nástroja. Hoci je z hľadiska intencie vyjadrenie činiteľa deja možné, slovtvorne sa vyjadruje len pri slovesách označujúcich činnosť, ktorú môže vykonávať životný subjekt, pričom činiteľské mená majú expresívny charakter. Líšia sa teda od činiteľských mien odvodených od sloves 1. intenzívneho typu sprievodným príznakom intenzifikácie i formantmi (*hundraš, vranko, smeško* proti činiteľským menám s formantmi *-č, -ca, -tel*).

Tretí intenzívny typ tvoria slovesá, pri ktorých sa paciens osobitne nepomenúva, lebo sa chápe ako totožný s agensom, splyva s ním. Tieto slovesá predstavujú internú akciu agensa. Patria k nim dve základné sémantické skupiny sloves: slovesá pohybu (6. paradigma) a slovesá polohy (7. paradigma). Rozdiel medzi slovesami 3. a 1. intenzívneho typu (interná a externá akcia agensa) je slovtvorne relevantný pri viacerých kategoriálnych významoch. Názvy nástroja odvodené od sloves 1. paradigmy majú sprievodný príznak aktivity, označujú vlastné nástroje, ktoré sú nevyhnutnou podmienkou činnosti (*rezačka, strihadlo*), kým názvy nástrojov odvodené od sloves 6. paradigmy nie sú nevyhnutnou podmienkou realizácie činnosti, označujú pomocné nástroje so sprievodným

príznakom pasívnosti (*plavky, bežky*). Názvy nástrojov odvodené formantom *-dlo* v 7. paradigme majú sprievodný príznak miesta (*sedadlo, kľačadlo*) na rozdiel od derivátov s tým istým formantom v I. paradigme. Názvy s kategoriálnym významom výsledku deja majú v prvej paradigme sprievodné príznaky konkrétnosti a pasívnosti (*rezanka, odliatok*), názvy s kategoriálnym významom výsledku deja v 6. paradigme majú sprievodné príznaky abstraktnosti a aktívnosti a sú súvzťažné s dejovými menami (*odchýlka, ústupok*). Pre slovesá tretieho intencného typu je charakteristické odvodzovanie činiteľských mien, dejových mien, miestnych mien, čiastočne názvov nástroja, názvov dejovej vlastnosti a abstrákt na *-osl*. Základná je pri nich intencia k miestu.

Štvrtý intencný typ (8. paradigma) predstavujú stavové slovesá. Agens a paciens pri nich splývajú a vzhľadom na dej sa neutralizujú. Neutralizovanie agensa a paciensa v subjekt, ktorý je nositeľom stavu, vylučuje možnosť odvodzovať od stavových sloviess deriváty s kategoriálnym významom objektu a výsledku. Od sloviess označujúcich zmenu stavu a trvalý fyzický stav možno odvodzovať názvy miesta. Tieto nomina loci majú sprievodný príznak výsledkovosti (*opuchlina, prasklina*), líšia sa teda významovo i formálne od miestnych mien odvodených od činnostných sloviess (tieto majú formanty *-áreň, -ovňa, -ísko/-ište*). Pri trvalých stavoch ako statických dejoch význam deja môže splývať s významom spredmetnenej dejovej vlastnosti, s významom abstraktných mien na *-osl, -stvo* (napr. *opojenie — opojenosť, povýšenie — povýšenosť, zatatie sa — zatatosť*). V niektorých prípadoch abstraktá na *-osl, -stvo* supľujú funkciu slovesného podstatného mena, ktoré sa z morfológických príčin od týchto sloviess netvorí (napr. pri slovese *zúfať si* namiesto dejového mena **zúfanie si* vystupujú abstraktá *zúfalstvo, zúfalosť*).

Odvodzovacie možnosti neosobných sloviess (9. paradigma) sú celkom obmedzené. Odvodzujú sa od nich iba dejové mená, ktoré najmä pri slovesách označujúcich atmosférické javy majú fakultatívny sprievodný príznak intenzifikácie (*blýskavica, hrmavica*).

V slovtvorných opisoch, najmä v *Tvoření slov v češtine II* sa upozorňuje na to, že v odvodenom slove sa často uplatňuje viac pomenovacích vzťahov, a to alebo súčasne, napr. slovo sa hodnotí zároveň ako činiteľ i nástroj (prostriedok) deja (*nosič*), alebo sa slovo môže hodnotiť dvojako v zmysle alternatívnom, to znamená, že ho na základe jeho významu možno zaradiť do viacerých kategoriálnych významov. V jednotlivých prípadoch potom môže vzniknúť spor o to, kam dané slovo primárne patrí (napr. či derivát *rozvalina* je primárne miesto alebo výsledok deja). Domnievame sa, že naše chápanie slovtvorného významu ako komplexu definovaného zväzkom príznakov, z ktorých jeden je dominantný (kategoriálny) a ostatné sú sprievodné, umožňuje riešiť takéto sporné prípady, a vtedy sa ukáže i užitočnosť

pojmu slovotvornej paradigmy. Aplikácia tohto pojmu umožňuje rozhodnúť v sporných prípadoch o dominantnosti (kategorialnosti) istého sémantického príznaku pri skúmanom odvodenom slove podľa miesta, ktoré má toto slovo v príslušnej slovotvornej paradigme. Toto miesto je dané ako priesečník vzťahov daného slova k slovám iných kategórií zastúpených v príslušnej paradigme a v konečnom výsledku vyplýva z príslušnosti odvodzovacieho základu daného slova k istému intencnému typu. Napr. pri slovesách pohybu je základnou intenciou intencia k miestu (pohyb totiž vždy prebieha v nejakom priestore a abstraktne i v čase). Intencia k nástroju deja je pri pohybových slovesách vedľajšia, pomocná, preto sa názov nástroja (pomocného) odvodzuje iba od niektorých pohybových slovies (indeterminovaných, napr. *behať, skákať...*). Preto odvodeniny od slovies pohybu determinovaných smerovo a spôsobovo, napr. *šmýkačka, kĺzačka*, pokladáme za názvy s kategorialným významom miesta, v ktorých príznak nástroja je iba spievodný. Prechodné útvary medzi významom nástroja a miesta pri prvom intencnom type (*lievik, pekáč*) však pokladáme za názvy s kategorialným významom nástroja a so spievodným príznakom miesta, lebo pre slovesá prvého intencného typu, konkrétne pre slovesá označujúce rozličné druhy výrobných a spracovateľských činností je základná intencia k nástroju, pomocou ktorého sa daná činnosť môže vykonávať.

Pri opise slovotvorného systému deverbatív pomocou slovotvorných paradigiem sa postupuje od slovotvorných základov. Takýto postup je komplementárny k postupom, ktoré vychádzajú od formantu, a prispieva k nim najmä tým, že ukazuje, čím je podmienený význam mnohoznačného formantu a jeho distribúcia (táto mnohoznačnosť je vo flektívnych, a teda i v slovanských jazykoch veľmi veľká). Tak napr. formant *-dlo* vytvára so slovesami I. intencného typu význam nástroja, so slovesami 4. intencného typu význam miesta. Formant *-ok* vytvára so slovesami 3. intencného typu význam deja a výsledku deja (*ústupok*), so slovesami I. intencného typu význam výsledku deja (*odliatok*), so slovesami 4. intencného typu význam nositeľa deja (*výrastok*). Formant *-ec* vytvára so slovesami I. intencného typu význam objektu deja (*chovanec, trestanec*), so slovesami 4. intencného typu význam nositeľa deja (dejovej vlastnosti), ktorý je distribučne podmieneným variantom činiteľa deja (*po-výšenec, roz-pajedenec*), atď. Je teda možné zisťovať pomocou takéhoto postupu izomorfizmus i alomorfizmus slovotvorného a syntaktického plánu. Pre syntaktickú rovinu Dean S. Worth konštatoval¹⁵, že pojem transformačnej a paradigmatickej štruktúry syntaxe je nezávislý od pojmu generatívnej gramatiky. Táto nezávislosť vyplýva z toho, že základný rámcový aspekt v generatívnej gramatike je syntagmatický. Na túto črtu generatívnej gra-

¹⁵ V štúdiu citovanej v pozn. 10, 73.

matiky poukázal F. Miko v recenzii Chomského *Syntaktických štruktúr*¹⁶; poukázal i na to, že možnosť výberu prvkov, systémové alternácie, ktoré predstavujú paradigmatický moment vo formačných (prepisovacích) pravidlách, sú v týchto pravidlách i v konštitutívnych črtách jazyka vecou sekundárnou, sú doplnením základného syntagmatického aspektu. Je to však doplnenie nevyhnutné, lebo paradigmatický aspekt nemožno z jazykovej reality odpísať. Ako výsledok slootvornej paradigmatickej klasifikácie, ktorú sme v tomto príspevku charakterizovali, dostávame práve obraz o variantnosti prvkov na slootvornej rovine, o slootvorných alternáciách derivátov s istým kategoriálnym významom, a to alternáciách závislých od charakteru slootvorného základu. Nazdávame sa preto, že výsledky takejto klasifikácie možno použiť ako podklad pre vypracovanie formačných pravidiel, podľa ktorých sa tvoria deriváty s istým významom od slootvorných základov vymedzených istým spôsobom.

¹⁶ Jazykovedný časopis XX, 1969, č. 2, 186.

K FONOLOGICKEJ PLATNOSTI NEMECKÉHO /ɛ:/*

ERNEST MARKO

I

Podľa bežných ortoepických príručiek¹ má súčasná nemčina päť fonetických realizácií hlásky *e* (ďalej *E*), a to:

- ɛ krátke otvorené, napr. *rechnen* [rɛçnən], *rächen* [rɛçən],
- e krátke zatvorené, napr. *lebendig* [lebɛndiç],
- ə redukované, napr. *geben* [ge:bən],
- e dlhé zatvorené, napr. *geben* [ge:bən],
- ɛ: dlhé otvorené, napr. *wählen* [vɛ:lən].

Lipský slovník² uvádza ešte ďalšie dva varianty:

- e polodlhé zatvorené, napr. *Meteorologie* [me:teorologi:],
- ɛ: polodlhé otvorené, napr. *Ägyptologie* [ɛ:ɣyptologi:].

V posledných dvoch prípadoch ide o výslovnosť hlásky *E* v internacionálnych slovách. Mannheimský slovník³ však takúto výslovnosť nepozná a v uvedených prípadoch žiada vyslovovať krátke zatvorené, resp. otvorené *E*, teda [meteorologi:], [ɛɣyptologi:].

Nás v tomto príspevku bude zaujímať, ktoré z uvedených fonetických realizácií majú fonologickú platnosť a ktoré z nich sú iba varianty, alofóny jednej fonémy. Časť germanistov⁴ uvádza pre nemecké *E* tri fonémy /e:/, /ɛ:/, /ɛ/, iní⁵ iba dve /e:/, /ɛ/. My sa prikláňame k druhej mienke a vo svojom príspevku

* V príspevku uvádzame prepisy foném v lomených a prepisy alofón v hranatých zátvorkách.

¹ *Der Grosse Duden*, Bd. 6, Aussprache-Wörterbuch, Mannheim 1962, 56; *Wörterbuch der deutschen Aussprache*, Leipzig 1964, 30; Th. Siebs, *Deutsche Hochsprache*. Bühnenaussprache, 18. Aufl., Berlin 1961, 40 n.

² *Wörterbuch der deutschen Aussprache*, Leipzig 1964, 29.

³ *Der Grosse Duden*, Bd. 6, Aussprache-Wörterbuch, Mannheim 1962, 31, 443.

⁴ Napr. J. Erben, *Abriss der deutschen Grammatik*, 8. Aufl., Berlin 1965, 4; *Der Grosse Duden*, Bd. 6, Mannheim 1962; K. A. Levkovskaja, *Německij jazyk I*, Moskva 1960, 13.

⁵ A. Szulc, *The Phonemic Status of NHG*, *Kwartalnik neofilologiczny* XIII, 4/1966, 425 n.; *Abriss der diachronischen deutschen Grammatik I*, Warszawa 1967, 74; L. R. Zinder, T. V. Strojčeva, *Istoričeskaja fonetika nemeckogo jazyka*, Moskva 1965, 143 n.

chceme ukázať, že fonologická opozícia /e:/ ~ /ɛ:/ je v súčasnej spisovnej nemčine (Hochsprache, ďalej Hspr.) umelá, vykonštruovaná. že tu ide o interferenciu z oblasti pravopisu, že táto opozícia nemá opodstatnenie v historickom vývine nemeckého jazyka ani v bežnom úze (tzv. Umgangssprache, ďalej Umg.) a väčšine nárečí.

Abý sme problematiku lepšie pochopili, budeme ju skúmať v širších súvislostiach. Preto si všimneme postavenie E v celkovom inventári nemeckých vokalických foném, ako aj historický vývin tejto hlásky.

II

Nemecký fonémický inventár obsahuje popri dvadsiatich konsonantických osemnásť vokalických foném (včítane diftongov). Podľa L. R. Zindera⁶ vyzerať tento systém nasledovne:

	predné				zadné	
	zaokrúhlené		nezaokrúhlené		krátke	dlhé
	krátke	dlhé	krátke	dlhé		
monofongy	Y oe	y: ø:	I ɛ	i: e: (ɛ:)	U ɔ a	u: o: a:
diftongy	əø		ae		ao	

Keďže kvantita (spojená s príznakom napätosti⁷) je v nemčine relevantná (*bitte* ~ *biete*, *offen* ~ *Ofen*, *Bahn* ~ *Bann*, *Herr* ~ *Heer*), môžeme systém krátkych vokálov oddeliť od dlhých. Systém krátkych vokálov je v nemčine jednoznačne trojuholníkový, s tromi triedami a tromi stupňami:

a
ɛ oe ɔ
e γ u

Systém dlhých vokálov by sa kryl so systémom krátkych, keby Siebsova norma nepredpisovala pre Hspr. dvojakú kvalitu dlhého E, zatvorené /e:/ (stojace bližšie k i:) a otvorené /ɛ:/ (stojace bližšie k a:), pravda, s dištingtívnou hodnotou, napr.: *Beeren* ~ *Bären*, *Ehre* ~ *Ähre*, *gebe* ~ *gäbe*, *wegen* ~ *wägen*.

⁶ C. d., 147.

⁷ Podľa P. Trosta pristupuje k tomu aj tzv. „Silbenkorrelation“: krátka samohláska má „ostrý slabičný švák“, dlhá slabý. *Bemerkungen zum deutschen Vokalsystem*, Travaux du Cercle linguistique de Prague 8, 1939, 320.

je ~ jäh. Táto skutočnosť však naruša symetriu medzi krátkymi a dlhými vokálmi, pravidlo, že krátke sú otvorené (nenapäté)⁸ a dlhé zatvorené (napäté) a že jednému krátkemu vokálu zodpovedá iba jeden dlhý. Len v jedinom prípade, pri E, sa táto proporcionálna porušuje. Na základe jednej výnimky sotva však možno poprieť ináč priezračný systém. A. Szulc⁹ v tejto súvislosti vraví, že ak daný jazykový systém ukazuje v určitom smere odchýlky od predpokladanej rovnováhy, sme oprávnení predpokladať, že prvok, ktorý naruša rovnováhu, bol vnesený do systému zvonku, a preto ho jazyk zo systému buď vylúči, alebo treba stanoviť nový systém, nové usporiadanie medzi alofónami alebo dokonca fonémami.

Keďže /ɛ:/ je otvorené, ale /e:/ zatvorené, nemôžu stáť na tej istej rovine. Ak by sme predpokladali štvoruholníkový systém¹⁰, kde /ɛ:/ posunieme na stupeň /a:/, teda

ɛ:	a:
e: ø: o:	
i: y: u:	

narušila by sa tak na jednej strane paralelnosť s krátkymi vokálmi, kde najvyšší stupeň otvorenosti dosahuje iba jedna fonéma, a to /a/, pretože krátke /ɛ/ má stredný stupeň otvorenosti aj v prípadoch grafického ä. Hspr. totiž nepozná výslovnosť krátkeho širokého (veľmi otvoreného) ä typu slovenského päť, mäso. Pôvodná opozícia ä ~ e sa tu neutralizovala. Na druhej strane z uvedenej schémy by vyplývalo, že stredná hodnota medzi /ɛ:/ a /a:/ je neobsadená a že tieto fonémy tvoria bilaterálnu opozíciu. Avšak nemecké /a:/ nie je otvorené /ɔ:/, ktoré by bolo zákonným pendantom k /ɛ:/. Th. Siebs na to výslovne upozorňuje.¹¹ Fonetici by určite proti takémuto usporiadaniu namietali. Zostávajú tu ďalšie možnosti riešenia, ako ich uvádza W. Neumann:¹²

	a:			
	ɛ:		a:	
buď	e: ø: o:	alebo	e: ø: o:	ɛ:
	i: y: u:		i: y: u:	

V prvom prípade je narušená symetria, chýba pendant k /ɛ:/. V druhom

⁸ Zatvorené krátke vokály sa vyskytujú iba v cudzích slovách v neprízvučnej otvorenej slabike (*Melodie, Chemie, Hotel*) a iba v niekoľkých nemeckých slovách, v ktorých došlo k tzv. „Akzentverschiebung“, napr. *Wacholder, lebendig, Holunder, Forelle*. Porov. P. Trost, c. d., 321; W. Neumann, *Deutsche Sprache der Gegenwart*, Potsdam 1965, 163.

⁹ A. Szulc, *The Phonemic Status*, 427.

¹⁰ Napr. P. Trost, c. d., 321.

¹¹ Th. Siebs, *Deutsche Hochsprache. Bühnenaussprache*, 18. Aufl., Berlin 1961, 37. „Die a-Laute sollen sich weder den o-Lauten annähern, wie in vielen Mundarten namentlich Oberdeutschlands, noch den ä-Lauten, wie in westdeutschen Mundarten.“

¹² C. d., 150.

prípade stojí /ɛ:/ izolovane, mimo systému. Tak či onak, jednako len cítíme, že vokál /ɛ:/ je neorganický prvok v systéme nemeckých vokálov. Bežný, štandardný úzus, ako to priznáva i Duden¹³, pozná iba jedno dlhé, a to zatvorené /e:/; *Ehre* i *Ähre* sa realizujú rovnako ako [e:rə]. Teda i tu sa príznak otvorenosti neutralizoval. Takto v Umg. panuje ideálna korelácia medzi krátkymi a dlhými vokálmi. To znamená, že tu vzniká silná tendencia vylúčiť fonému /ɛ:/ ako „non fitting into the system“¹⁴ a i v spisovnej norme Hspr. ju chápať ako jeden z fakultatívnych variantov dlhého E, čosi, čo mutatis mutandis pozorujeme aj v slovenčine pri hláske ä, ktorá nemá dlhý pendant, a preto sa za spisovnú považuje aj výslovnosť s „obyčajným“ e v slovách ako *pät*, *pamät*.¹⁵

III

Ako sa vôbec toto /ɛ:/ dostalo do systému nemeckých foném? Zo synchronného hľadiska môžeme iba konštatovať, že spisovná norma Hspr. požaduje ho vyslovovať v závislosti od pravopisu, teda kde mu zodpovedá graféma ä v dlhej slabike. V skutočnosti však opozícia /e:/ ~ /ɛ:/ existuje len vo výslovnosti školených speakrov, kým — ako sme už uviedli — Umg. ju vôbec nepozná. Ba ešte aj v poézii nachádzame rýmy *Mär:Heer* (Heine,) *Gebärde:Erde*, (Rilke, Trakl), *Ähre:Beere* (Carossa), *empfehlen:zählen* (Kästner).¹⁶

Trocha svetla do tejto problematiky nám hádam priniesie pohľad na diachróniu hlásky E, ako ju znázorňuje nasledujúca tabuľka¹⁷ (na str. 129).

Podľa uvedenej schémy možno v krátkosti konštatovať, že germánčina mala dve podoby E: e₁ (pravdepodobne otvorené), e₂ (zatvorené).

Z germánskych jazykov sa e₁ zachovalo iba v gótcine, ahd. má namiesto neho a¹⁸; e₂ sa v ďalšom vývine diftongizovalo v ea > ia > ie, potom monoftongizovalo v [i:]¹⁹.

Stará horná nemčina (dalej ahd.) mala pre E jednu dlhú podobu ê a dve krátke: e, ë. Dlhé ê, hoci vzniklo rozličnými cestami, malo tú istú foneticko-fonologickú platnosť. Hláska ë (pôv. germ. e) bola krátka otvorená (príklady tabuľka riadok 8—11), e ako výsledok primárneho umlautu bolo krátke zatvo-

¹³ C. d., 43.

¹⁴ A. Szulc, *The Phonemic Status*, 427.

¹⁵ Porov. *Pravidlá slov. pravopisu*, Bratislava 1962, 36; E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1968, 76.

¹⁶ A. Szulc, *The Phonemic Status*, 426.

¹⁷ Tabuľka je zostavená sčasti podľa A. Szulca, *Abriss der diachronischen deutschen Grammatik I*, 49, 61; porov. i Z. Masařík, *Historický vývoj nemčiny*, Praha 1966; W. Neumann, c. d., 33 n.

¹⁸ Napr. ide. *sē-*, got. *sēth*, ahd. *sámo* (Same).

¹⁹ Napr. ide.* *kēi-*, urg.* *hē₂-*, got. *hēr*, ahd. *hear*, *hiar*, mhd. *hier*, nhd. *hier* [hi:r].

rené (riadok 3—6). Obidve hlásky sa v rýmoch „dobrych“ básnikov odlišujú.²⁰

Stredná horná nemčina (ďalej mhd.) pozná tri krátke a dve dlhé podoby E, a to:

- e* (krátke zatvorené, z germ. *a* primárnym umlautom, riad. 3);
ë (krátke stredne otvorené, z germ. *i*, ide. *e*, *i*, riad. 8—11);
^e*ā* *ae* (krátke veľmi otvorené, z germ. *a* sek. umlautom, riad. 2);
^ē*ē* (dlhé, kontrakciou germ. *ai*, riad. 21);²¹
ae (dlhé, z germ. *a* sek. umlautom, riad. 14—17).²²

ide.	urgerm.	vorahd.	ahd.	mdh.	nhd.	príklad			
a o ə	a	a	a	a	a	[a]	Gast	1	
					ä	[ɛ]	Nächte	2	
					ä	[ɛ]	Gäste	3	
					ö	[oe]	Hölle	4	
					e	[e:]	edel	5	
					ä	[ɛ:]	zählen	6	
e i	i	i	i	i	[i]	Wind	7		
				e	[ɛ]	essen	8		
				e	[e:]	nehmen	9		
				ë	[e]	lebendig	10		
				ä	[ɛ:]	Bär	11		
ē	e ₁	â	â	â	a	[a:]	Same	12	
					a	[a]	Jammer	13	
					a	[a:]	nahm	14	
					ae	ä	[ɛ:]	wäre	15
					e	[ɛ]	albern	16	
					e	[e:]	schwer	17	
					ēi	e ₂	ê	ê > ea > ia > ie	ie
ai oi oi	ai	ai	ei	ei	ei	[æ]	Stein	19	
					e	[ɛ]	Herr	20	
					ê	[e:]	mehr	21	

²⁰ W. Braune, *Abriss der althochdeutschen Grammatik*, 4. Aufl., Halle 1906, 5.

²¹ Dlhé stredne otvorené bai., öst., zatvorené mitteld., alem. *ē* si zachovalo strednú otvorenosť len v bai. a ostschwäb., na ostatnom území stretávame sa už v 13. st. so zatvorenou výslovnosťou, ktorá je základom dnešnej výslovnosti napr. v slove *geben* [ge:bən]. V mnohých prípadoch vzniklo nové [e:] i dĺžením krátkeho, napr. *Frevel* (ahd. *fravalī*, mhd. *frävele*). H. Paul, *Deutsche Grammatik I*, 4. Aufl., Halle 1956, 176.

V nemeckých nárečiach sa trojaké krátke E zachovalo iba vo švajč. dialektoch a v niektorých severobavorských nárečiach. Ostatný juh Nemecka pozná dvojaké krátke E, pretože staré *ē* tu splynulo s *ä* (sek. umlaut). V západných a východných nárečiach sa vyskytuje iba jedno krátke E, pretože tu došlo k neutralizácii opozície aj rôznych druhov dlhého E. Historická opozícia dlhého úzkeho /e:/ a širokého /ɛ:/ sa zachovala iba na časti nem. územia, hlavne na juhu v mittelfränkisch, napr. [fne:] ~ [fve:r]. Na ostatných oblastiach Nemecka oba zvuky splynuli v jedno zatvorené dlhé /e:/.²³

IV

Po zložitom historickom vývoji vykazuje súčasná nemčina podľa Th. Siebsa²⁴ štyri fonetické realizácie hlásky E, podľa mannheimského Dudena päť a lipský slovník, ako sme uviedli už na začiatku, ich uvádza až sedem. V schéme vyzerať pomer e-ových foném a ich variantov takto:

kvantita	fonéma	variant	kvalita	príklad
krátke	/ɛ/	[ɛ]	otvorené	Berg
		[ə]	reduko- vané	gute
		[e]	zatvorené	lebendig
dlhé	/e:/	[e:]	zatvorené	Weg
		[e̞]	zatvorené polodlhé	Medizin
	/ɛ:/	[ɛ:]	otvorené	Bär
		[ɛ̞]	otvorené polodlhé	Ägyptologie

²² Dlhé veľmi otvorené bai., öst., stredne otvorené md., alem. Veľmi otvorené *ae* sa zmenilo veľmi skoro v stredne otvorené E v mitteld., ostfr. a südfr. Táto výslovnosť tvorí základ javiskovej výslovnosti napr. v slove *Träne* [tremə]. Veľmi otvorené E sa zachovalo v bai., kde sa blíži takmer k [a:] *narrisch* (*närrisch*), *i war* (*ich wäre*).

²³ L. R. Zinder, T. V., Strojeva, c. d., 142 n.

²⁴ Th. Siebs, c. d., 41.

So schémou krátkych alofón možno súhlasiť aj pre Umg. a štandardnú spisovnú výslovnosť. Krátke otvorené [ɛ] stojí v prízvučnej (*vergessen, lebendig*), ale aj v neprízvučnej slabike (*entnehmen, erschlagen*)²⁵, redukované iba v neprízvučnej slabike. Zaradenie hlásky [ə] k E sa opiera iba o jeho grafickú podobu a vyslovuje sa v neprízvučnej pozícii v poslednej slabike slova (*schreiben, Vater, hätte*) a v predponách *be-, ge* (*bestehen, gestehen*). Jeho skutočná fonetická realizácia sa blíži viac ku krátkemu [Y] v *Hütte* alebo krátkemu [œ] v *Hölle*,²⁶ ba dokonca sa vôbec nerealizuje, hlavne v Umg., čo vyvoláva slabičnosť nasledujúceho konsonantu; napr. *heissen, diesem* sa vyslovuje [haesɐ̯, di:zm̩]. Podľa L. R. Zindera²⁷ pozoruje sa tendencia nahradiť [ɛ] vo všetkých neprízvučných pozíciách redukovaným [ə], ktoré práve preto volajú niektorí autori „akzentuell bedingte Variante“.²⁸ Tento fakt uvádza aj Duden ako charakteristický pre „gemässigte Hochlautung“.²⁹

Krátke zatvorené [e] (blízke k i) sa vyslovuje v neprízvučnej otvorenej slabike zdomácnených cudzích slov (*Chemie, Elefant, Medizin*) a hádam iba v jednom nemeckom slove — *lebendig*.

Ako sme už na začiatku uviedli, nepozná Umg. dva vokály pre dlhé E. Badať tu tendenciu zanedbávať výslovnosť (a tým aj fonologickú platnosť) „javiskového“ [ɛ:], silný tlak proti existujúcej norme, snahu odstrániť jedinú disproporciu v ináč symetrickej a priehľadnej korelácii krátkych a dlhých vokalic-kých foném. Táto tendencia je vyjadrená schémou:

$$/e:/ < \begin{cases} [e:] \\ [ɛ:] \end{cases}$$

kde jednej dlhej fonéme /e:/ zodpovedajú dva varianty, pričom výslovnosť [e:] považujeme za štandardnú aj v prípade grafickej podoby ä (*Bär, wählen*), výslovnosť [ɛ:] za charakteristickú pre javiskovú výslovnosť, za fakultatívny variant. Príznak otvorenosti tu nemá dištinktívnu platnosť, ale iba charakterizuje javiskovú reč. Slová s rôznou grafickou podobou typu *Ehre ~ Ähre* považujeme za homonymné a či homofónne. Existencia fakultatívneho variantu dlhého /e:/ vo forme [ɛ:] nenarúša už symetriu krátkych a dlhých vokalic-kých foném. Naopak, ak uvážime, že výslovnosť krátkeho zatvoreného [é] sa vyžaduje hádam iba v jednom domácom slove (*lebendig*), a preto je zanedbateľná, vzniká nám pri E symetrická opozícia

²⁵ P. Trost považuje príznak prízvučnosti slabiky za kritérium kvality vokálu. Porov. c. d., 321.

²⁶ W. Neumann, c. d., 168.

²⁷ L. R. Zinder, T. V. Strojjeva, c. d., 145.

²⁸ A. Bzdenga, G. Foss, *Abriss der beschreibenden deutschen Grammatik I*, 94.

²⁹ C. d., 40.

$$/e:/ \begin{cases} [e:] \\ [ɛ:] \end{cases} \sim /ɛ:/ \begin{cases} [ɛ] \\ [ə] \end{cases}$$

kde jednej fonéme zodpovedajú vždy dva varianty, v prvom prípade fakultatívny, v druhom kombinatórny.

[e:] sa podľa spisovnej normy vyslovuje **tam**, kde sa píše *ee* (*See, Allee*), *eh* (*Ehre*), *e* v otvorenej prízvuchej slabike (*geben, Hypothese*).

[ɛ:] zodpovedá grafike *äh* (*Ähre*), *ä* v prízvuchej otvorenej slabike (*Jäger, Sphäre*).³⁰

Komisia,³¹ ktorá pred sedemdesiatimi rokmi kodifikovala normu pre javiskovú výslovnosť, iba v tomto jedinom prípade upustila od zásady, že pri stanovení výslovnosti nebude smerodajná grafika.³² Pravidlá pre výslovnosť zatvoreného alebo otvoreného E urobila závislými od pravopisu, čo sa nám vidí neodôvodnené, pretože hoci tu ide o akúsi dialektickú jednotu³³, predsa len primárna forma reči je hovorená reč, a nie písaná. Preto aj pri výslovnosti dlhého E by malo platiť, že pravopis sa má orientovať podľa výslovnosti, a nie naopak. Pritom samotná kodifikácia písania *ä* je veľmi nedôsledná, nerešpektuje dôsledne ani historický princíp, ani skutočný fonetický stav jednotlivých oblastí Nemecka, ani zásadu, ktorú si sama komisia stanovila, že hornonemecké formy sa budú vyslovovať dolnonemeckým spôsobom. L.R. Zinder charakterizuje fonetický systém spis. nemčiny ako „verhnonemeckij jazyk v nižnonemeckom zvučaní“³⁴. A predsa kodifikácia grafémy *ä* v pravopise a v dôsledku toho dlhej otvorenej výslovnosti, charakteristickej pre hornú nemčinu, je zase nevysvetliteľnou výnimkou zo stanovenej zásady.

Nerešpektovať historický princíp by samo osebe nebola chyba, pretože pravopis má slúžiť praktickej potrebe, a nie poučovať o vývine jazyka, ako **to hovorí H. Paul**.³⁵ Veď či si treba uvedomovať pri slovách *heben, leben, Pferd*, že ešte mhd. mali odlišnú kvalitu krátkeho E, teda *heben, lēben, p̄f̄irt*?³⁶

³⁰ Polodlhé [e.] a [ɛ.] sa má podľa lipského slovníka vyslovovať v prvej slabike internacionálnych slov, ak je otvorená a nasledujú za ňou aspoň tri slabiky. Pritom výslovnosť [e.] alebo [ɛ.] závisí od grafickej podoby, teda *Meteorologie, Ägyptologie*.

³¹ R. 1898 sa zišla v Berlíne konferencia, zložená zo zástupcov divadla a germanistov, aby vypracovala na základe viac alebo menej ustáleného úzu pravidlá nemeckej ortografie. Výsledky tejto konferencie boli zhrnuté v knihe Th. Siebsa *Deutsche Bühnenaussprache* (1898), zrevidované vydanie vyšlo v Bonne r. 1909. Spočiatku táto norma bola záväzná iba pre javisko. Postupne sa však norma „javiskovej“ výslovnosti preniesla aj na iné kultúrne oblasti, a tak i do škôl. Aj dnešná Siebsova príručka sa už nevolá *Deutsche Bühnenaussprache*, ale *Deutsche Hochsprache*; je teda normatívna pre všetkých používateľov spisovnej nemčiny. (Porov. L. R. Zinder, c. d., 138).

³² L. R. Zinder, c. d., 143.

³³ P. Trost, c. d., 319.

³⁴ L. R. Zinder, c. d., 139.

³⁵ H. Paul, *Deutsche Grammatik I*, 4. Aufl., Halle 1956, 143.

³⁶ H. Paul, *Deutsches Wörterbuch*, 7. Aufl., Halle 1960.

Kodifikátori sa chceli pridržiavať princípu analógie. „wonach Formen, die als untereinander verwandt empfunden werden, möglichst gleich geschrieben werden,“³⁷ teda *Kälte*, *älter* podľa *kalt*, *alt* proti staršiemu *kelte*, *elster*. Ďalej sa prijala zásada, že homonymá treba podľa možnosti odlišovať aspoň v písme, pričom sa použilo viac znakov pre tú istú hlásku, napr. *viel* ~ *fiel*, *Meer* ~ *mehr*, *lehren* ~ *leeren*, *Lerche* ~ *Lärche*.³⁸ Tak sa mohlo stať, že graféma *ä* sa naraz objavila **tam**, kde ani historicky ani podľa skutočnej výslovnosti otvorené E nestálo, ale pretože bolo v dlhej pozícii (otvorenej prízvučnej slabike), bolo ho treba začať vyslovovať otvorene. Až v takejto miere je ovplyvňovaná výslovnosť pravopisom. Platí to, pravdaže, aj o pravopise a výslovnosti úzkeho E.³⁹ Nie div, že takáto pravopisná norma narazila na **nejedno** úskalie. **Kto** určí, kde je hranica, čo sa ešte pociťuje ako „untereinander verwandt“ a čo už nie? Dokorán sa tu otvárajú dvere subjektívnemu chápaniu, **ba i nesprávnej** etymologizácii. Veď napr. ešte aj Gottsched žiada písať *Ärnte* (Ernte), pretože (nesprávne) videl v ňom príbuznosť s *Ähren*.⁴⁰

Chápeme, ak sa podľa prijatej zásady (písať *ä* tam, kde sa cíti, že vzniklo z *a* prehláskou, *e* tam, kde nestojí oproti formám s *a*) nerešpektuje historický princíp napr. v slovách *schwer*, *albern*, *Erbse*, *Ferkel* (ahd. *swári*, *alwári*, *arawiz*, *farkeli*; md. *swaere*, *alwaere*, *ärweiz* popri *arwez*, *varch* — *verhelîn* ako zdobnenina). I keď by sme tu očakávali *ä* ako výsledok sek. umlautu, nemáme proti uvedeným výrazom nijaké príbuzné slová s *a*, ani nijaké homonymá, ktoré by bolo treba v pravopise takto odlišovať; preto sa tu píše obyčajné *e*. Ako však na druhej strane vysvetliť pravopis (a tým aj výslovnosť) slova *Käfer*, historicky síce s otvoreným *ë* (ahd. *chëvar*, mhd. *këver*, nhd. zdĺženie), keď niet oproti nemu „príbuzného“ slova s *a* ani homonymum s [e:]? Slovo *Käfig* nesúvisí s nijakým nemeckým „kaf-“, nestojí oproti nemu nijaké „kefig“; a predsa sa tu píše *ä*, hoci ahd. tu bolo úzke *e* (ahd. *chevja*, mhd. *kevje*). Akýže potom princíp (keď ani nie analógia, ani homonymická opozícia, ani historický

³⁷ H. Paul, *Deutsche Grammatik I*, 140.

³⁸ Tamže.

³⁹ H. Paul k tomu vraví: „Nun bestehen aber gerade in Bezug auf die Unterscheidung der beiden Laute so grosse landschaftliche Unterschiede, dass jeder Versuch die Scheidung in der Schreibung durchzuführen, auf starken Widerstand stossen würde.“ *Deutsche Grammatik I*, 145. A ďalej: „Nach der mir geläufigen Aussprache, die wohl in einem grossen Teile von Nord- und Mitteldeutschland herrscht, haben den offenen Laut behalten *Hehl* (mhd. *haele*), *bequem* (mhd. *bequaeme*), *genehm* (mhd. *genaehme*)...“ Tamže 185. Avšak pozvoľna sa predsa len presadil vplyv pravopisu: „Im ganzen scheint es, dass durch die Schreibung mit *e* die geschlossene Aussprache sich allmählich auch in solche Gegenden verbreitet hat, wo die natürliche Aussprache die offene ist.“ (185). A na inom mieste: „Einflüsse der Norm auf die gesprochene Sprache machten sich jedenfalls zuerst beim Lesen geltend, weiterhin in dem, was sich an die Lektüre anschloss, in der Predigt, im Schulunterricht, endlich im Verkehr mit Angehörigen eines anderen Mundaartgebietes“ (133).

⁴⁰ H. Paul, c. d., 181. *Ernte* je skrátená plurálová forma z ahd. *arnôt*, mhd. *erne*, ku germ. koreňu **as-*, ktoré pôvodne malo širší význam „pracovať na poli“. H. Paul, *Wörterbuch*, 169. *Ähre*, got. *ahs*, ahd. *ahir*, mhd. *äher* súvisí s lat. *acus*.

moment) rozhodoval o tom, že sa *Käfig* bude písať a vzápätí vyslovovať s otvoreným [ɛ:]? Alebo sa tu hádam cíti príbuznosť s lat. *cavea*? Prečo sa potom necíti pri slovách *Engel*, *Kerker* (lat. *angelus*, *carcer*), ktorých grafika sa riadi prijatými zásadami a iba náhodou reprezentuje aj historický stav (ahd. *angil*, *charchari*, mhd. *engel*, *karkaere*)? Alebo má dnes svoj pendant slovo *ähnlich* (ahd. *anagalich*, mhd. *analich* = an gleich, t. j. nahezu gleich)? Že tu ide o priezračnú analógiu s *an*, keď do pravopisu preniklo dokonca „h“? Kto cíti príbuznosť slova *fähig* s mhd. *fâhen* (*fangen*)? Dajme tomu, že pri dvojiaciach *edel* — *Adel*, *heftig* — *Haft*, *Mensch* — *Mann* „necítíme“ príbuznosť. Prečo však nepíšeme *dângen*, *schmâcken*, *stâhlen*, keď príbuznosť *denken* — *Gedanke*, *schmecken* — *Geschmack*, *stehlen* — *Diebstahl* je očividná? A že *denken*, *schmecken*, *stehlen* sú primárne a *Gedanke*, *Geschmack*, *Diebstahl* ich deriváty? Veď aj *Rache*, *Nahrung*, *Wahl*, *Qual* sú deriváty od *râchen*, *nâhren*, *wâhlen*, *quâlen*, a predsa tieto slovesá píšeme s *ä*, kým *denken*, *schmecken*, *stehlen*⁴¹ s *e*. A o čo je derivát *Qual* viac „verwandt“ ku *quâlen* ako *Gedanke* k *denken*? Či predsa tu hral rolu historický princíp, ktorý bol zavrhnutý? Pri *râchen* sa píše *ä* historicky správne len čírou náhodou, pretože kodifikátori chápali toto slovo ako derivát od *Rache* (ahd. *rache*), kým opak je pravda.⁴² V prípadoch *wâhlen*, *nâhren*, *quâlen* bolo historicky zatvorené E (i keď, pravda, krátke: mhd. *weln*, *nern*, *queln*, nhd. zdĺžené). A tu naraz treba podľa pravopisu vyslovovať dlhé otvorené /ɛ:/. Chápeme ďalej grafiku slova *Bär* (ahd. *bëro*, mhd. *bër*), pretože oproti nemu stojí *Beere* (ahd. *berî*, mhd. *ber*) a obe slová majú rovnakú formu v pluráli, *-n*. Preto treba tieto dublety v písme presne odlišovať. Kde však je očividná príbuznosť slovesa *gebären* (ahd. *gibëran*, mhd. *gebërn*) s nejakým iným slovom, ktoré má v koreni *a*? Nie je súvislosť so sufixom *-bar* (ahd. *bâri*, mhd. *baere*) napr. vo *fruchtbar* alebo so slovom *Bahre* príliš ďaleká pre lingvisticky neškoleného používateľa jazyka? Alebo sa tu predsa rešpektuje historický princíp, že *ë* v *bëran* bolo otvorené? To potom slovo *Eltern*, ktoré ešte aj Adelung žiada písať s *ä*⁴², je hádam len bližšie k *alt* (t. j. *die Ältern*), a predsa sa tu píše *e*, nie *ä*. Či zase sa tu rešpektuje historický princíp, že E, ktoré vzniklo primárnym umlautom, bolo zatvorené? A opozícia *Eltern* (ahd. *die eltiron*, mhd. *eltern*, *altern*) ~ *Ältern* sa nám vidí vykonštruovaná, pretože substantivizovaná forma *die Ältern* má malú frekvenciu, a po druhé, jeho spisovná forma je predsa *die Älteren*.

A tak by sme mohli pokračovať ďalej. Nečudujme sa H. Paulovi, keď v tejto súvislosti vraví: „... der Schreibung wird eine ungebührliche Autorität zugewiesen. Die darin gegebenen Vorschriften sind allerdings teilweise willkürlich und lassen doch manche Punkte unentschieden.“⁴³ ... Die von Siebs,

⁴¹ Tu navyše aj historicky bolo *ë* (otvorené), ahd. *stëlan*, mhd. *stëln*. Alebo tu bol dôvod odlišiť ho od *stâhlen* (zoceliť)?

⁴² H. Paul, c. d., 181 n.

Bühnensprache S. 39 gegebenen Regeln sind sehr willkürlich und nicht der Befolgung wert.⁴⁴ ... Bei dieser Entstehungsart unserer Orthographie konnte es nicht ausbleiben, dass dieselbe mit vielen Mängeln behaftet war. Zwei verschiedene Richtungen standen sich anfangs gegenüber, die sog. historische und phonetische. Dazu kam, dass über die Einzelheiten nach Zufallsmajorität entschieden wurde.⁴⁵

V

Živý jazyk však Siebsovu normu neakceptoval. Aj sám Duden to priznáva, keď hovorí, že výslovnosť jedného /c:/ je charakteristická pre Umg., televíziu, rozhlas a kino⁴⁶, kde by sa ináč ozaj vyžadovala vzorná výslovnosť, pretože sú to najrozšírenejšie komunikačné prostriedky s puncom oficiálnosti. Keď sa teda špecifikovaná výslovnosť [c:] a [ɛ:] zanedbáva, to znamená, že nedochádza v týchto prípadoch k nedorozumeniu, k nedostatočnej informácii, že z dvojíc, ktorých je mimochodom minimálny počet, stanú sa homonymá: *Ehre* ~ *Ähre*, *Beeren* ~ *Bären*, *sehen* ~ *säen*, *je* ~ *jäh*..., ktoré majú rovnakú výslovnosť. Nejestvuje prakticky prípad, kde by sa dlhé E nemohlo vyslovovať vždy ako [e:]. V tomto prípade správnu informáciu zaisťujú mimomorfologické faktory ako pri ostatných homonymách. Ďalej: keď v komunikácii nemáme ťažkosti pri slovách s rôznou grafickou podobou jedného krátko E, prečo by práve pri dlhom E mala byť výslovnosť orientovaná na grafiku a zaisťovať tak rozlišovanie? Keď z konkrétneho prehovoru pri tej istej výslovnosti musí byť jasné, či ide napr. o *Lerche* alebo *Lärche*, *Ferse* alebo *Färse*, prečo by to nemalo byť jasné v prípade *Beeren* ~ *Bären*?⁴⁷ Alebo kto z konkrétneho prehovoru (ktorý pri krátkom E vôbec neodráža rôznu grafiku) nepochopí funkciu členov takýchto opozícií: *senken* ~ *sänken*, *verschwenden* ~ *verschwänden*, *sprengen* ~ *sprängen*, *wenden* ~ *wänden*, *rennen* ~ *rännen*, *helfen* ~ *hälfen*, *verderben* ~ *verdärben*, *sterben* ~ *stärben*, *werfen* ~ *wärfen*...? Sú aj také prípady, že grafika aj výslovnosť sú rovnaké: *wir tränken* (napájame) ~ *wir tränken* (pili by sme). Dokonca dochádza až k trojnásobnej homofónii: *ich senke* (ind. prés.) ~ *senke* (konj. prés.) ~ *sänke* (konj. prët. od *senken*). Mnohé z týchto

⁴³ Tamže, 132.

⁴⁴ Tamže, 178.

⁴⁵ Tamže, 141.

⁴⁶ C. d., 43.

⁴⁷ Bez ohľadu na výslovnosť je jasné, že **medvede** nemožno napr. zbierať a jahody strieľať, že *Beerenwein*, *-strauch* súvisia s jahodami alebo bobulami vôbec, ale *Bärenhaut*, *-fleisch*, *-höhle*, *-jagd* s medvedom. Môže byť, pravdaže, aj *Bärenkamm* i *Beerenkamm*, *Bärenfresser* i *Beerenfresser*; prehovor musí byť v týchto prípadoch tak formulovaný, aby bolo jasné, o čo ide.

opozícií sú len **potenciálne**, pretože jazyk si v takýchto prípadoch vie inakšie poradiť. K špecifike jazyka ako systému znakov patrí skutočnosť, že pre tú istú funkciu, pre ten istý obsah má k dispozícii neraz viac foriem, znakov. Keďže **indikatív** *ich helfe* a **konjunktív** *ich helfe* majú rovnakú zvukovú podobu a **v rámci celého systému** sú formálnym vyjadrením opozície reálne ~ ireálne, dostane konjunktív v rámci systému inú zvukovú podobu (*hülfe*)⁴⁸, aby túto opozíciu mohol vyjadriť, alebo sa utvorí opisne, analyticky (*ich würde, möchte helfen*). Takto vznikli aj iné „náhradné“ konjunktívy typu *rönne, schwömme, verdürbe (verdörbe), stürbe, würfe, gölte, gewönne, schölte*... Pritom konštatujeme, že nová forma nevznikla všade tam, kde by sme ju právom očakávali, napr. *ich tränke* (napájam) ~ *tränke* (pil by som), *gebäre* (rodím) ~ *gebäre* (rodila by som); na **druhej strane stretávame** sa s ňou tam, kde sa zdá zbytočná, napr. *begänne = begönne, gewänne = gewönne*, pretože tu niet opozície *begenne, gewenne*. **Tu akiste pôsobila analógia** s participiom *gewonnen, begonnen*.

Analógia príkladov s krátkym E je evidentná pri dlhom E v týchto dubletách: *gebäre ~ gebäre, nehme ~ nähme, trete ~ träte, gebe ~ gäbe, lese ~ läse, genese ~ genäse, geschehen ~ geschähen, sehen ~ sähen ~ säen, beten ~ bäten, führen* (viest) ~ *führen* (konj. od *fahren*), *stehlen ~ stählen ~ stählen* (zoceliť), *Mär ~ Meer ~ mehr, Heer ~ her ~ hehr*. A čo sme povedali o krátkom E, môže nám poslúžiť ako argument proti obhajcom fonémickej opozície /e:/ ~ /ɛ:/. Keď rôznosť grafiky krátkeho E (e, ä) ani v jednom prípade neovplyvňuje jeho kvalitu (vždy je otvorené), prečo by to malo byť pri dlhom E, ktoré má takisto dve grafické podoby (e, ä) a ich grafika je (ako sme si to práve ukázali) práve tak svojvoľná a problematická ako pri krátkom E.

Takto na základe foneticko-fonologického rozboru musíme prísť k záveru, ktorý jazykovedca-historika neprekvapuje: Výslovnosť dlhého otvoreného [ɛ:] je výsledkom snáh gramatikov a učiteľov, ktorí žiakov učia rozprávať dôsledne podľa pravopisu (spelling pronunciation⁴⁹), pričom sa opierajú o malý počet náhodne zozbieraných opozícií typu *Ehre ~ Ähre*. V čase, keď bola kodifikovaná Siebsova norma pravopisná i ortoepická, fonológia ako lingvistická disciplína neexistovala, preto nemohla k tejto úprave povedať svoje kritické slovo, že napr. fonologická platnosť /ɛ:/ je umelá, vykonštruovaná, podmienená neadekvátnosťou grafického systému nemčiny, že je protisystémová⁵⁰, pretože narúša ináč priesačnú symetriu a proporcionalitu medzi krátkymi a dlhými vokálmi vo fonologickej rovine, že sa neopiera ani o historický vývin, ani o živý úzus v štandardnej spisovnej výslovnosti väčšiny Nemcov z rozličných

⁴⁸ *u* sa historicky vyskytovalo v paradigmatike tohto slovesa, napr. mhd. *hulfen* (prét. pl.).

⁴⁹ A. Szulc, *The Phonemic Status*, 429.

⁵⁰ „Artificial“, i. e. „against the system“, as induced by the inadequacy of the graphic system of German.“ Tamže.

oblastí, a preto je neprírodná a afektovaná⁵¹, že živý jazyk túto normu neakceptoval, a tým vytvoril tendenciu vylúčiť túto umelú fonému /ɛ:/ z inventára nemeckých foném a uznať ju iba za fakultatívny, „javiskový“ variant jedného dlhého zatvoreného /e:/, ktorý však nemá fonologicky relevantnú platnosť, pretože jazyk má na odlíšenie významov homofónnych slov zásobu iných výrazových prostriedkov.

ZUM PHONOLOGISCHEN WERT DES DEUTSCHEN /ɛ:/

Zusammenfassung

In unserer Abhandlung sind wir auf Grund einer phonetisch-phonologischen Analyse zu folgendem Resultat gekommen:

1. Durch die phonologische Opposition /e:/ ~ /ɛ:/ wird die Symetrie, die Korrelation im System der deutschen Vokale zerstört, wo ein allgemeines Modell gilt: einer (offenen, nicht gespannten) Kürze entspricht nur eine (geschlossene, gespannte) Länge. In der Hochsprache wird diese Proportionalität nur in einem einzigen Fall — beim Laut E — aufgehoben. Bei offenem /ɛ:/ geht es um ein systemfremdes Element, das als solches in der Standardsprache aus dem System schon eliminiert worden ist. Nicht nur die Umgangssprache, sondern auch Fernsehen, Rundfunk und Kino (wo eine „musterhafte“ Aussprache zu erwarten wäre) kennen nur eine einzige Realisierung des langen E, und zwar das geschlossene [e:].

2. Das offene lange /ɛ:/ erhält sich in der Hochsprache künstlich in der Aussprache von geschulten Speakern, und zwar auf Grund der Siebsschen Norm, nach der die Aussprache des [e:] oder des [ɛ:] von ihrem graphischen Bild abhängt; z. B. *Beeren* ~ *Bären* sollen als [be:rən] ~ [bɛ:rən] ausgesprochen werden. Es geht hier um eine Interferenz aus dem Gebiet der Orthographie, die auch in diesem Fall teilweise willkürlich ist und manche Punkte unentschieden lässt. Bei deren Kodifizierung wurde bekanntlich über die Einzelfälle nach Zufallsmajorität entschieden. Die heutige Graphik richtet sich streng weder nach dem Prinzip der historischen Entwicklung noch nach dem der Analogie; nicht einmal die Homophone werden graphisch streng unterschieden. Bei der Kodifizierung der Aussprache des langen E wurde der allgemeine Grundsatz, „die oberdeutschen Formen auf die niederdeutsche Art auszusprechen“, nicht respektiert. Das offene /ɛ:/ stellt gerade ein oberdeutsches Element in der Aussprache dar. Das Durchsetzen der Analogie hat gewirkt, dass das ä auch dort in der Graphik erschienen ist, wo es historisch niemals war und vor der Kodifizierung nicht einmal in der Aussprache als [ɛ:] realisiert wurde. Da es aber in eine offene Position geraten ist, wurde es (im Geiste der Kodifizierung) nötig, es als langes offenes [ɛ:] auszusprechen. Auch die Grenze, was noch und was nicht mehr als analog „verwandt“ gefühlt wird, war schwer zu ziehen, darum ist es zu vielen Inkonsequenzen gekommen.

3. Wenn die Doppelheit der Graphik des kurzen E (e, ä) in keinem einzigen Fall seine Qualität hinsichtlich der Offenheit beeinflusst und folglich keine Insuffizienz in der Information bedeutet, warum sollte sich die Aussprache auf die Graphik orientieren

⁵¹ „Es ist doch nicht überall der gleiche Grad von Deutlichkeit nötig, den der weite Raum des Theaters verlangt. Wer denselben auch im gewöhnlichen Gespräch anstrebte, würde unnatürlich und affektiert erscheinen.“ H. Paul, c. d., 132.

und so die Information sicherstellen gerade bei langem E, das ebenso zwei graphische Formen (e, ä) aufweist, deren Graphik aber genau so willkürlich und problematisch ist wie die des kurzen E? Das heisst, bei gleicher Aussprache von Paaren wie *Beeren* ~ *Bären* geht es um keinen Mangel an Information, weil es sich um homophone Wörter handelt, deren Semantik aussermorphologische und ausserphonetische Faktoren zum Ausdruck geben. Bei den Substantiven ist die Zahl solcher Oppositionen sowieso minimal. Eine relativ grössere Zahl von Paaren kann (oft nur potenziell) im verbalen System erscheinen, z. B. *helfen* ~ *hülfen*, bzw. *geben* ~ *gäben*. Das zweite Glied der logischen Opposition *real* ~ *irreal* wird dann wie üblich im Ausdrucksplan analytisch gebildet, z. B. durch Umschreibung mit *würde* oder *möchte*.

4. Das [ɛ:] ist nur ein Ergebnis des Bemühens der Grammatiker und Sprachlehrer, die ihre Schüler ein Sprechen nach der Schrift lehrten, wobei sie sich an eine kleine Zahl von zufällig gesammelten Oppositionen des Typus *Ehre* ~ *Ähre* lehnten. Die lebendige Sprache hat aber diese Norm abgelehnt und hat so die Tendenz geschaffen, dieses künstliche Phonem aus dem phonemischen Inventar des Deutschen auszuschneiden und es nur als eine fakultative Variante anzusehen, die für die Bühnenaussprache charakteristisch ist.

KOMBINÁCIE ŠUMOVEJ A SONÓRNEJ SPOLUHLÁSKY V SLOVENČINE

JÁN SABOL

1. Výskumu konsonantických skupín v spisovnej slovenčine, ktoré sú symptómom istých kombinačno-fonologických (typologických) zákonitostí jazyka, sa už venovala pozornosť vo viacerých štúdiách. Išlo o analýzu a interpretáciu teoretického modelu trojčlenných konsonantických skupín a výskyt týchto skupín na začiatku slov v slovenčine,¹ o výskum frekvencie, entropie a redundancie štvorčlenných konsonantických skupín, trojčlenných konsonantických skupín a kombinácií dvoch sonór v spisovnej slovenčine.²

2. Vo výskume konsonantických skupín v spisovnej slovenčine pokračujeme sledovaním kombinácií šumových a sonórnych spoluhlások. Analýza a interpretácia týchto dvojčlenných spoluhláskových skupín — najmä vzhľadom na sonantickosť sonórnych spoluhlások — odкрýva a potvrdzuje niektoré zo základných kombinačno-fonologických zákonitostí spisovnej slovenčiny: výlučnosť, pravidelnosť, obmedzenie, resp. vylúčenie konkrétneho poradia oboch zložiek uvedenej kombinácie (šumová spoluhláska + sonóra, sonóra + + šumová spoluhláska) vzhľadom na isté miesta v slove atď.

3. Kombinácie šumovej a sonórnej spoluhlásky v spisovnej slovenčine sme skúmali³ — podobne ako v predchádzajúcich štúdiách — na troch miestach slova: v pozícii $\# C_1C_2V$ - (na absolútnom začiatku slova), v pozícii $-VC_1C_2V$ - (medzi dvoma sonantami) a v pozícii $-VC_1C_2 \#$ (na absolútnom konci slova). Ako ukazujú výsledky doterajšieho výskumu konsonantických skupín v spi-

¹ J. Horecký, *The Evaluation of Three-Member Consonant Clusters*, Asian and African Studies I, Bratislava 1965, 112–122; Tenže, *Triochčlennnye grupy soglasnyh v načale slova v slovackom jazyke*, Prague Studies in Mathematical Linguistics I, Praha 1966, 45–50.

² J. Sabol, *Štvorčlenné konsonantické skupiny v slovenčine*, SR 34, 1969, 30–33; Tenže, *Frekvencia trojčlenných konsonantických skupín v spisovnej slovenčine*, AFPh ÚSP, Jazykovedný zborník 2, 1969 (v tlači); Tenže, *Kombinácie dvoch sonór v slovenčine*, SR 34, 1969, 326–331.

³ Výskum sme robili z nasledujúcich diel:

P. Dobšinský, *Prostonárodné povesti slovenské* (výber), 1954; — A. Matuška, *Štúrovci*, 1948; — D. Tatarka, *Prútené kreslá, Rozhovory bez konca*, 1967; — J. Jesenský, *Demokrati*, 1962; — L. Tažký, *Amenmária*, 1967; — T. Vansová, *Sirota Podhradských*, 1964; — P. Jaroš, *Váhy*, 1966; — Timrava, *Zobrané spisy I*, 1955; — L.

sovnej slovenčine,⁴ tieto pozície predpokladajú rozličné frekvenčné i kombinačné zastúpenie konsonantických skupín, zapríčinené rozličným stupňom zvučnosti kombinujúcich sa nesonánt, ale zároveň aj jednoznačným (pozícia $\# C_1 \dots C_n V -$ a $-VC_1 \dots C_n \#$) alebo menej jednoznačným miestom slabičného rozhrania ($-VC_1 \dots C_n V -$). Je preto prirodzené, že intersonantická pozícia pripúšťa najväčší počet konsonantických zoskupení.

4. Výsledky nášho výskumu, zachytené v hodnotách základných veličín teórie informácie,⁵ možno interpretovať nasledujúcim spôsobom:

Najväčší počet kombinácií — ako sa dalo očakávať — pripúšťa pozícia $-VC_1 C_2 V -$ (184). Keby boli všetky tieto kombinácie rozložené v texte rovnomerne, výber jednej z nich by prinášal informáciu až 7,5236 bitu. Skutočné hodnoty reálnej entropie (a teda aj informácie) sú však značne nižšie ($H_1 = 6,3767$), ale aj tak oveľa vyššie ako na absolútnom začiatku slova ($H_1 = 4,4545$), resp. na jeho konci ($H_1 = 3,0355$). Hodnoty relatívnej entropie a redundancie (tabuľky 2, 3 a 4) signalizujú, že intervokálna pozícia vykazuje aj najrovnomernejšie rozloženie jednotlivých kombinácií ($h = 0,8476$, $R = 0,1524$), trochu menej rovnomernú distribúciu zisťujeme v koncovej pozícii ($h = 0,8203$, $R = 0,1797$). Značne vysoké hodnoty relatívnej entropie a nízka redundancia kombinácií sonórnej a šumovej spoluhlásky (len v tomto poradí) v pozícii $-VC_1 C_2 \#$ sa dá vysvetliť nízkym celkovým výskytom kombinácií (45), ale zato až 13 zostavami spoluhlások. Táto skutočnosť potvrdzuje, že uvedené kombinácie nie sú pre spisovnú slovenčinu v tejto pozícii typické, ide o ich úplne obmedzené použitie. Najnižšie hodnoty relatívnej entropie ($h = 0,7066$) a najväčšiu redundanciu ($R = 0,2934$) sme zaznamenali v pozícii

Ondrejov, *Šibeničné pole*, 1958; — L. Zúbek, *Jar Adely Ostrolúčkej*, 1968; — J. Blažková, *Jahniatko a grandí*, 1964; — A. Bednár, *Hromový zub*, 1964; — N. Tanská, *Dvaja v tráve*, 1964; — J. Hrušovský, *Umelci a bohémi*, 1963; — R. Jašík, *Mŕtvi nespievajú*, 1962; — J. G. Tajovský, *Dielo III (Ženský zákon)*, 1954; — F. Urbánek, *Kamenný chodníček*, 1947; — P. Karvaš, *Bašta*, 1948; — I. Stodola, *Divadelné hry III (Marína Havranová)*, 1958; — J. Smrek, *Struny*, 1959; — A. Sládkovič, *Marína*, 1969; — I. Krasko, *Básne*, 1948; — V. Mihálik, *Sonety pre tvoju samotu*, 1968; — A. Plávka, *Korene*, 1965; — P. O. Hviezdoslav, *Hájnikova žena*, 1956; — M. Rúfus, *Triptych*, 1969.

Z každého autora sme excerptovali približne 500 kombinácií na rovine „manifestácie“ (dovedna išlo o výskum 12 922 kombinácií). O potrebe konfrontovať kombinácie z roviny prehovorovej s kombináciami z roviny systému, získanými na základe fonologickej rekonštrukcie, a s kombináciami grafém; podobne o štatistickej bezvýznamnosti excerptcie niektorých diskutabilných prípadov v protiklade cudzie slovo — domáce slovo, resp. zložené slovo — jednoduché slovo porov. v štúdiách citovaných v poznámke 2.

Spoluhlásku *v* (a jej variant *u*) zaraďujeme k „šumovým“ spoluhláskam na pozadí jej neutralizačnej schopnosti v istých pozíciách.

⁴ Porov. štúdie uvedené v poznámke 2.

⁵ Ide o hodnoty maximálnej, reálnej a relatívnej entropie a redundancie. O ich interpretácii porov. napr. naše štúdie *K metodologickému využitiu entropie pri jazykovednom výskume*, JČ 19, 1968, 76—83; *On the Use of Entropy in the Investigation of the System and Structure of Language*, Recueil linguistique de Bratislava 3 (v tlači).

C₁C₂V-. Sú dokladom na to, že sa v tejto pozícii príznakovo využívajú isté „oblíbené“ kombinácie (najmä *pr-*).

5. Frekvenčnú a kombinačnú dominantnosť pozície -VC₁C₂V- dokumentuje aj množstvo konkrétnych dvojčlenných konsonantických skupín typu šumová spoluhláska + sonóra (a opačne) v porovnaní s ich teoretickou hodnotou. Z 280 teoreticky možných rozličných spojení šumovej a sonórnej spoluhlásky v spisovnej slovenčine (za predpokladu, že *u* interpretujeme s *v* a *η* s *n*) sa v pozícii # C₁C₂V- využíva 28,21 %, v pozícii -VC₁C₂V- 65,71 % a v pozícii -VC₁C₂ # len 0,46 % kombinácií. Z celkového frekvenčného počtu kombinácií sa v pozícii # C₁C₂V- využíva 44,18 % ($\sigma = 0,44$ %), v pozícii -VC₁C₂V- 55,47 % ($\sigma = 0,44$ %) a v pozícii -VC₁C₂ # len 0,35 % ($\sigma = 0,05$ %). Signalizuje to opäť ten fakt, že intersonantická pozícia využíva značné množstvo možných kombinácií šumovej a sonórnej spoluhlásky v spisovnej slovenčine, pričom pozícia na absolútnom konci slova ich takmer nezaznamenáva. Vo frekvenčnej zataženosti uvedených kombinácií sú si však blízke pozície # C₁C₂V- a -VC₁C₂V-. Ukazuje sa, že kombinácia typu šumová spoluhláska + sonóra (len v tomto poradí) je pre začiatok slova v spisovnej slovenčine charakteristická, „modelová“ (to sa, prirodzene, vzťahuje aj na pozíciu -VC₁C₂V-, tu však navyše aj v obrátenom poradí).

6. Možnosti a obmedzenia konfigurácií šumových a sonórnych spoluhlások v spisovnej slovenčine v jednotlivých pozíciách slova sa dajú dobre sledovať na frekvencii uvedených konsonantov na mieste C₁ a C₂. V pozícii # C₁C₂V- sa na mieste C₁ vyskytujú výlučne len šumové konsonanty. Zopár osihotených slov typu *rty*, *lkať*, ktoré narušajú túto zákonitosť, je štatisticky bezvýznamných; ide o slová prevzaté s príznakovým štylistickým využitím (poetizmy). Hodnoty relatívnej entropie a redundancie konsonantov na mieste C₁ v tejto pozícii ($h = 0,7540$, $R = 0,2460$ — tabuľka 5) signalizujú dosť rovnomerné využitie jednotlivých šumových spoluhlások. V pozícii na absolútnom začiatku slova na mieste C₂ sa zasa vyskytujú výlučne len sonórne spoluhlásky (okrem štatisticky bezvýznamných prípadov typu *rty*, *lkať*, ako sme ich uviedli vyššie). Ich využitie je však podstatne nerovnomernejšie ($h = 0,5797$, $R = 0,4203$ — tabuľka 6) ako pri šumových spoluhláskach na mieste C₁. Veľmi príznakovú frekvenciu má tu spoluhláska *r* ($p = 0,587$), menej *l* ($p = 0,194$).

Najväčšia variabilita konfigurácií šumová spoluhláska + sonóra (a opačne) je v intersonantickej pozícii (-VC₁C₂V-). Okrem spoluhlásky ξ na mieste C₁ a spoluhlásky ζ na mieste C₂ sa tu vyskytujú všetky šumové a sonórne spoluhlásky spisovnej slovenčiny. V prvom prípade (na mieste C₁) sa však konsonanty využívajú oveľa rovnomernejšie, čo potvrdzujú značne vysoké hodnoty entropie a nízka redundancia ($h = 0,8835$, $R = 0,1165$ — tabuľka 7). Na mieste C₂ sú spoluhlásky rozložené frekvenčne a pravdepodobnostne nerovno-

mernejšie ($h = 0,7448$, $R = 0,2552$ — tabuľka 8) s príznakovým využitím spoluhlásky n a r .

Koncová pozícia ($-VC_1C_2 \#$) pripúšťa v spisovnej slovenčine na mieste C_1 iba sonóry, na mieste C_2 iba šumové konsonanty. Využitie sonór na mieste C_1 je značne vyvážené ($h = 0,8912$, $R = 0,1088$ — tabuľka 9), frekvencia šumových spoluhlások na mieste C_2 je menej rovnomerne rozložená ($h = 0,6743$, $R = 0,3257$); príznakovito sa tu využíva spoluhláska t (tabuľka 10).

7. Sledovanie vzájomných konfigurácií šumovej a sonórnej spoluhlásky dokumentuje niektoré kombinačno-fonologické zákonitosti spisovnej slovenčiny. Na absolútnom začiatku slova ($\# C_1C_2V-$) nemôže byť poradie sonóra + šumová spoluhláska a na absolútnom konci slova ($-VC_1C_2 \#$) je vylúčené poradie šumová spoluhláska + sonóra. V týchto prípadoch by sa pri sonórnych spoluhláskach zvýraznil ich príznak vokalickejosti, ich potenciálna sonantická schopnosť, čo by znamenalo vznik novej slabiky.⁶ Miesto slabičného rozhrania je totiž v týchto pozíciách jednoznačné.

Pozícia $-VC_1C_2V-$ pripúšťa najväčšiu paletu kombinácií šumovej a sonórnej spoluhlásky, a to v jednom aj druhom poradí. Je však zaujímavé, že aj v tejto pozícii — podobne ako na absolútnom začiatku slova, tu je to však výlučne zoskupenie — prevláda poradie šumová spoluhláska + sonóra (76, 55 % — tabuľka 11). Ukazuje sa teda, že kombinačný „návyk“ z vysoko frekventovaných kombinácií typu šumová spoluhláska + sonóra v pozícii $\# C_1C_2V-$ sa uplatňuje prevažne aj v intersonantickej pozícii. Možnosť výskytu spojenia sonóra + šumová spoluhláska je v tejto pozícii daná segmentovaním slabičného rozhrania medzi obidvoma konsonantmi.

8. Výskum kombinácií šumovej a sonórnej spoluhlásky v spisovnej slovenčine popri zistení a potvrdení, resp. štatistickom spresnení niektorých kombinačno-fonologických zákonitostí spisovnej slovenčiny prináša isté údaje aj o možnostiach hľadania slabičného rozhrania, najmä podľa známeho pravidla J. Kuryłowicza.⁷ Okrem toho sa informácie o skúmaných kombináciách dajú využiť pri morfonologickej rekonštrukcii spisovnej slovenčiny. Práve v týchto kombináciách sa totiž v pozícii $\# C_1C_2V-$ a $-VC_1C_2V-$ dajú jednoznačne rekonštruovať (okrem potenciálnych okrajových prípadov pri neutralizácii protikladu nesykavosť — sykavosť) šumové konsonanty, lebo pred vokálmi a sonórmi sú v rámci slova v silnej pozícii⁸ vzhľadom na protiklad znelosť — neznelosť. Na absolútnom konci slova (na mieste C_2) sú zasa šumové spolu-

⁶ Porov. E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1968², 40—45 (najmä 43).

⁷ J. Kuryłowicz, *Contribution à la théorie de la syllabe*, Biuletyn Polskiego towarzystwa językoznawczego VIII, Kraków 1948, 80—114.

⁸ O silných a slabých pozíciách foném porov. napr. L. Ďurovič, *Paradigmatika spisovnej ruštiny*, Bratislava 1964, 10—18.

hlásky vzhľadom na tento protiklad v slabej pozícii, ich morfonologické fungovanie sa tu teda musí preverovať (ide však takmer o štatisticky zanedbateľnú frekvenciu). Pri sonórah treba v týchto kombináciách na mieste C_2 v pozícii $\#C_1C_2V$ - a $-VC_1C_2V$ - predpokladať v niektorých prípadoch neutralizáciu protikladu kompaktnosti — difúznosti (pri ostrých spoluhláskach), a teda aj nevyhnutnosť ich morfonologického overovania. Ukazuje sa, že analýza kombinácií šumová spoluhláska + sonóra (a opačne) na rovine „manifestácie“ zároveň vo veľkej miere odкрýva aj ich morfonologické zloženie (na úrovni systému). Výskum týchto skutočností však už presahuje rámec našej štúdie.

Tabuľka 1
Kombinácie šumovej a sonórnej spoluhlásky v slovenčine

	$\#C_1C_2V$ -	$-VC_1C_2V$ -	$-VC_1C_2\#$	p	$-p \log_2 p$
1 pr	+	+	-	0,154	0,4156
2 kr	+	+	-	0,039	0,1825
3 tr	+	+	-	0,039	0,1825
4 br	+	+	-	0,036	0,1727
5 sl	+	+	-	0,029	0,1481
6 dn	+	+	-	0,028	0,1444
7 hl	+	+	-	0,023	0,1252
8 hr	+	+	-	0,023	0,1252
9 dň	+	+	-	0,021	0,1170
10 dr	+	+	-	0,021	0,1170
11 vr	+	+	-	0,020	0,1129
12 zr	+	+	-	0,018	0,1043
13 st	+	+	-	0,017	0,0999
14 sm	+	+	-	0,017	0,0999
15 zm	+	+	-	0,017	0,0999
16 zn	+	+	-	0,017	0,0999
17 pl	+	+	-	0,016	0,0955
18 kl	+	+	-	0,015	0,0909
19 lk	-	+	-	0,015	0,0909
20 hň	+	+	-	0,014	0,0862
21 nk	-	+	-	0,014	0,0862
22 dl	+	+	-	0,013	0,0815
23 hl	+	+	-	0,013	0,0815
24 bl	+	+	-	0,012	0,0766
25 sn	+	+	-	0,012	0,0766
26 zl	+	+	-	0,012	0,0766
27 vl	+	+	-	0,011	0,0716
28 čn	-	+	-	0,010	0,0664
29 šl	+	+	-	0,010	0,0664
30 tn	+	+	-	0,010	0,0664
31 tl	+	+	-	0,009	0,0612
32 sň	+	+	-	0,009	0,0612
33 xl	+	+	-	0,008	0,0557
34 nt	-	+	+	0,008	0,0557
35 vn	+	+	-	0,008	0,0557
36 zň	+	+	-	0,008	0,0557
37 bn	-	+	-	0,007	0,0501

	#C ₁ C ₂ V-	-VC ₁ C ₂ V-	-VC ₁ C ₂ #	p	-p log ₂ p
38 <i>čň</i>	+	+	-	0,007	0,0501
39 <i>dl</i>	-	+	-	0,007	0,0501
40 <i>kň</i>	+	+	-	0,007	0,0501
41 <i>rk</i>	-	+	+	0,007	0,0501
42 <i>tň</i>	+	+	-	0,007	0,0501
43 <i>zn</i>	-	+	-	0,007	0,0501
44 <i>hn</i>	+	+	-	0,006	0,0443
45 <i>kn</i>	+	+	-	0,006	0,0443
46 <i>lk</i>	+	+	+	0,006	0,0443
47 <i>nc</i>	-	+	-	0,006	0,0443
48 <i>sl</i>	+	+	-	0,006	0,0443
49 <i>el</i>	+	-	-	0,005	0,0382
50 <i>gr</i>	+	+	-	0,005	0,0382
51 <i>js</i>	-	+	-	0,005	0,0382
52 <i>kl</i>	+	+	-	0,005	0,0382
53 <i>rv</i>	-	+	-	0,005	0,0382
54 <i>tl</i>	+	+	-	0,005	0,0382
55 <i>tm</i>	+	+	-	0,005	0,0382
56 <i>vň</i>	+	+	-	0,005	0,0382
57 <i>cn</i>	+	+	-	0,004	0,0319
58 <i>dm</i>	+	+	-	0,004	0,0319
59 <i>ar</i>	+	+	-	0,004	0,0319
60 <i>jd</i>	-	+	-	0,004	0,0319
61 <i>mb</i>	-	+	+	0,004	0,0319
62 <i>pl</i>	+	+	-	0,004	0,0319
63 <i>rs</i>	-	+	+	0,004	0,0319
64 <i>rt</i>	+	+	+	0,004	0,0319
65 <i>sn</i>	+	+	-	0,004	0,0319
66 <i>un</i>	-	+	-	0,004	0,0319
67 <i>zl</i>	+	+	-	0,004	0,0319
68 <i>jd</i>	-	+	-	0,003	0,0251
69 <i>jh</i>	-	+	-	0,003	0,0251
70 <i>jt</i>	-	+	-	0,003	0,0251
71 <i>km</i>	+	+	-	0,003	0,0251
72 <i>nc</i>	-	+	-	0,003	0,0251
73 <i>pň</i>	+	+	-	0,003	0,0251
74 <i>rb</i>	-	+	-	0,003	0,0251
75 <i>šň</i>	-	+	-	0,003	0,0251
76 <i>bj</i>	-	+	-	0,002	0,0179
77 <i>bň</i>	-	+	-	0,002	0,0179
78 <i>el</i>	+	+	-	0,002	0,0179
79 <i>em</i>	+	+	-	0,002	0,0179
80 <i>fr</i>	+	+	-	0,002	0,0179
81 <i>xl</i>	+	+	-	0,002	0,0179
82 <i>ju</i>	-	+	-	0,002	0,0179
83 <i>mk</i>	-	+	-	0,002	0,0179
84 <i>mt</i>	-	+	-	0,002	0,0179
85 <i>nž</i>	-	+	-	0,002	0,0179
86 <i>pn</i>	+	+	-	0,002	0,0179
87 <i>rc</i>	-	+	-	0,002	0,0179
88 <i>rč</i>	-	+	-	0,002	0,0179
89 <i>rg</i>	-	+	-	0,002	0,0179
90 <i>tl</i>	+	+	-	0,002	0,0179
91 <i>zj</i>	+	+	-	0,002	0,0179
92 <i>zm</i>	+	+	-	0,002	0,0179
93 <i>žň</i>	+	+	-	0,002	0,0179

	#C ₁ C ₂ V-	-VC ₁ C ₂ V-	-VC ₁ C ₂ #	p	-p log ₂ p
94 <i>cl</i>	+	+	-	0,001	0,0100
95 <i>cl</i>	+	+	-	0,001	0,0100
96 <i>cm</i>	+	+	-	0,001	0,0100
97 <i>čň</i>	-	+	-	0,001	0,0100
98 <i>čr</i>	+	+	-	0,001	0,0100
99 <i>čm</i>	-	+	-	0,001	0,0100
100 <i>fl</i>	+	+	-	0,001	0,0100
101 <i>fl</i>	+	+	-	0,001	0,0100
102 <i>hm</i>	+	+	-	0,001	0,0100
103 <i>xm</i>	+	+	-	0,001	0,0100
104 <i>xn</i>	-	+	-	0,001	0,0100
105 <i>xň</i>	-	+	-	0,001	0,0100
106 <i>jc</i>	-	+	-	0,001	0,0100
107 <i>ječ</i>	-	+	-	0,001	0,0100
108 <i>jk</i>	-	+	-	0,001	0,0100
109 <i>jp</i>	-	+	-	0,001	0,0100
110 <i>jt</i>	-	+	-	0,001	0,0100
111 <i>lc</i>	-	+	-	0,001	0,0100
112 <i>ld</i>	-	+	-	0,001	0,0100
113 <i>lš</i>	-	+	-	0,001	0,0100
114 <i>lt</i>	-	+	+	0,001	0,0100
115 <i>lw</i>	-	+	-	0,001	0,0100
116 <i>lz</i>	-	+	-	0,001	0,0100
117 <i>lv</i>	-	+	-	0,001	0,0100
118 <i>mp</i>	-	+	+	0,001	0,0100
119 <i>nd</i>	-	+	-	0,001	0,0100
120 <i>nd</i>	-	+	-	0,001	0,0100
121 <i>ng</i>	-	+	+	0,001	0,0100
122 <i>nš</i>	-	+	-	0,001	0,0100
113 <i>nz</i>	-	+	-	0,001	0,0100
124 <i>rd</i>	-	+	-	0,001	0,0100
125 <i>rh</i>	-	+	-	0,001	0,0100
126 <i>rs</i>	-	+	+	0,001	0,0100
127 <i>rz</i>	-	+	-	0,001	0,0100
128 <i>šm</i>	+	+	-	0,001	0,0100
129 <i>šr</i>	+	-	-	0,001	0,0100
130 <i>uň</i>	-	+	-	0,001	0,0100
131 <i>vl</i>	+	+	-	0,001	0,0100
132 <i>žr</i>	+	+	-	0,001	0,0100
122 <i>bm</i>	-	+	-	0,000	-
134 <i>dj</i>	-	+	-	0,000	-
135 <i>dr</i>	-	+	-	0,000	-
136 <i>zn</i>	-	+	-	0,000	-
137 <i>fm</i>	-	+	-	0,000	-
138 <i>fn</i>	-	+	-	0,000	-
139 <i>gl</i>	-	+	-	0,000	-
140 <i>gl</i>	+	+	-	0,000	-
141 <i>gm</i>	-	+	-	0,000	-
142 <i>gn</i>	-	+	-	0,000	-
143 <i>hj</i>	+	-	-	0,000	-
144 <i>jb</i>	-	+	-	0,000	-
145 <i>ig</i>	-	+	-	0,000	-
146 <i>ix</i>	-	+	-	0,000	-
147 <i>is</i>	-	+	-	0,000	-
148 <i>iz</i>	-	+	-	0,000	-
149 <i>iz</i>	-	+	-	0,000	-

	$\#C_1C_2V-$	$-VC_1C_2V-$	$-VC_1C_2\#$	p	$-p \log_2 p$
150 <i>lb</i>	-	+	-	0,000	-
151 <i>lĕ</i>	-	+	-	0,000	-
152 <i>lf</i>	-	+	+	0,000	-
153 <i>lg</i>	-	+	-	0,000	-
154 <i>ls</i>	-	+	+	0,000	-
155 <i>lž</i>	-	+	-	0,000	-
156 <i>lb</i>	-	+	-	0,000	-
157 <i>lh</i>	-	+	-	0,000	-
158 <i>ls</i>	-	+	-	0,000	-
159 <i>lš</i>	-	+	-	0,000	-
160 <i>lt</i>	-	+	-	0,000	-
161 <i>lĭ</i>	-	+	-	0,000	-
162 <i>mc</i>	-	+	-	0,000	-
163 <i>mĕ</i>	-	+	-	0,000	-
164 <i>mĉ</i>	-	+	-	0,000	-
165 <i>mĵ</i>	-	+	+	0,000	-
166 <i>mh</i>	-	+	-	0,000	-
167 <i>ms</i>	-	+	-	0,000	-
168 <i>mš</i>	-	+	-	0,000	-
169 <i>mt</i>	-	+	-	0,000	-
170 <i>mž</i>	-	+	-	0,000	-
171 <i>nž</i>	-	+	-	0,000	-
172 <i>nĵ</i>	-	+	-	0,000	-
173 <i>nh</i>	-	+	-	0,000	-
174 <i>nx</i>	-	+	-	0,000	-
175 <i>nl</i>	-	+	-	0,000	-
176 <i>nv</i>	-	+	-	0,000	-
177 <i>nĥ</i>	-	+	-	0,000	-
178 <i>nĭ</i>	-	+	-	0,000	-
179 <i>pm</i>	-	+	-	0,000	-
180 <i>rd</i>	-	+	-	0,000	-
181 <i>rx</i>	-	+	-	0,000	-
182 <i>rp</i>	-	+	-	0,000	-
183 <i>rt</i>	-	+	-	0,000	-
184 <i>sr</i>	-	+	-	0,000	-
185 <i>tm</i>	-	+	-	0,000	-
186 <i>yl</i>	-	+	-	0,000	-
187 <i>vm</i>	+	-	-	0,000	-
188 <i>žl</i>	+	+	-	0,000	-

$$H_0 = \log_2 188 = 7,5546$$

$$H_1 = 5,9472$$

$$h = 0,7872$$

$$R = 0,2128$$

Tabuľka 2

Kombinácie šumovej a sonórnej spoluhlásky v pozíciu # C₁C₂V.

	p	-p log ₂ p		p	-p log ₂ p
1 pr	0,310	0,5238	39 dn	0,003	0,0251
2 kr	0,063	0,2513	40 fr	0,003	0,0251
3 tr	0,056	0,2329	41 hn	0,003	0,0251
4 sl	0,036	0,1727	42 šl	0,003	0,0251
5 hl	0,033	0,1624	43 zj	0,003	0,0251
6 vr	0,032	0,1589	44 fl	0,002	0,0179
7 hr	0,031	0,1554	45 xl	0,002	0,0179
8 dr	0,030	0,1518	46 il	0,002	0,0179
9 br	0,028	0,1444	47 vl	0,002	0,0179
10 zm	0,028	0,1444	48 vň	0,002	0,0179
11 pl	0,024	0,1291	49 cl	0,001	0,0100
12 sm	0,022	0,1211	50 cm	0,001	0,0100
13 zr	0,022	0,1211	51 cn	0,001	0,0100
14 zl	0,021	0,1170	52 el	0,001	0,0100
15 dň	0,018	0,1043	53 eh	0,001	0,0100
16 vl	0,017	0,0999	54 er	0,001	0,0100
17 kl	0,016	0,0955	55 fl	0,001	0,0100
18 hň	0,015	0,0909	56 hm	0,001	0,0100
19 zn	0,013	0,0815	57 km	0,001	0,0100
20 el	0,012	0,0766	58 ph	0,001	0,0100
21 hl	0,012	0,0766	59 sm	0,001	0,0100
22 xl	0,012	0,0766	60 sn	0,001	0,0100
23 bl	0,011	0,0716	61 sr	0,001	0,0100
24 sn	0,011	0,0716	62 tl	0,001	0,0100
25 sl	0,010	0,0664	63 zm	0,001	0,0100
26 bl	0,009	0,0612	64 žň	0,001	0,0100
27 kň	0,008	0,0557	65 žr	0,001	0,0100
28 tm	0,008	0,0557	66 cl	0,000	—
29 dl	0,007	0,0501	67 em	0,000	—
30 sň	0,007	0,0501	68 dm	0,000	—
31 gr	0,006	0,0443	69 gl	0,000	—
32 zl	0,006	0,0443	70 hj	0,000	—
33 kl	0,005	0,0382	71 xm	0,000	—
34 pl	0,005	0,0382	72 kn	0,000	—
35 zň	0,005	0,0382	73 lk	0,000	—
36 xr	0,004	0,0319	74 pn	0,000	—
37 šl	0,004	0,0319	75 rt	0,000	—
38 vn	0,004	0,0319	76 tn	0,000	—
			77 th	0,000	—
			78 vm	0,000	—
			79 žl	0,000	—
H ₀ = log ₂ 79 = 6,3038			h = 0,7066		
H ₁ = 4,4545			R = 0,2934		

Tabulka 3

Kombinácie šumovej a sonórnej spoluhlásky v pozícii - VC₁C₂V-

	p	-p log ₂ p		p	-p log ₂ p
1 <i>dn</i>	0,047	0,2073	54 <i>cn</i>	0,006	0,0443
2 <i>br</i>	0,042	0,1921	55 <i>nč</i>	0,006	0,0443
3 <i>pr</i>	0,031	0,1554	56 <i>rb</i>	0,006	0,0443
4 <i>lk</i>	0,027	0,1407	57 <i>rš</i>	0,006	0,0443
5 <i>ŋk</i>	0,025	0,1330	58 <i>vl</i>	0,006	0,0443
6 <i>tr</i>	0,025	0,1330	59 <i>jd</i>	0,005	0,0382
7 <i>sl</i>	0,024	0,1291	60 <i>jh</i>	0,005	0,0382
8 <i>dň</i>	0,023	0,1252	61 <i>jt</i>	0,005	0,0382
9 <i>st</i>	0,022	0,1211	62 <i>kl</i>	0,005	0,0382
10 <i>kr</i>	0,021	0,1170	63 <i>rt</i>	0,005	0,0382
11 <i>zn</i>	0,020	0,1129	64 <i>šn</i>	0,005	0,0382
12 <i>tn</i>	0,019	0,1086	65 <i>šň</i>	0,005	0,0382
13 <i>én</i>	0,018	0,1043	66 <i>bj</i>	0,004	0,0319
14 <i>hr</i>	0,018	0,1043	67 <i>gr</i>	0,004	0,0319
15 <i>dl</i>	0,017	0,0999	68 <i>xl</i>	0,004	0,0319
16 <i>hl</i>	0,015	0,0909	69 <i>ju</i>	0,004	0,0319
17 <i>št</i>	0,015	0,0909	70 <i>km</i>	0,004	0,0319
18 <i>er</i>	0,015	0,0909	71 <i>mk</i>	0,004	0,0319
19 <i>dr</i>	0,014	0,0862	72 <i>nž</i>	0,004	0,0319
20 <i>hl</i>	0,014	0,0862	73 <i>pň</i>	0,004	0,0319
21 <i>kl</i>	0,014	0,0862	74 <i>rc</i>	0,004	0,0319
22 <i>bn</i>	0,013	0,0815	75 <i>tl</i>	0,004	0,0319
23 <i>nt</i>	0,013	0,0815	76 <i>zl</i>	0,004	0,0319
24 <i>sm</i>	0,013	0,0815	77 <i>zl</i>	0,004	0,0319
25 <i>sn</i>	0,013	0,0815	78 <i>žň</i>	0,004	0,0319
26 <i>bl</i>	0,012	0,0766	79 <i>bň</i>	0,003	0,0251
27 <i>čň</i>	0,012	0,0766	80 <i>xl</i>	0,003	0,0251
28 <i>dl</i>	0,012	0,0766	81 <i>xr</i>	0,003	0,0251
29 <i>hň</i>	0,012	0,0766	82 <i>mt</i>	0,003	0,0251
30 <i>kn</i>	0,012	0,0766	83 <i>pn</i>	0,003	0,0251
31 <i>rk</i>	0,012	0,0766	84 <i>rč</i>	0,003	0,0251
32 <i>tň</i>	0,012	0,0766	85 <i>rg</i>	0,003	0,0251
33 <i>vn</i>	0,012	0,0766	86 <i>tm</i>	0,003	0,0251
34 <i>žn</i>	0,012	0,0766	87 <i>čň</i>	0,002	0,0179
35 <i>lk</i>	0,011	0,0716	88 <i>čl</i>	0,002	0,0179
36 <i>nc</i>	0,010	0,0664	89 <i>čm</i>	0,002	0,0179
37 <i>pl</i>	0,010	0,0664	90 <i>hm</i>	0,002	0,0179
38 <i>sň</i>	0,010	0,0664	91 <i>xň</i>	0,002	0,0179
39 <i>vr</i>	0,010	0,0664	92 <i>jc</i>	0,002	0,0179
40 <i>zň</i>	0,010	0,0664	93 <i>jt</i>	0,002	0,0179
41 <i>bl</i>	0,009	0,0612	94 <i>lc</i>	0,002	0,0179
42 <i>jš</i>	0,009	0,0612	95 <i>lš</i>	0,002	0,0179
43 <i>hn</i>	0,008	0,0557	96 <i>lt</i>	0,002	0,0179
44 <i>rv</i>	0,008	0,0557	97 <i>lv</i>	0,002	0,0179
45 <i>sl</i>	0,008	0,0557	98 <i>mp</i>	0,002	0,0179
46 <i>zm</i>	0,008	0,0557	99 <i>nd</i>	0,002	0,0179
47 <i>dm</i>	0,007	0,0501	100 <i>nš</i>	0,002	0,0179
48 <i>jd</i>	0,007	0,0501	101 <i>pl</i>	0,002	0,0179
49 <i>kň</i>	0,007	0,0501	102 <i>rd</i>	0,002	0,0179
50 <i>mb</i>	0,007	0,0501	103 <i>uň</i>	0,002	0,0179
51 <i>tl</i>	0,007	0,0501	104 <i>žm</i>	0,002	0,0179
52 <i>yn</i>	0,007	0,0501	105 <i>bm</i>	0,001	0,0100
53 <i>vň</i>	0,007	0,0501	106 <i>cl</i>	0,001	0,0100

	p	$-p \log_2 p$		p	$-p \log_2 p$
107 <i>dj</i>	0,001	0,0100	146 <i>gl</i>	0,000	—
108 <i>dm</i>	0,001	0,0100	147 <i>gl̄</i>	0,000	—
109 <i>fr</i>	0,001	0,0100	148 <i>gm</i>	0,000	—
110 <i>xm</i>	0,001	0,0100	149 <i>gn</i>	0,000	—
111 <i>xn</i>	0,001	0,0100	150 <i>jb</i>	0,000	—
112 <i>jē</i>	0,001	0,0100	151 <i>ĵg</i>	0,000	—
113 <i>jk</i>	0,001	0,0100	152 <i>jx</i>	0,000	—
114 <i>ĵp</i>	0,001	0,0100	153 <i>ĵz</i>	0,000	—
115 <i>js</i>	0,001	0,0100	154 <i>lb</i>	0,000	—
116 <i>jž</i>	0,001	0,0100	155 <i>lf</i>	0,000	—
117 <i>lé</i>	0,001	0,0100	156 <i>lg</i>	0,000	—
118 <i>ld</i>	0,001	0,0100	157 <i>ls</i>	0,000	—
119 <i>lz</i>	0,001	0,0100	158 <i>lž</i>	0,000	—
120 <i>lt</i>	0,001	0,0100	159 <i>lb</i>	0,000	—
121 <i>lv</i>	0,001	0,0100	160 <i>lh</i>	0,000	—
122 <i>ms</i>	0,001	0,0100	161 <i>ls</i>	0,000	—
123 <i>nd</i>	0,001	0,0100	162 <i>lš</i>	0,000	—
124 <i>nž</i>	0,001	0,0100	163 <i>lt</i>	0,000	—
125 <i>ŋg</i>	0,001	0,0100	164 <i>mc</i>	0,000	—
126 <i>nť</i>	0,001	0,0100	165 <i>mě</i>	0,000	—
127 <i>nv</i>	0,001	0,0100	166 <i>md</i>	0,000	—
128 <i>nz</i>	0,001	0,0100	167 <i>mf</i>	0,000	—
129 <i>rh</i>	0,001	0,0100	168 <i>mh</i>	0,000	—
130 <i>rx</i>	0,001	0,0100	169 <i>mš</i>	0,000	—
131 <i>rp</i>	0,001	0,0100	170 <i>mť</i>	0,000	—
132 <i>rz</i>	0,001	0,0100	171 <i>mž</i>	0,000	—
133 <i>šm</i>	0,001	0,0100	172 <i>nř</i>	0,000	—
134 <i>tm</i>	0,001	0,0100	173 <i>nh</i>	0,000	—
135 <i>ul</i>	0,001	0,0100	174 <i>nx</i>	0,000	—
136 <i>zj</i>	0,001	0,0100	175 <i>nh̄</i>	0,000	—
137 <i>cl</i>	0,000	—	176 <i>ňt</i>	0,000	—
138 <i>cm</i>	0,000	—	177 <i>pm</i>	0,000	—
139 <i>čr</i>	0,000	—	178 <i>rd</i>	0,000	—
140 <i>dr</i>	0,000	—	179 <i>rs</i>	0,000	—
141 <i>zn</i>	0,000	—	180 <i>rt</i>	0,000	—
142 <i>fl</i>	0,000	—	181 <i>sr</i>	0,000	—
143 <i>fl̄</i>	0,000	—	182 <i>vť</i>	0,000	—
144 <i>fm</i>	0,000	—	183 <i>žt</i>	0,000	—
145 <i>fn</i>	0,000	—	184 <i>žr</i>	0,000	—

$H_0 = \log_2 184 = 7,5236$
 $H_1 = 6,3767$

$h = 0,8476$
 $R = 0,1524$

Tabuľka 4

Kombinácie šumovej a sonórnej spoluhlásky v pozícii $-VC_1C_2 \#$

	p	$-p \log_2 p$		p	$-p \log_2 p$
1 <i>nt</i>	0,311	0,5240	8 <i>ľf</i>	0,022	0,1211
2 <i>rt</i>	0,200	0,4644	9 <i>lk</i>	0,022	0,1211
3 <i>rs</i>	0,111	0,3520	10 <i>mb</i>	0,022	0,1211
4 <i>rš</i>	0,089	0,3106	11 <i>mf</i>	0,022	0,1211
5 <i>lt</i>	0,067	0,2613	12 <i>ng</i>	0,022	0,1211
6 <i>ls</i>	0,044	0,1983	13 <i>rk</i>	0,022	0,1211
7 <i>mp</i>	0,044	0,1983			
$H_0 = \log_2 13 = 3,7004$ $H_1 = 3,0355$ $h = 0,8203$ $R = 0,1797$					

Tabuľka 5

Frekvencia šumových a sonórnych spoluhlások v pozícii $\# C_1C_2V-$ na mieste C_1

	p	$-p \log_2 p$		p	$-p \log_2 p$
1 <i>p</i>	0,340	0,5292	10 <i>x</i>	0,018	0,1043
2 <i>z</i>	0,098	0,3284	11 <i>č</i>	0,015	0,0909
3 <i>h</i>	0,095	0,3226	12 <i>š</i>	0,110	0,0664
4 <i>k</i>	0,093	0,3187	13 <i>f</i>	0,006	0,0443
5 <i>s</i>	0,085	0,3023	14 <i>g</i>	0,006	0,0443
6 <i>t</i>	0,067	0,2613	15 <i>c</i>	0,003	0,0251
7 <i>d</i>	0,058	0,2383	16 <i>ž</i>	0,003	0,0251
8 <i>v</i>	0,057	0,2356	17 <i>l</i>	0,000	—
9 <i>b</i>	0,047	0,2073	18 <i>r</i>	0,000	—
$H_0 = \log_2 18 = 4,1699$ $H_1 = 3,1441$ $h = 0,7540$ $R = 0,2460$					

Tabuľka 6

Frekvencia šumových a sonórnych spoluhlások v pozícii $\# C_1C_2V-$ na mieste C_2

	p	$-p \log_2 p$		p	$-p \log_2 p$
1 <i>r</i>	0,587	0,4512	6 <i>n</i>	0,035	0,1693
2 <i>l</i>	0,194	0,4590	7 <i>j</i>	0,003	0,0251
3 <i>m</i>	0,063	0,2513	8 <i>k</i>	0,003	0,0251
4 <i>l</i>	0,060	0,2435	9 <i>t</i>	0,000	—
5 <i>ň</i>	0,058	0,2383			
$H_0 = \log_2 9 = 3,1699$ $H_1 = 1,8377$ $h = 0,5797$ $R = 0,4203$					

Tabuľka 7

Frekvencia šumových a sonórnych spoluhlások v pozícii $-VC_1C_2V-$ na mieste C_1

	p	$-p \log_2 p$		p	$-p \log_2 p$
1 <i>d</i>	0,122	0,3703	14 <i>š</i>	0,035	0,1693
2 <i>b</i>	0,083	0,2980	15 <i>l</i>	0,030	0,1518
3 <i>s</i>	0,083	0,2980	16 <i>l</i>	0,022	0,1211
4 <i>t</i>	0,070	0,2686	17 <i>m</i>	0,018	0,1043
5 <i>h</i>	0,069	0,2661	18 <i>ž</i>	0,018	0,1043
6 <i>n/ŋ</i>	0,068	0,2637	19 <i>x</i>	0,014	0,0862
7 <i>k</i>	0,062	0,2487	20 <i>c</i>	0,009	0,0612
8 <i>z</i>	0,061	0,2461	21 <i>g</i>	0,005	0,0382
9 <i>r</i>	0,054	0,2274	22 <i>f</i>	0,002	0,0179
10 <i>p</i>	0,051	0,2190	23 <i>d</i>	0,001	0,0100
11 <i>v/y</i>	0,045	0,2013	24 <i>ň</i>	0,001	0,0100
12 <i>j</i>	0,042	0,1921	25 <i>ť</i>	0,001	0,0100
13 <i>č</i>	0,335	0,1693	26 <i>z</i>	0,000	—

$H_0 = \log_2 26 = 4,7004$
 $H_1 = 4,1529$
 $h = 0,8835$
 $R = 0,1165$

Tabuľka 8

Frekvencia šumových a sonórnych spoluhlások v pozícii $-VC_1C_2V-$ na mieste C_2

	p	$-p \log_2 p$		p	$-p \log_2 p$
1 <i>n</i>	0,197	0,4617	14 <i>d</i>	0,010	0,0664
2 <i>r</i>	0,185	0,4504	15 <i>d</i>	0,008	0,0557
3 <i>l</i>	0,124	0,3734	16 <i>l</i>	0,007	0,0501
4 <i>ň</i>	0,115	0,3588	17 <i>h</i>	0,007	0,0501
5 <i>ľ</i>	0,093	0,3187	18 <i>j</i>	0,005	0,0382
6 <i>k</i>	0,080	0,2915	19 <i>ž</i>	0,005	0,0382
7 <i>m</i>	0,046	0,2043	20 <i>g</i>	0,004	0,0319
8 <i>t</i>	0,025	0,1330	21 <i>p</i>	0,004	0,0319
9 <i>š</i>	0,019	0,1086	22 <i>z</i>	0,004	0,0319
10 <i>c</i>	0,018	0,1043	23 <i>s</i>	0,002	0,0179
11 <i>v</i>	0,015	0,0909	24 <i>ž</i>	0,001	0,0100
12 <i>b</i>	0,014	0,0862	25 <i>f</i>	0,001	0,0100
13 <i>č</i>	0,012	0,0766	26 <i>x</i>	0,001	0,0100

$H_0 = \log_2 26 = 4,7704$
 $H_1 = 3,5007$
 $h = 0,7448$
 $R = 0,2552$

Tabuľka 9

Frekvencia šumových a sonórnych spoluhlások v pozícii $-VC_1C_2 \#$ na mieste C_1

	p	$-p \log_2 p$		p	$-p \log_2 p$
1 r	0,422	0,5253	3 l	0,156	0,4181
2 n/ŋ	0,333	0,5283	4 m	0,089	0,3106
$H_0 = \log_2 4 = 2,0000$ $H_1 = 1,7823$ $h = 0,8912$ $R = 0,1088$					

Tabuľka 10

Frekvencia šumových a sonórnych spoluhlások v pozícii $-VC_1C_2 \#$ na mieste C_2

	p	$-p \log_2 p$		p	$-p \log_2 p$
1 t	0,578	0,4571	5 k	0,044	0,1983
2 s	0,156	0,4181	6 p	0,044	0,1983
3 š	0,089	0,3106	7 b	0,022	0,1211
4 f	0,044	0,1983	8 g	0,022	0,1211
$H_0 = \log_2 8 = 3,0000$ $H_1 = 2,0229$ $h = 0,6743$ $R = 0,3257$					

Tabuľka II

Pomer šumových a sonórnych spoluhlások v pozíciách # C₁C₂V-, -VC₁C₂V- a -VC₁C₂ # na mieste C₁ a C₂

	#C ₁ C ₂ V-				-VC ₁ C ₂ V-				-VC ₁ C ₂ #	
	C ₁	σ	C ₂	σ	C ₁	σ	C ₂	σ	C ₁	C ₂
šum.	99,95 %	0,03 %	0,05 %	0,03 %	76,55 %	0,48 %	23,45 %	0,48 %	0 %	100 %
son.	0,05 %	0,03 %	99,95 %	0,03 %	23,45 %	0,48 %	76,55 %	0,48 %	100 %	0 %

COMBINATIONS OF NON-SONOROUS AND SONOROUS CONSONANT IN SLOVAK

Summary

The investigation of the combinations of the non-sonorous and sonorous consonant in Standard Slovak ascertains and confirms certain basic combinatory-phonological laws of Slovak. In the position of # C₁C₂V- the order of the sonorous consonant + non-sonorous consonant is ruled out, as well as in the position of -VC₁C₂ # the combination of non-sonorous consonant + sonorous consonant. The greatest variety of the above consonant combinations and, at the same time, the most homogeneous display of the individual combinations is admitted by the intervocalic position (-VC₁C₂V- : H₀ = 7,5236, H₁ = 6,3767, h = 0,8476, R = 0,1524; the position of # C₁C₂V- : H₀ = 6,3038, H₁ = 4,4545, h = 0,7066, R = 0,2934; the position of -VC₁C₂ # : H₀ = 3,7004, H₁ = 3,0355, h = 0,8203, R = 0,1797). These facts are given by the possibility of the syllable boundary in the middle of the consonant cluster in the position of -VC₁C₂V-.

EXPRESÍVNY PRÍZNAK

MÁRIA IVANOVÁ—ŠALINGOVÁ

Pri opisovaní jazykovej expresivity ako zložitej jazykovo-psychologickej a jazykovo-sociologickej kategórie treba si všimnúť nielen tie jazykové prostriedky a postupy, ktoré majú konštantný expresívny príznak, ale aj tie, ktoré takýto príznak nadobúdajú v situácii alebo v kontexte. Opierame sa o tie teoretické výsledky, ku ktorým sme dospeli pri analýze kategórie jazykovej expresivity v článku *Z teórie expresivity*.¹

Z celej rozsiahlej teoretickej problematiky expresivity vyberáme si určitú časť, aby nám plastickejšie vynikli obrysy expresivity a aby sa konkretizovali črty expresívne zafarbených jazykových (a pri situačnom, resp. kontextovom expresívnom zafarbení) i nejazykových prostriedkov a postupov.

Treba nám zistiť, na čo sa viaže expresívny príznak (konštantný, resp. kontextový, aktualizovaný), aká je jeho podstata, aký ráz má expresívna hodnota jazykových prostriedkov a postupov, v akom vzťahu je expresívna hodnota ku štylistickej hodnote, resp. k iným jazykovým hodnotám, prvkom, zložkám (k sémantickej, formálnej, gramatickej ap.)². Ďalej si všimneme hierarchiu expresívne zafarbených jazykových prostriedkov v jednotlivých jazykových plánoch, ich viazanosť, závislosť, vzťahy (kompatibilitu alebo inkompatibilitu). Ballyho výskumy mechanizmu expresivity — dnes by sme radšej povedali postupov, procesov jazykovej expresivity — ukázali, že na poznanie podstaty a fungovania jazykovej expresivity v oblasti langue i parole treba podrobne skúmať aj spomenuté otázky a javy.

Nie menej zaujímavé by bolo skúmať javy expresivity z hľadiska ich vzniku, genézy, stabilizácie, zániku, variability, modifikácie atď. Tieto javy si všimneme v iných príspevkoch.

Aký je predpoklad existencie expresívneho jazykového javu, t. j. javu s takým príznakom, na základe ktorého zaraďujeme prostriedok do kategórie expresívnych javov? Expresívny príznak jazykového prostriedku alebo postupu je taký príznak, ktorý má jazykový prostriedok alebo postup navyše v porovnaní s inými javmi toho istého druhu alebo roviny (tým expresívny

¹ Porov. o tom M. Ivanová-Šalingová. *Z teórie expresivity*, SR 33, 1968, č. 3, 162—171.

² Pozri o tom aj M. Ivanová-Šalingová, *Aktualizovaná expresivita lexikálnych prostriedkov*, JŠ XII, Jónov zborník, (v tlači).

príznak chýba). Na základe tohto faktu možno usúdiť, že expresívnosť je jav, ktorý má charakter opozície. Táto opozícia je založená na prítomnosti alebo neprítomnosti expresívneho príznaku.

Daný protiklad je binárny, je dištinkatívny, vybudovaný na sémantických, sémanticko-formálnych alebo formálnych prvkoch jazykových prostriedkov a postupov.

Binárny charakter expresívneho príznaku vyplynul zo základných vlastností jazykovej expresivity (opísanej v článku *Z teórie expresivity*).³

Dištinkatívny ráz expresívneho príznaku sa môže chápať dvojako: ako taký, ktorý má dištinkatívnu platnosť oproti neexpresívnym javom, i ako taký, ktorý diferencuje typ expresívnych javov vnútri danej skupiny, vrstvy expresívnych jazykových prostriedkov. Charakter dištinkatívneho expresívneho príznaku sa bude rozlišovať aj podľa toho, k akým jazykovým javom a prostriedkom patrí podľa jazykových rovín, vrstiev, podľa toho, o aký druh (typ) expresivity ide (napr. podľa Ballyho: expresivita jazyková, individuálna, situačná;⁴ podľa Zimu: expresivita inherentná, adherentná, kontextová atd.).⁵

Expresívny príznak treba odlišovať nielen podľa uvedených kritérií, ale aj podľa toho, o aký odtienok aktualizovanej expresivity ide, ba i podľa stupňa expresivity. Komplexný výskum jazykovej expresivity nás pobáda zaoberať sa čo možno najširším repertoárom znakov, vlastností expresivity a ich vzťahmi.

Najprv sa nám treba stručne vyrovnáť s existujúcimi názormi na danú problematiku.

V lingvistiky je dnes už tradičným chápanie expresívneho príznaku v protiklade k nociónálnemu, intelektuálnemu, pojmovému príznaku vyjadrovacích prostriedkov, ktorý sa fakticky považuje za expresívne bezpríznakový, za neutrálny pendant. Mohli by sme povedať, že oproti expresívnemu príznaku stojí nulová expresívnosť, bezpríznakovosť.

Otcem tejto teórie je Ch. Bally a má mnohých zástancov, napr. K. Baldinger, H. Kronasser, L. Spitzer, K. O. Erdmann, A. Sieberer atď. Povahu expresívneho príznaku chápeme ako takú, ktorá sa neviaže iba na citovosť, na cit, emóciu, ale širšie, na evokáciu, na vzruchy zmyslové, prvky vôľové i zážitkové. Protikladom expresívneho príznaku je neprítomnosť expresívneho príznaku, inak povedané nulový expresívny príznak jazykového prostriedku. Dakedy sa vraví aj o neutrálnosti (o neutrálnom charaktere) vyjadrovacích prostriedkov a postupov.

³ Pozri náš článok, *Z teórie expresivity*, SR 33, 1968, č. 3, 162–171.

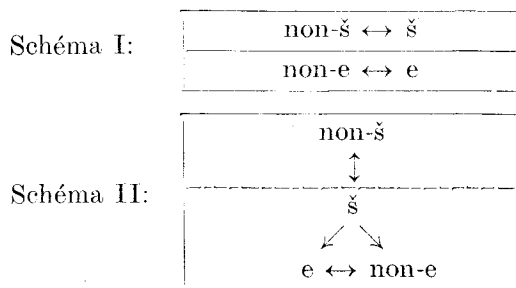
⁴ Pozri Ch. Bally, *Mechanizmy expresivity jazykovej*, Stylistyka Bally'ego, Warszawa 1966, 110–149.

⁵ J. Zima, *Expresivita slova v súčasnej češtině*, Studie lexikologická a stylistická, Praha 1961.

Neutrálnosť z hľadiska expresívneho zafarbenia treba odlišovať od štylistickej bezpríznačnosti. V doterajšej odbornej literatúre sa totiž vplyvom klasickej štylistickej teórie Ballyho objavujú názory, podľa ktorých sa stotožňujú dva povahou, významom i funkciou rozdielne príznaky, a to štylistický a expresívny príznak. Expresívny príznak je príznakom z celkom inej roviny ako štylistický príznak. Štylistický príznak stojí v opozícii k štylistickej bezpríznačnosti, k nulovému štylistickému príznakovi, k štylistickej neutrálnosti (v rovine vyjadrovacích prostriedkov). Jazykové prejavy však majú vždy štylistické zafarbenie určitého rázu, napr. toho funkčného jazykového štýlu, v rámci ktorého sa realizujú. Štylistické príznaky môžu byť napr. takéto: príznak hovorový, familiárny, odborný, poetický, knižný, obrazný, úvahový, vedecký, deskriptívny a pod. Škála štylistických príznakov je oveľa širšia ako škála expresívnych príznakov, napr. odbornosť je príznak štylistický, ale nie expresívny. Okrem toho sú všetky expresívne príznaky subsumované v súbore štylistických príznakov konkrétneho jazykového štýlu (porov. schému VII, ktorá ukazuje fungovanie i potenciálne možnosti uplatnenia expresivity v hranatých zátvorkách v rámci jednotlivých funkčných štýlov).

Štylistický príznak je pojem hierarchicky nadradený, oveľa širší ako expresívny príznak (čo je expresívne, to je i štylistické, ale nie všetko, čo je štylistické, je expresívne). Preto oba príznaky nemožno ani stotožňovať, ani zamieňať.

Protiklad štylistického (= š) a neštylistického príznaku (= non-š), expresívneho (= e) a neexpresívneho príznaku (= non-e) zachytávajú schémy I a II.

Expresívny príznak nechápeme teda ani tak ako Ch. Bally, O. Achmanovová a i. — nestotožňujeme ho totiž so štylistickým príznakom —, ani tak úzko ako mnoho iných bádateľov, napr. Erdmann, Kronasser,⁶ ktorí ho chápu ako emocionálny príznak na základe citovej hodnoty (Gefühlswert), ani tak široko ako napr. Guiraud, t. j. ako výrazový príznak (v protiklade k impresívnemu a intelektuálnemu príznakovi, resp. ako expresívna hodnota

⁶ Porov. H. Kronasser, *Handbuch der Semasiologie*, Heidelberg 1952, 54.

v protiklade k impresívnej a intelektuálnej hodnote). Pravda, Guiraud chápe expresivnosť, expresívny príznak v iných reláciách, pretože podľa jeho teórie štylistickú príznakovosť budujú, tvoria spolu expresívny i impresívny príznak.⁷

Zaujímavý je aj názor E. Stankiewicza,⁸ podľa ktorého sa expresívny príznak má skúmať ako dištinkzívny a redundantný element, prvok v jazyku. Redundantnosť expresívneho príznaku možno pripustiť iba z určitého hľadiska. Informácia, vyjadrená jazykovými prostriedkami bez expresívneho príznaku, je možná a v porovnaní s ňou sa javí expresivita iného spôsobu vyjadrenia, expresívneho vyjadrenia ako taká, ktorá má čosi navyše oproti neexpresívnemu vyjadreniu. No aj expresivita má určitú informačnú hodnotu. Expresívny príznak považujeme za súčasť obsahovej zložky jazykových prostriedkov. Ak napr. prekladáme text z jazyka do jazyka, treba pri adekvátnom, plnohodnotnom preklade preložiť expresívny výraz príslušným expresívnym slovom, výrazom. Ak by sme sa uspokojili iba s preložením elementárnym, obsahovým — bez štylistických, expresívnych hodnôt výrazov, resp. textu —, potom by to nebol preklad na úrovni a nevyjadroval by ani plnú mieru informácií.

Pretože expresivitu, expresívny príznak považujeme za prirodzenú vlastnosť jazykového vyjadrovania, jazykových prostriedkov a postupov, nemôžeme uvažovať o redundantnosti v inom zmysle, ale len v tom, ako sme ho opísali vyššie.

Nejde teda o redundantnosť toho typu, ako napr. tautologické, synonymické vyjadrovanie, opakovanie, viacnásobné vyjadrenie, hromadené perifrázy ap.

V našej odbornej literatúre pracuje s pojmami výraz, výrazovosť F. Miko. Nadväzuje na staršie práce E. Paulinyho.

No F. Miko chápe expresiu, výraz, resp. výrazovosť, výrazovú (vyjadrovanie) silu jazykových prostriedkov a postupov v štylistickej sfére široko.^{8a}

Podľa J. Marouzeaua, ktorý vysvetľuje pojem „expression“ (Ausdruck) vo svojom slovníku *Lexique de la terminologie linguistique* vo všeobecnom zmysle, to jest ako spôsob vyjadrovania myšlienky (v zmysle viac technickom) a v protiklade k obsahu vystihuje expresia, výraz vonkajšok, vonkajšiu stránku jazykového znaku.⁹ Dakedy sa pri vymedzovaní expresívneho, resp.

⁷ Porov. P. Guiraud, *La stylistique*, Paris 1963, 45 n. a 67 n.

⁸ Porov. E. Stankiewicz, tézy v zborníku *Style in Language*, New-York—London 1960 (96—97): „The expressive elements cannot be studied outside of their relations to the distinctive and redundant elements of language. They must also be considered with relation to other styles, which are emotionally neutral.“

^{8a} Pozri F. Miko, *Estetika výrazu*, Bratislava 1969 (podtitul: Teória výrazu a štýl).

⁹ Porov. J. Marouzeau, *Lexique de la terminologie linguistique*, Paris 1961: Expressif [Expressiv, Ausdrucksvoll // Expressive // Expressivo]: Qualité d'un élément ou d'un procédé propre à présenter l'énoncé comme accompagné d'un jugement de valeur; on note l'expressivité des sons, des formes, des mots, des contructions... (92)

užšie afektívneho v jazyku vychádza z opozície expresívny oproti banálny, ošúchaný, bezvýrazný a tým aj bezpríznačový. Tak napr. H. Happ¹⁰ považuje takúto koreláciu dvojice afektívne—banálne za lepšiu ako Ballyho a Wunderlichovo vymedzenie pojmu afektívnosti. J. B. Hofmann používa popri pojme subjektívno-afektívny jav aj pojem konkrétny zmyslovo-názorný jav, ktorý považuje za odtienok afektívneho javu. H. Happ uvádza opozíciu afektívne — stereotypne banálne (resp. triviálne). V podstate ide Happovi o protiklad hovorový (príznačový, a to citovo príznačový) a bezpríznačový, neutrálny. Expresivitu chápe totiž autor ako jeden zo základných znakov hovorového štýlu (lateinische Umgangssprache, latinskej hovorovej reči). (Porov. našu schému II)

S. Ullmann pripúšťa viacero možností prístupu k emocionálnym elementom jazyka a k emocionálnej hodnote (Gefühlswert). Zdrojom emocionálnej hodnoty je predovšetkým polarita medzi langue a parole, medzi sociálnym a individuálnym v jazyku, v kontexte, medzi internými a externými prvkami jazyka (medzi domácimi a cudzími, prevzatými vyjadrovacími prostriedkami) ap.^{10a}

Základná charakteristika expresívneho príznaču

Expresívny príznač reprezentuje tú zložku vyjadrovacích prostriedkov, ktorá je naplnená emóciou, afektívnosťou, citovým, vôľovým vzťahom a zážitkovostným prvkom (od pôvodu subjektívnym, ale v jazyku už zovšeobecneným, rozšreným, fixovaným, lexikalizovaným).

Citový príznač máva dva póly: kladný a záporný a viacero stupňov (závislých od gradácie, intenzifikácie, sily citu, zážitku, emócie, afektu). Najnázornejšie by sa tento jav dal znázorniť graficky. Na vodorovnú os by sa na-

Expression [Ausdruck // Expression // Expression]: En un sens général, tout mode d'énoncé de la pensée; en un sens plus technique, on désigne ainsi, par opposition au contenu, le fait extérieur du signe linguistique, appelé plus communément aspect phonique. (93)

¹⁰ Porov. H. Happ, cit. čl. Glotta, 1967, 73: „Neben dem Subjektiv-Affektischen (Kap. I, 9—127) kommt das „Konkrete“ = Sinnlich-Anschauliche — das vielleicht (oben Anm. 2) als Nuance des Affektischen anzusehen ist — nur auf wenigen Seiten zur Sprache (III, 153—164). Den Gegenpol zum Affektischen bildet Kap. IV, in welchem überknapp (167—172) das Stereotyp-Banale bzw. das Triviale der lateinischen Umgangssprache behandelt wird (s. u. 232). Kap. II. bespricht die Gesprächssituation und die Rolle des Gesprächspartners (z. B. Formeln der Gesprächseröffnung usw.). Hofmanns Haupt-Einteilung ist fast dieselbe wie die Wunderlichs, Spitzers und Beinhauers.“

^{10a} S. Ullmann, *Grundzüge der Semantik*, Berlin 1967, III. Gefühlselemente in Name und Sinn, 90 n.

nášali hodnoty nociónálne, poznávacie prvky významu a na zvislú os by sa nanášali hodnoty expresívne (kladné nad nulový bod a záporné, negatívne pod nulový bod). (Pozri schému III)

Schéma III

		+y
		<i>eufem.</i>
		peknučičký
		peknučký
		pekný
		+x
-x		
	nepekný	
	<i>pejor.</i>	
	škaredý	
	hnusný	
	špatný	
	špata (človek)	
		-y
		<i>iron.</i>
		pekný (vtáčik)

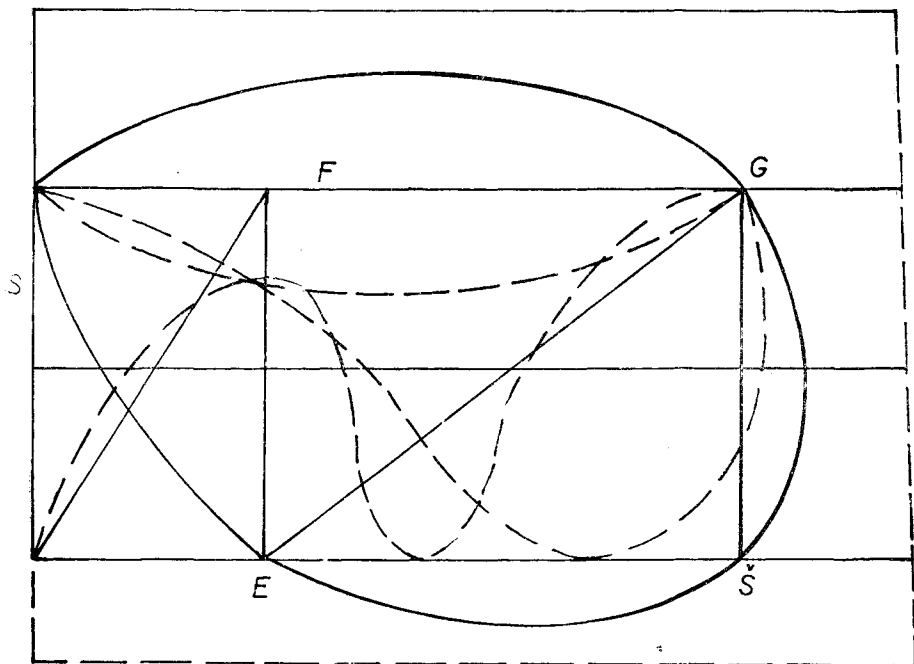
Zmiešanú sféru plus--mínus reprezentuje ironický príznak, keď sa kladnou formou vyjadruje záporný význam.

Expresívny príznak, či sa viaže na sémantickú alebo formálnu, zvukovú, gramatickú stránku pomenovaní, tvorí súčasť významovej zložky pomenovaní. (Pozri schému IV, V.) Podobne v iných rovinách, napr. v rovine syntaktickej, kontextovej, tvorí tiež zložku významovej stránky syntaktických prostriedkov, kontextových prostriedkov, napr. dialógu, monológu ap.

Ak expresívny príznak nie je konštantným znakom vyjadrovačích prostriedkov, navrhuje sa expresívny príznak na existujúci význam, na existujúcu významovú zložku vyjadrovačích prostriedkov.

Redundantný charakter expresívneho príznaku možno podľa E. Stankiewiczza¹¹ zistiť tak, že vylúčením expresívneho príznaku (podmieneného napr. melódiou, tempom reči ap.) sa expresívny charakter stráca. Pozorujeme to v prípadoch aktualizovaného expresívneho príznaku, keď pomenovanie samo osebe dáva možnosť expresívneho i neexpresívneho zafarbenia, pri vetách zvolacích a oznamovacích, napr. pri viacvýznamových slovách (*kôň* = 1.

¹¹ Pozri E. Stankiewicz, c.m., 96–97.

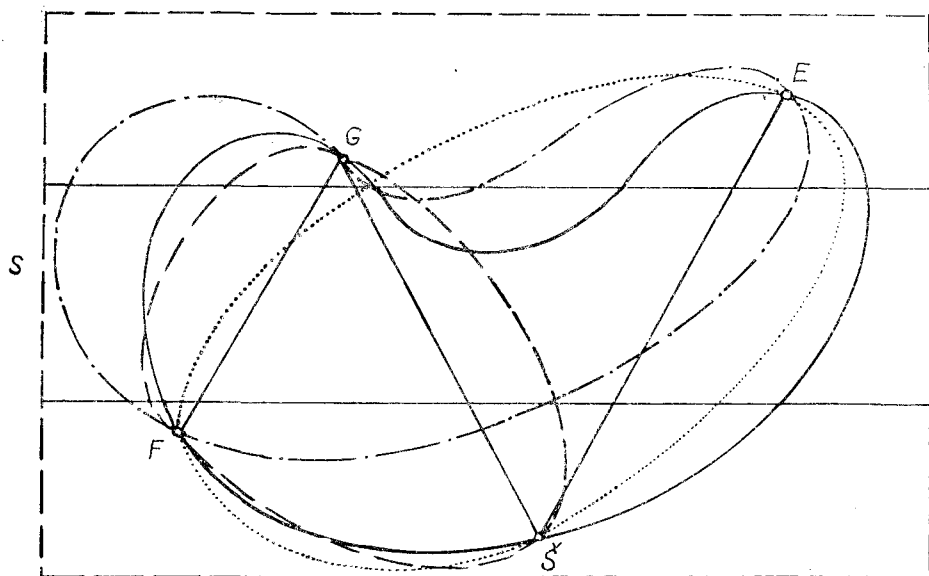

Symbols: F formálne prvky
 G gramatické prvky
 S významové prvky
 E expresívne prvky
 Š štylistické prvky (príznak, hodnota)

zvíra; 2. nadávka človeku) ap. Expresívny príznak pridáva teda k vecnej významovej náplni, k vecnému významu slova čosi, čo chýba neutrálnemu pomenovaniu (napr. *plakat* — *revať*, *kôň* — *mítrha*, *paripa*) a čo dané pomenovanie, vyjadrovací prostriedok určitým spôsobom z významovej stránky modifikuje (napr. intenzitou, gradáciou určitých prvkov významu, zlepšovaním alebo zhoršovaním významu atď.). Vzťahy expresívnych elementov, prvkov k významovej zložke pomenovaní sú rozmanité a bude ich treba rozobrať samostatne.

Podobne bude treba osvetliť vzťah expresívneho príznaku ku gramatickej zložke, ku gramatickému významu slova.¹² Rozdielny stav tu býva podľa toho, či sa expresívny príznak užšie alebo voľnejšie viaže na gramatické vlastnosti slova (napr. pri prechode od kategórie životnosti k neživotnosti a naopak).

¹² Pozri J. Holý, *Kategória pádu a citový príznak*, SR 32, 1967, č. 3, 165—168.

Symbols: G-S gramaticko-sémantické vzťahy a hodnoty
 F-S formálno-sémantické vzťahy a hodnoty
 E-Š expresívno-štylistické vzťahy a hodnoty
 F-Š formálno-štylistické vzťahy a hodnoty
 S-Š sémanticko-štylistické vzťahy a hodnoty
 F-G formálno-gramatické vzťahy a hodnoty

Rovnako rozmanitým spôsobom je modifikovaný vzťah expresívneho príznaku k štylistickému príznaku, a to jednak podľa toho, či ide o ustálený, konštantný expresívny príznak vyjadrovacích prostriedkov, alebo či ide o aktualizovaný, kontextový, príp. o situačný expresívny príznak.

Okrem toho sa vzťah expresívneho príznaku vyjadrovacích prostriedkov k štylistickému príznaku líši podľa toho, o aký príznak, o aký druh, odtieň expresívneho zafarbenia ide, ba aj podľa toho, o aký druh expresívneho vyjadrovacieho prostriedku ide podľa príslušnosti k rovine, k vrstve vyjadrovacích prostriedkov a postupov. Kvôli názornosti spomenieme aspoň niekoľko príkladov: iný je vzťah expresívne zafarbeného augmentatíva patriaceho do vrsty hovorových slov (k danej lexikálnej vrstve), iný je vzťah expresívne zafarbenej vety (apoziofézy, elipsy) k neutrálne stavanej oznamovacej vete, k slávnostne, nadnesene konštruovanému súvetiu ap.¹³

¹³ Pozri V. Mathesius, *Zesílení a zdůraznění jako jevy jazykové*, Čestina a obecný jazykozpyt, Praha 1947. 203–223.

Pri preradení slova do vrstvy expresívnych pomenovaní sa dakedy vyžaduje zmena gramatického rodu, hoci prirodzený rod sa nemení, napr. *Olga* (f.) — *Olík* (m.), *chlapec* (m.) — *chlapčisko* (m. alebo n.), *ruka* (f.) — *ručisko* (f. alebo n.). Rod sa mení aj pri neživotných, napr. *skala* (f.) — *skalisko* (f. alebo n.).

Zmena v gramatickom rode a zmena v kategóriách životnosť — neživotnosť nastáva aj v prípadoch, keď ide o nadávky. Neutrálne pomenovanie môže nadobudnúť aktualizovaný expresívny príznak a v dôsledku tejto sémantickej zmeny menia sa aj ostatné gramatické náležitosti.

Pomenovanie *obor* možno napr. použiť na intenzifikované označenie lietadla, tanku, guľometu. Množné číslo (oproti životnému: *ľudia-obri*) bude potom znieť: *moderné obry* (tanky, lietadlá).

Pri využití expresívnych pomenovaní, nadávok vo vetnej súvislosti, ak sa nezhoduje rod základného, riadiaceho a závislého vetného člena, dochádza k príslušnej zhode prívlastkov podľa toho, aký rod, číslo, pád vyžaduje príslušné meno, napr.: *Susedov Jožo — taká obluda, pluha, ohava, potvora; toto diéta — taký trulko, chumajko; táto dievčina — také neviniatko*. Neutrálne podst. meno *chlapec* sa stáva pri expresíve *chlapčisko* dvojrodovým m./n.: *veľký chlapec — veľké, nepodarené chlapčisko i veľký, nepodarený chlapčisko*.^{13a} Pri expresívnych slovesách priberá sloveso určité prvky, napr. zvrätané *si*, vykazuje slovotvorné zmeny: prefixálne, sufixálne, hláskové: *sadnúť/sadat/sadkat/sadkat si; fajčiť/pofajčievať si; ležať/lažkať si; fúkať/fučkať; snívať/snivočkať*.

Pri expresivizácii sloviess typu *sadnúť/sadkat/sadkat si, fajčiť/pofajčievať si; ležať/lažkať/lažkať si; fúkať/pofukovať i pofukávať/fučkať; kývať/kývkať; snívať/snivočkať* (Čože sa ti snivočkalo? — v detskej reči) nejde vždy o rovnakú zmenu intencie, spôsobu slovesného deja, ani o dosiahnutie rovnakého sématického prvku. Napr. popri citovom zafarbení (pri slovese *sadnúť/sadkat*) vyjadruje sloveso *pofukovať/-ávať* časové rozdelenie deja, opakovanie i miernosť deja (atenuatívnosť) — rovnako i pri slovese *kývkať*.¹⁴

Expresívny príznak sa môže zhodovať s charakterom štylistického príznaku, môže byť s ním kompatibilný alebo takmer totožný. Azda z takýchto prípadov sa vyvinul a generalizoval názor tých bádateľov, ktorým splýval expresívny a štylistický príznak, napr. Ballymu a jeho neskorším stúpencom.¹⁵ Podrobnejšie o tom bude reč v časti funkčné jazykové štýly a expresivita.

^{13a} Najpodrobnejší výskum kategórie rodu slovenských augmentatív máme v článku F. Kočiša *Gramatický rod augmentatív na — isko (-sko)*, SR 31, 1966, č. 5, 300-307.

¹⁴ Porov. o tom i W. Dressler, *Studien zur verbalen Pluralität*, Wien 1968; 83; B. Meriggi, *La lingua slovacca*, Firenze 1956, 105.

¹⁵ Porov. CH. Bally, cit. čl.; O. S. Achmanova, *Slovar lingvističeskich terminov*, Moskva 1966, 523—524; o tom aj M. Ivanová-Salingová, *Z teórie expresivity*, SR 1968, 170.

Prístup k členeniu expresívnych príznakov jazykových prostriedkov a postupov býva rozmanitý. Chybou doterajších prác je to, že sa nepokúsili určitým spôsobom triediť a hierarchizovať typy a druhy expresívnych príznakov a v dôsledku toho sa mnohé typy prelínajú, vystupujú neorganicky vedľa seba, **popri** sebe v jednej rovine, hoci nie sú rovnocenné. Treba však **hneď dodať**, že klasifikácia, hierarchizácia expresívnych javov na základe expresívnych príznakov je ťažká nielen pre množstvo typov a základných nesporných, čistých javov, ale aj pre mnohé typy prechodné, komplikované, mnohoznačné, mnohofunkčné ap. Pri jednom jave možno sledovať množstvo vlastností, faktorov, funkcií, možno ten istý fakt, jav začleniť podľa rozličných kritérií na základe rozličných aspektov. Preto **považujeme za nevyhnutné načrtnúť** aspoň základné možnosti klasifikácie expresívnych príznakov, a teda aj expresívnych javov. Detailné spracovanie nie je naším cieľom — vyžadovalo by si oveľa viac miesta.

1. V práci H. Happa¹⁶ sme sa stretli s pojmom subjektívno-afektívne javy, ktoré autor stavia do protikladu so stereotypným, banálnym, ošúchaným, každodenným až triviálnym jazykovým javom. Nám by sa zdala vhodnejšou opozícia subjektívno-afektívne a objektívno-afektívne. Pravda, treba vždy určiť, čo považovať za subjektívno-afektívne, resp. za subjektívno-expressívne a naproti tomu čo za objektívno-afektívne, resp. objektívno-expressívne.

Podľa našej mienky by tu bola najvhodnejšia opozícia konštantný (lexikalizovaný) expresívny príznak a aktualizovaný (nelexikalizovaný) expresívny príznak. Kým prvý príznak má znaky objektívnosti, druhý (aktualizovaný) má znaky subjektívnosti. Konštantný i aktualizovaný expresívny príznak jazykových prostriedkov a postupov, jazykových javov sa môže realizovať vo všetkých jazykových rovinách, v rozmanitých oblastiach jazykového dorozumievania a v rozmanitých typoch jazykových prejavov. Konštantnosť a aktualizovanosť ako trvalá **alebo dočasná**, prechodná vlastnosť sa blížia nielen objektívnosti a subjektívnosti (v článku H. Happa), ale aj pojmom inherentnosť — adherentnosť (v práci J. Zimu sa tieto vlastnosti pri lexikálnych prostriedkoch chápu trochu inak ako v tomto našom texte). Inherentnosť expresivity možno chápať ako trvalú, konštantnú (lexikalizovanú), zovšeobecnenú expresívnu vlastnosť a adherentnosť expresivity ako aktualizovanú, nadobudnutú, situačnú (resp. kontextovú) expresívnosť. Pritom možno inherentnosť i adherentnosť expresivity sledovať nielen pri lexikálnych, ale aj pri syntaktických prostriedkoch a pri rôznych jazykových (rečových), vyjadrovačích postupoch príznačných pri tvorení expresívnych prostriedkov.

¹⁶ H. Happ, c. čl., Glotta 1967, 73.

2. Iný spôsob triedenia expresívnych jazykových javov je možný na základe príslušnosti expresívnych jazykových prostriedkov k slovným druhom, k jazykovým plánom (rovinám), napr. expresivita hlásková, tvarová, lexikálna, slovotvorná, syntaktická, supersyntaktická, textová atď.

Daktoré zo spomenutých typov môžu byť kombinované, napr. hlásková sa môže spájať s lexikálnou, syntaktická s textovou ap.

Vnútorne členenie na základe príslušnosti expresívneho vyjadrovacieho prostriedku k príslušnému jazykovému plánu by bolo bohaté. Jedným z vedľajších kritérií členenia vnútri danej skupiny by mohlo byť ešte kritérium, ktoré by určovalo, či sa expresivita viaže na formálnu alebo na významovú zložku jazykového prostriedku, príp. na oboje odrazu. Dakedy môže byť prameňom expresívnosti aj gramatický prvok, napr. gramatická kategória rodu (*Olík, Zuzík* popri *Olínka, Zuzička* ap.). Keďže kritérium formálnosť — významovosť možno uplatniť pri všetkých expresívnych jazykových javoch, môžeme ho považovať za samostatné kritérium.

Určité expresivizujúce postupy sa môžu týkať pomenovacích procesov (*Jano z Búdy*), frazeologických spojení (*tancuje ako teľa na lade, hovoriť do vetra*), syntagmatických javov (*ruky preč od Kórey*), syntaktických javov, napr. apoziopéza, elipsa, vložka, dakedy ide o prvky intenzifikujúce a zdôrazňujúce vetu, o členské a vetné pripojenie, inokedy sa týkajú suprasyntaktických javov (*Jano?! Ach, ten darebák!*) atď.

3. Daktoré z expresívnych vyjadrovacích prostriedkov sa opierajú o formálnu, iné zasa o obsahovú stránku jazykových prvkov, zložiek. Preto možno pri skúmaní jazykovej expresivity uplatniť aj kritérium formálnosť — obsahovosť (významovosť). Pritom by formálnosť bolo možno chápať nielen ako vonkajšiu, zvukovú, tvarovú, morfológickú, slovotvornú stránku, ale v širšom zmysle ako mechanickú, procesnú, technickú stránku. Takto sa k problematike expresivity priblížil už Bally, keď skúmal „mechanizmus“ expresívnosti, t. j. mechanizmus, spôsob, proces expresívne zafarbených vyjadrovacích postupov. Mechanizmus, procesuálnosť, expresivizácia vyjadrovacích prostriedkov tvorí opozíciu oproti repertoáru konkrétnych jazykových prostriedkov s konštantným lexikalizovaným, zovšeobecneným expresívnym príznakom. Tvorí dynamickú zložku jazykovej expresivity, ktorá podľa mnohých jazykovedcov patrí k stimulom tvorby nových jazykových prostriedkov, podnecuje hľadať nové, neošúchané, nestereotypné vyjadrovacie postupy — slovom je večným zdrojom rečovej, vyjadrovacej dynamiky, zatláčajúcej jazykový stereotyp na perifériu jazyka.

4. P. Guiraud spomína pri jednej kategórii slov expresivitu internú a prirodzenú (expressivité interne et naturelle)¹⁷ — expresivitu onomatopoických

¹⁷ P. Guiraud, *La stylistique*, Paris 1963, 48.

slov, pri ktorých zvuková stránka určitým spôsobom signalizuje, determinuje význam slov aj ich expresívne zafarbenie. Pre osobitný charakter vzťahu obsahovej, významovej a zvukovej, formálnej zložky onomatopoických pomenovaní, sa tejto skupine slov obyčajne venuje osobitná pozornosť.

Prívlastky „interná, prirodzená“ expresivita treba podrobiť analýze. Nie sú presné, pretože interná expresivita implikuje obsah: „vnútorná, významová, sémantická...“ expresivita, prirodzená expresivita sa zasa môže týkať rovnako obsahovej i formálnej stránky.

Internú expresivitu by okrem toho bolo možné chápať v protiklade k expresivite externej. Presnejšie: interná expresivita jazykových prostriedkov by bola tá, ktorá je vlastná jazykovým prostriedkom ako konštantná vlastnosť. Naproti tomu externá expresivita jazykových prostriedkov, prejavov i postupov by sa viazala na situáciu, konsituáciu, kontext, na individuum, na sprievodné jazykové javy (gestikuláciu, mimiku, zvuky, smiech ap.).

Mohli by sme teda pri protiklade interný—externý expresívny príznak využiť staršie členenie Ballyho, ktorý delí expresivitu ako jazykový jav na jazykovú (v užšom zmysle), ďalej na individuálnu a situačnú. Túto trojicu by sme pri našom stavaní do opozície mohli zadeliť do dvoch radov: interná expresivita (jazykových prostriedkov v užšom zmysle — t. j. s konštantným expresívnym príznakom) a externá jazyková expresivita (t. j. individuálna plus situačná, resp. kontextová, textová, slovom expresivita s mimojazykovými zdrojmi).

5. V odbornej literatúre sú aj pokusy ďalej členíť jazykovú expresivitu podľa charakteru, druhu, odtienku expresívneho príznaku. Pravda, názory sa tu veľmi rozchádzajú, chýba nateraz nielen komplexnejší pohľad, ale aj systematickosť a hierarchizácia vykonaného výskumu. No hneď treba dodať, že nejde ani o jednoduché delenie, ani o členenie rovnorodého a rovnocenného materiálu. Už z doteraz spomenutých možností triedenia vyplýva zložitosť, variabilnosť materiálu, mnohoznačnosť, pestrosť atď.

Podľa A. A. Zalizňaka¹⁸ treba rozlišovať dva druhy významových prvkov, a to „nominatívne“ (pozri body 1—5) a syntaktické (pozri body 6—11) (príp. gramatické alebo negramatické). Celkovo člení Zalizňak významovú zložku pomenovaní na takéto elementy (napr. pri podst. menách):

1. to, čo označuje predmetnosť (predmet);
2. to, čo označuje neživotnosť (resp. životnosť);
3. to, čo označuje predmet určitého druhu;
4. to čo označuje veľkosť (alebo malosť, t. j. rozmer);
5. to, čo informuje o tom, či ide o jeden predmet (alebo o viac predmetov, t. j. početnosť, počet);

¹⁸ A. A. Zalizňak, *Russkoje imennoje slovoizmenenije*, Moskva 1967, str. 22—23.

6. to, čo označuje príslušnosť k slovnému druhu, napr. k podst. menám;
7. to, čo informuje o gramatickom rode podst. mien;
8. to, čo označuje „syntaktickú neživotnosť“, t. j. neschopnosť spájať sa vo vete s takými slovami, ktoré predpokladajú „životnosť“ slov;
9. to, čo vyjadruje „syntaktické číslo“, t. j. jav zhody v čísle príd. mena a podst. mena;
10. to, čo možno nazvať závislým pádom, t. j. slovesná väzba, pád po predložke, pád po príd. alebo podst. mene (*dovolen domikom* ap.);
11. to, čo možno nazvať riadiacim pádom, t. j. závislosť pádu príd. mena od pádu podst. mena pri gramatickej zhode, napr. *belym domikom* (nie je možné „belomu domikom“).

Ako vidno z uvedeného členenia, nespomína sa v tomto prípade expresívny sémantický príznak, príp. expresívny prvok pomenovaní. Keďže autorovi išlo hlavne o vzťah vecných, nominálnych a gramatických sémantických prvkov pomenovaní (mien), nevšimol si ani postavenie, ani vzťah expresívnych prvkov k nominatívnym a gramatickým prvkom v sémantickej štruktúre slov.

Pre nás je však základný problém v tom, či priradiť expresívne prvky k Zalizňakovým nominatívnym alebo či ich vydeliť popri nominatívnym a gramatických sémantických prvkoch ako relatívne samostatné a od ostatných odlišné prvky.

Okrem toho zaujímavá je táto problematika z hľadiska vyšších útvarov (vetných, nadvetných). Tu „nominatívne“ elementy ustupujú do nižších rovín, ale expresívne prvky majú tieto útvary ako také, sú príznakom jazykových prostriedkov v danej rovine. Rovnako si Zalizňak nevšimá ani štylistický príznak ako sémantický element pomenovacích jednotiek, čo je chybou.

Členenie expresívnosti súvisí aj s rozsahom a obsahom pojmu expresívny (resp. expresivita). Značnú úlohu hrá preto vymedzenie pojmu expresívny v protiklade a vo vzťahu k protikladným, resp. príbuzným pojmom (napr. afektívny, emocionálny, emotívny, impresívny ap.).

Zo zahraničných názorov spomenieme napr. článok H. Happa *Die lateinische Umgangssprache und die Kunstsprache des Plautus*,¹⁹ v ktorom spomína aj názor Ballyho, Schrijnenov a Hofmannov.

Uznávame požiadavku H. Happa, že expresívny príznak treba skúmať vo vzťahu k iným príznakom, prvkom, zložkám. Teda nielen vzťah expresívne (u Happa a iných afektívne) a gramatické, expresívne a vecné, expresívne a nociónálne, expresívne a abstraktné, expresívne a obrazné, ale aj expresívne

¹⁹ Pozri H. Happ, *Die lateinische Umgangssprache und die Kunstsprache des Plautus*. Glotta XLV, 1967, zošit 1/2, str. 73: „Das Affektische“ wird gut beschrieben von Schrijnen 185: Starke Expressivität, Übertreibung, Weitschweifigkeit usw. mit vielen Folgen für Lautstand, Flexion, Wortschatz, Syntax (Näheres ebd.). Auch das Streben zum Sinnlich-Anschaulichen rechnet Schrijnen (wie Hofmann und Bally) unter das Affektische.“

a zmyslovo-názorné, expresívne a intenzifikujúce, expresívne a štylistické atď.

Všetky tieto vzťahy tvoria bázu vnútornej štruktúry expresívnych javov a detailný výskum, systematizáciu a špecifikáciu expresívnych javov nebude možno urobiť bez hlbokej analýzy všetkých vzťahov, ktoré určujú jazykovú expresivitu.

Je to úloha zložitá a doteraz sa na ňu nikto z jazykovedcov nepodujal.

Pri klasifikácii expresívneho príznaku (resp. jazykových prostriedkov s takýmto príznakom) sa obyčajne uspokojujeme s vymedzením dvoch pólův expresívneho zafarbenia, a to s kladným a záporným pólom, pričom kdesi uprostred by bol potenciálne akýsi nulový bod expresívneho zafarbenia. Bohatá škála expresívnych odtieňův sa rozprestiera na osi medzi eufemizmami a pejoratívnymi pomenovaniami (v rámci lexikálnych prostriedkov), vulgarizmami ap.

Za odtiene expresívne zafarbených vyjadrovacích prostriedkov a postupov možno rátať napr. ironický, satirický, humoristický príznak, príznak vyjadrujúci opovrhnutie, dešpekt, odpor, údiv, úžas, radosť, žiaľ, láskyplnosť, obdiv, prekvapenie, rozhodnosť, výstrahu, výzvu, varovanie a pod.

Príhanlivý expresívny, zhoršovací odtieň majú nielen vulgarizmy, ale aj kliatby, nadávky, prezývky, posmešné pomenovania, krycie mená, skratkové a značkové mená, deformované žartovné mená atď.

6. Iný prípad klasifikácie expresívneho príznaku (resp. jazykových prostriedkov) by tvorilo členenie podľa stupňa, miery expresivity. P. Guiraud kladie expresívne zafarbené pomenovania do protikladu s takými, ktoré sú neexpressívne, čiže majú nulový stupeň expresivity.²⁰

Gradácia, intenzifikácia alebo oslabovanie expresívneho príznaku vyjadrovacích prostriedkov a postupov (od zosilnenia, zveličenia po zjemnenie, oslabenie) môže byť tiež rozlišovacím princípom pri triedení expresívnych javov v jazyku. Už aj preto, že v jazyku existuje celá škála formálnych (zvukových, slovotvorných, syntaktických atď.) prostriedkov na tvorenie expresívnych prostriedkov rôzneho stupňa.

Najjasnejšie sa stupňovanie ukazuje v tých prípadoch, keď sa viaže na formálne prostriedky, napr. slovotvorné, reduplikáciu (napr. *nanaľvyšší, naj-naj- najlepši, on je naj-, naj-, naj-; uzulililinký, uzučičičičký*) atď. Pravda, stanoviť na základe faktu gradácie expresivity dajaké pevné stupne (napr. prvý až piaty stupeň) expresívneho príznaku, expresívneho zafarbenia nie je možné. Gradáciu expresivity zisťujeme porovnávaním expresívne zafarbených javov s bezpríznakovými (s nulým expresívnym príznakom).

²⁰ Porov. P. Guiraud, *La stylistique*, Paris 1963, 48: „En effet, les structures sans valeur expressive du type „Paul bat Pierre“ n'en ont pas moins une valeur stylistique, leur caractère distinctif étant précisément leur inexpressivité; leur valeur zéro.“

Zosilnenie (intenzifikáciu) a zdôraznenie (emfázu) sa pokúsil odlišiť V. Mathesius v článku, ktorý vyšiel v zborníku *Čeština a obecný jazykozpyt*. V. Mathesius definuje intenzifikáciu takto: „Intensifikace je hodnotícím přízvukem prováděné vyjádření vysokého stupně vlastnosti nebo intenzity konání nebo stavu“. Intenzifikácia sa považuje za jav onomatologický, kým emfáza sa považuje za jav syntaktický.²¹

V spomínanom článku V. Mathesius neuvádza takú presnú definíciu emfázy ako intenzifikácie. Emfázu charakterizuje iba dvoma funkciami, a to:

1. aktuálnym členením vetného obsahu vzhľadom na kontext, pričom ide o relatívne odlišenie dôležitosti vetných členov;
2. ide o výraz charakteristického postoja hovoriaceho k celkovému obsahu vety.

Zvukový dôraz spolu so sprievodnou charakteristickou intonáciou sú základným výrazovým prostriedkom emfázy.

Ťažkosti pri prísnom odlišení intenzifikácie od emfázy (zdôraznenia) spôsobujú také jazykové javy, pri ktorých ide súčasne o zdôraznenie i zosilnenie. Preto autor v závere štúdie pripúšťa, že v daktorých prípadoch sa obidve vlastnosti spájajú.²²

Pre nás je zaujímavé, ktoré z tých javov, ktoré rozoberá V. Mathesius, treba zaradiť do oblasti expresívneho vyjadrovania. Tejto problematike chceme venovať osobitnú pozornosť v samostatnej štúdií.

Funkčné jazykové štýly a expresivita

Na vzťah štylistického a expresívneho príznaku sme poukázali vyššie. Jednotlivé funkčné štýly dávajú rozličné možnosti pre uplatnenie vyjadrovacích prostriedkov s expresívnym príznakom.

Expresivita môže byť zásadne kompatibilná alebo inkompatibilná so základnými znakmi príslušného funkčného štýlu, je teda samozrejme štylisticky relevantná.

Expresivita sa dobre znáša napr. s hovorovosťou, preto mnohí bádatelia považujú príznak expresívnosti za jeden zo základných znakov hovorového štýlu. Ba neraz splyva príznak expresívnosti s príznakom hovorovosti. Stačí

²¹ V. Mathesius, *Zesílení a zdůraznění jako jevy jazykové*, *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1947, 203–223. Na str. 221 Mathesius zmierňuje takéto jednoznačné odlišenie a vraví: „intensifikace náleží zásadně (sic! – M.I.–Š.) do oblasti onomatologie, kdežto emfaze zase do oblasti syntaxe“.

²² Porov. V. Mathesius, *Zesílení a zdůraznění jako jevy jazykové*, *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1947, 219. Mathesius však nestavia opozíciu zosilnenie – oslabenie, jemu ide o odlišenie dvoch blízkyh javov: intenzifikácia – emfáza. Lepšie je spracovaná intenzifikácia, emfáza akoby autorovi „unikla“. Obmedzil sa iba na základné črty emfázy.

spomenúť názory H. Happa, Ch. Ballyho, O. S. Achmanovovej, aby sme sa o tom presvedčili.

Inkompatibilná je napr. expresívnosť a odbornosť, nociónálnosť, „neutrálnosť“ vyjadrovania vo vedeckom štýle, vo odbornom štýle. Akúsi kompenzáciu strohému odbornému, vecnému vyjadrovania tvoria v oblasti odbornej reči odborné slangy. Odborný slang je protiváhou úradného, prísne vecného, neobrazného, citovo bezpríznačného vyjadrovania. Preto v slangoch máva citovosť, zaangažovanosť, hodnotenie javov, subjektívny postoj atď. výrazné postavenie. Slangy neznášajú schematickosť, ošúchanosť, usilujú sa o vysokú variabilitu, aktualizáciu, obraznosť vyjadrovania atď.

Expresívne javy, ktoré súvisia s funkčnými štýlmi, možno skúmať viacerými spôsobmi. Základný charakter príslušného funkčného jazykového štýlu poskytuje možnosť uplatniť sa expresivite určitého druhu a v určitom stupni.

Priložená tabuľka ukazuje schematicky rozloženie expresívnosti jednak podľa funkčných jazykových štýlov, jednak v ich rámci podľa jednotlivých jazykových plánov.

Schéma VI

Jazykové plány	Funkčné štýly							
	hovorový		umelecký		publicistický		odborný	
Hláskoslovie	<i>non-e</i> [e]	e	<i>non-e</i> [e]	e	—		—	
Tvaroslovie	<i>non-e</i> [e]	e	<i>non-e</i> [e]	e	—		—	
Lexika	<i>non-e</i> [e]	e	<i>non-e</i> [e]	e	—	[e]	—	[e]
Syntax	<i>non-e</i> [e]	e	<i>non-e</i> [e]	e	—	[e]	—	[e]
Text	<i>non-e</i> [e]	e	<i>non-e</i> [e]	e	—	[e]	—	[e]

Pravda, expresivitu, jej fungovanie a využívanie v oblasti funkčných štýlov možno skúmať aj podľa typov prejavov, podľa žánrov, ktoré sú bežné v danom funkčnom štýle. Uvedieme konkrétny presvedčivý príklad: vo vedeckej rozprave, vo vedeckej monografii, vo vedeckej učebnici nie je prípustné používať expresívne vyjadrovacie prostriedky. Naproti tomu vo vedeckej polemike, diskusii, v popularizačnej literatúre sa vyžaduje oživiť, spestriť štýl hovorovými, expresívnymi a v malej miere i prípadnými slangovými výrazmi.

Detailný výskum uplatnenia, funkčného využitia expresívnych vyjadrovacích prostriedkov v rámci funkčných štýlov by bolo treba urobiť z hľadiska využívania jazykových prostriedkov jednotlivých jazykových plánov (pozri

vyššie tabuľku). Kým napr. potenciálne je v umeleckom a hovorovom štýle prípustné vo funkčne zdôvodnených prípadoch využiť aj hláskové expresívne prostriedky, nie je to možné v odbornom a publicistickom štýle, kde sú prípustné iba neutrálne spisovné hláskové podoby slov. Najväčšie možnosti využiť bohatú škálu expresívne zafarbených vyjadrovacích prostriedkov poskytuje hovorový štýl (umelecký štýl v tých žánroch a v tých prejavoch, ktoré funkčne využívajú prostriedky hovorového štýlu, napr. dráma.) Preto hovorový štýl využíva hojne zvukové, tvarové, lexikálne, syntaktické expresívne prostriedky atď.²³

Expresívne vyjadrovacie prostriedky sú v základe vo dvojakom vzťahu k štylistickej hodnote, k štylistickému príznaku. Expresívne vyjadrovacie prostriedky so stálym, konštantným expresívnym príznakom mávajú obyčajne aj konštantný štylistický príznak. Prevažná väčšina expresívne zafarbených vyjadrovacích prostriedkov máva hovorový štylistický príznak.²⁴ Nemožno to tvrdiť naopak, že by hovorovo zafarbené slová mali spravidla expresívny charakter. Tento fakt ukazuje, že hovorovosť a expresívnosť sú dva príznaky, a to každý z inej roviny. Hovorový príznak je príznakom zo štylistickej roviny, expresívnosť zasa príznakom so sémantickej roviny.

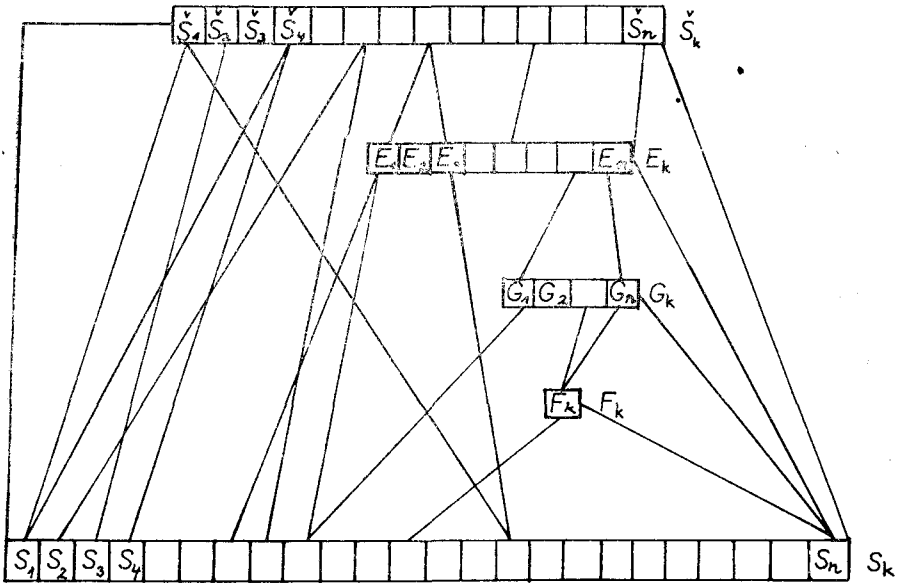
V trochu inom vzťahu je dvojica: aktualizovaný expresívny príznak a štylistický príznak (tiež aktualizovaný, kontextový, textový). Kým vzťah dvojice konštantný expresívny príznak a konštantný štylistický príznak patria do oblasti langue (jazyk) a do sféry výskumov lexikologických, sémantických a štylistických, vzťah dvojice aktualizovaný expresívny príznak a aktualizovaný štylistický príznak patria do oblasti prejavov, do oblasti parole (reč) a sú predovšetkým predmetom štylistiky parole, štylistiky prejavov, prehovorov ap. Pre tento druhý prípad je príznačná vysoká variabilita vzťahu expresívnosti a štylistického zafarbenia, štylistickej funkčnosti.

Schematické znázornenie vzájomnej závislosti a súvislosti štylistických a expresívnych hodnôt by bolo možno vystihnúť sieťou vzťahov jednotlivých prvkov (elementov) vyjadrovacích prostriedkov.

²³ Porov. tieto práce:

L. Spitzer, *Italienische Umgangssprache*, 1922; H. Wunderlich, *Unsere Umgangssprache*, 1897; J. B. Hofmann — A. Szantyr, *Lateinische Syntax und Stilistik*, 1965; J. Schrijnen, *Die lateinische Umgangssprache*, Collectanea 1939, 180—191; S. Ullmann, *Grundzüge der Semantik*, Berlin 1967, 90 n.; A. Meillet—J. Vendryes, *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, 1948; F. Maurer, *Volkssprache* (Gesammelte Abhandlungen), 1967; J. B. Hofmann, *Lateinische Umgangssprache*, 1951; W. Beinhauer, *Spanische Umgangssprache*, 1958; H. Bauche, *Le langage populaire*, 1951; H. Happ, *Die lateinische Umgangssprache und die Kunstsprache des Plautus*, Glotta, Zeitschrift für griechische et lateinische Sprache XLV, 1967, č. 1/2, 60—104; M. Ivanová-Šalingová, *Štylistické rozvrstvenie spisovnej slovenčiny*, JŠ VII; M. Ivanová-Šalingová, *Štylistika*, Bratislava 1965, 55 n.

²⁴ Pozri H. Happ, cit. štúdia.

Suma konštánt (konštantných hodnôt) reprezentuje vyjadrovaciu jednotku: $S_k = (F_k + G_k + E_k + \check{S}_k) = P_k$ (t. j. pomenovacia jednotka).

Podrobné spracovanie expresivity v okruhu jednotlivých funkčných jazykových štýlov by bolo nad sily jednotlivca. Doteraz sa pre jednoduchosť skúmala poväčšine slovná zásoba s expresívnym príznakom (menej syntax — tak napr. V. Mathesius). Na tomto mieste sme danú problematiku iba v hrubých črtách naznačili. Detailný výskum si vyžiada v budúcnosti ešte hodne sústredenej práce viacerých jazykovedcov.

ZÁKLADNÉ TYPY USTÁLENÉHO PRIROVNANIA

JOZEF MLACEK

Predmet frazeológie ako osobitnej jazykovednej disciplíny sa chápe u rozličných autorov značne odlišne.¹ Popri úzkom vymedzení frazeológie (frazeologickou jednotkou sa v tomto prípade rozumie iba také ustálené spojenie, ktoré je ekvivalentom slova) vyskytuje sa aj široké chápanie jej predmetu (patria doň aj ustálené ekvivalenty vety, teda napr. aj príslovia a porekadlá). Ustálené prirovnania sa však v obidvoch prípadoch pokladajú za jeden z typov frazeologickej jednotky.

Prirovnanie má osobitné miesto vo frazeológii. Výrazne sa vydeluje spomedzi všetkých ostatných typov frazeologických jednotiek.² Napriek tomu však nemožno pokladať celú problematiku ustáleného prirovnania za vyriešenú. Je tu viacej problematických bodov. Napríklad: Ktoré prirovnania sú ustálené a ktoré nie? Aká je hranica medzi nimi? Alebo: Je v každom prípade ustálené celé prirovnanie alebo iba jeho niektoré časti? (Celým prirovnaním rozumieme prípad, keď je vyjadrená prirovnávaná aj prirovnávajúca časť i základ prirovnania.) Ďalej: Aké typy ustálených prirovnaní sa vyskytujú? Ponúkajú sa tu aj ďalšie otázky. Dostaneme sa k nim vo vlastnom výklade.

Prv ako pristúpime k analýze ustálených prirovnaní, treba sa pozastaviť pri prirovnaní ako takom a určiť — aspoň pracovne — čo budeme rozumieť prirovnaním. Všimnime si preto tento problém podrobnejšie.

Ak vychádzame zo základných príručiek a z ich výkladu prirovnania, zistíme, že pod prirovnaním sa rozumejú mnohé navzájom od seba veľmi odlišné javy. Uvedieme aspoň niektoré príklady zo Slovenskej gramatiky E. Paulinyho, J. Ružičku a J. Štolca:³ *ostrý ako britva, chodba v podobe písma S, predniesť báseň školáckym spôsobom, predniesť báseň školácky, hadovitá chodba, cesta sa hadí* a pod. Podobne aj F. Kopečný⁴ a V. Šmilauer⁵ zaraďujú do

¹ Stručný prehľad názorov je v našej štúdi *Syntax frazeologických jednotiek*, JČ 19, 1968, 65—75.

² Porov. E. Smiešková, *Prirovnania v Kukučínových poviedkach*, Jazykovedné štúdie V, Bratislava 1960, 51—67 (najmä 66—67); M. Ivanová-Šalingová, *Príspevok k štýlu štúrovskej prózy*, Bratislava 1964, 76—79; H. Kurkowska — S. Skorupka, *Stylistyka polska*, Warszawa 1959, 158.

³ Porov. E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 5. vyd., Bratislava 1968, 126.

⁴ Porov. F. Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1958, 225 n.

⁵ Porov. V. Šmilauer, *Novočeská skladba*, 2. vyd., Praha 1966, 282—285, 291—293.

prírovnania rozličné javy. Vo všetkých uvedených prípadoch sa pri vymedzovaní prírovnania vychádza z prírovnávacieho významu, zo sémantiky. Nazdávame sa, že ak chceme vydeľovať prírovnanie ako osobitný jazykový jav, musíme vychádzať aj z ďalších predpokladov a neuspokojovať sa s jednotným významom prírovnania ako s dostačujúcim kritériom jeho vymedzenia.

Prírovnanie treba — podľa nášho názoru — pokladať za osobitný jazykový jav, za osobitnú jazykovú jednotku. Z binaristickej povahy nášho chápania jazykových jednotiek vyplýva, že aj prírovnanie sa musí vyznačovať významom i osobitnou formou, ak sa má chápať ako jazyková jednotka. Okrem prírovnávacieho významu musíme teda charakterizovať prírovnanie aj formálnymi prostriedkami, ktorými sa prírovnanie vyjadruje. Základnými prostriedkami prírovnania sú: prírovnávacia spojka *ako* (zriedkavejšie spojky a spojovacie výrazy *ani, akoby, ako keby, ani čo by*), genitív a inštrumentál s prírovnávacím významom (napr. *je horší od čerta, krv tiekla potokom*). Z predchádzajúceho vyplýva, že medzi prírovnania nezaradujeme spojenia typu *haditá chodba, chodba sa hadí*, v ktorých je iba prírovnávací význam, ale chýba špecifický jazykový prostriedok na jeho vyjadrenie.⁶ Uvedené spojenia teda nemajú platnosť prírovnania ako osobitnej jazykovej jednotky. Prírovnanie pokladáme za lexikálno-gramatickú jednotku.

Základným a v dnešnej slovenčine štylisticky bezpríznačným typom prírovnania je prírovnanie pomocou spojky *ako*. Niekedy sa o ňom hovorí ako o prírovnaní v užšom zmysle,⁷ pretože prírovnávací význam sa v ňom vyjadruje osobitným prírovnávacím jazykovým, a to lexikálno-syntaktickým prostriedkom. Pri rozbere ustálených prírovnaní sa sústreďíme práve na tento typ prírovnania.⁸

Po pracovnom vymedzení prírovnania vôbec vráťme sa k problematike ustáleného prírovnania.

Ak si všimneme rozbor ustálených prírovnaní v doterajšej literatúre, nachádzame v ňom veľa rozdielov. Pri čiastočnom zjednodušení môžeme konštatovať, že v chápaní ustálených prírovnaní sú dvojaké odlišnosti: 1. Rozdiely v rozlišovaní ustálených a neustálených, voľných prírovnaní. 2. Rozdiely, ktoré vyplývajú z rozličného chápania zložiek prírovnania, jeho ustálených a voľných, premenlivých častí. Venujme pozornosť týmto problémom.

O prírovnaní sa všeobecne konštatuje, že patrí medzi najtypickejšie frazeologické jednotky. Táto téza vychádza z predpokladu, že prírovnania sú viacej

⁶ F. Kopečný (c. d., 225) hovorí v takýchto i ďalších podobných prípadoch o tzv. skrytom prírovnávacom vzťahu.

⁷ Porov. E. Smiešková, c. m., 51—67.

⁸ J. Mihál uvádza medzi ustálenými prírovnaniami aj typ *chlap do chlapa, noša do noše* (J. Mihál, *Z Kukučínovho slovníka*, SR 25, 1960, 94). Je to okrajový typ, a preto ho v ďalšom rozbere nebudeme sledovať.

typizované ako ostatné typy frazeologických jednotiek.⁹ Veľká miera ich schematickosti vyplýva jednak z jednotného všeobecného významu všetkých ustálených prirovnaní (prirovnávanie), jednak z pomerne obmedzeného počtu jazykových prostriedkov na vyjadrenie tohto významu. Z takto stavanej koncepcie prirovnania sa potom v niektorých prípadoch usudzuje, že vlastne všetky prirovnania sú viac-menej ustálené a patria do frazeológie.¹⁰

Iní autori naproti tomu zužujú rozsah ustálených prirovnaní tým, že medzi ne rátajú iba niektoré typy prirovnaní. Napr. O. Man pokladá za ustálené, a teda patriace do frazeológie iba obrazné prirovnania.¹¹ Čiastočne odlišne, ale tiež úzko chápe ustálené prirovnanie aj E. Smiešková, keď píše: „Je isté, že do frazeológie nepatria čisto názorné a básnické prirovnania. Do úvahy prichádzajú len ustálené prirovnania pre intenzitu výrazu, a to zovšeobecnené prirovnania s celostným významom. Sú založené na zmechanizovaní predstavy, na všeobecne prijatej symbolike, ktorá je zdôraznená aj tým, že sa veľmi často vynecháva spoločný porovnávací znak (*tertium comparationis*). Reprodukujú sa v jazyku ako hotové ustálené jednotky so špecifickou štylistickou funkciou. Sú to tradičné prirovnania, t. j. také, ktoré sa prenášajú z generácie na generáciu, a preto sú všeobecne známe.“¹² Podobne aj M. Ivanová-Šalingová zužuje rozsah ustálených prirovnaní, ale neuvádza kritériá, podľa ktorých zaraďuje isté prirovnania do frazeológie, alebo naopak ich z nej vylučuje.¹³

Odlíšnosti v prístupe k vymedzeniu ustálených prirovnaní nútia nás pozastaviť sa pri nich. Nazdávame sa, že za ustálené prirovnanie nemožno pokladať každé prirovnanie, lebo ak na jednej strane nestačí prirovnávací význam na to, aby sme určité spojenie pokladali za prirovnanie (porovnaj vyššie), tak na druhej strane nestačí viac-menej ustálená forma ľubovoľného prirovnania na to, aby sa dané prirovnanie hodnotilo ako ustálené. Ustálené prirovnanie predpokladá ustálený význam aj ustálenú formu. Ak niektorá z týchto zložiek chýba, ide o voľné prirovnanie alebo o parafrázu ustáleného prirovnania.

Pri užšom chápaní ustáleného prirovnania vystupuje otázka vhodného kritéria, podľa ktorého by bolo možné (podľa možnosti dôsledne) odlíšiť ustálené prirovnanie od voľného. V predehádzajúcich rozboroch ustálených pri-

⁹ Porov. L. I. Rojzenzon — Z. A. Šugurova, *Teoretičeskije problemy komparativnoj frazeologii i leksikografii*, zb. *Voprosy frazeologii i sostav enija frazeologičeskich slovarj*, Baku 1968, 15; H. Kurkowska — S. Skorupka, c. d., 158 (autori zaraďujú ustálené prirovnania medzi tzv. stereotypné spojenia).

¹⁰ Napr. v Slovenskej gramatike (tu pozn. č. 3, 126—127) sa celá problematika prirovnania preberá v kapitole o ustálených prirovnaniach bez toho, že by sa niekde rozlíšili ustálené a voľné prirovnania.

¹¹ O. Man, *Ustálená spojení a frazeologické jednotky, jejich podstata a hranice*, Lexikografický zborník, Bratislava 1953, 108.

¹² E. Smiešková, c. m., 66.

¹³ Porov. M. Ivanová-Šalingová, c. d., 76—79. Za skupinou príkladov autorka konštatuje: „Niektoré z týchto prirovnaní majú platnosť frazeologických spojení.“ A za nasledujúcou skupinou zasa toto: „Väčšinu z týchto prirovnaní možno považovať dnes už za frázy.“ (77).

rovnání sa ako takéto kritériá zvyčajne uvádzajú tieto vlastnosti prirovnania: tradičnosť a všeobecná rozšírenosť, obraznosť, obvyklosť spojenia a celostný význam prirovnania. Ukazuje sa, že ani jedno z uvedených hľadísk samo nepostačuje na dostatočne presné vymedzenie ustálených prirovnání. Okrem toho možno mať proti nim aj niektoré ďalšie výhrady. Tradičnosť a všeobecná rozšírenosť sú vlastne mimojazykové kritériá, obraznosť zasa nie je nevyhnutnou vlastnosťou všetkých frazeologických jednotiek, a teda nemusí byť ani pri všetkých ustálených prirovnaniach. Ani obvyklosť spojenia nie je, ako sa v niektorých výskumoch ukázalo¹⁴, celkom jednoznačným kritériom. Celostný význam prirovnania (nevyplývajúci z významov jeho komponentov) taktiež nie je vo všetkých prirovnaniach, ktoré sa z iných stránok javia ako ustálené.¹⁵

Nazdávame sa, že v tomto prípade nemožno vystačiť s jediným univerzálnym kritériom, pretože ide na jednej strane o rozličné stupne významovej spätosti komponentov prirovnania a na druhej strane o rozličné formy vyjadrenia prirovnání. Predpokladané hľadisko by muselo byť veľmi všeobecné, ale tým zároveň do značnej miery vágne pri uplatňovaní v jednotlivých konkrétnych prirovnaniach. Vhodnejším sa ukazuje použitie viacerých navzájom súvisiacich východísk. Treba pritom dbať, aby zvolené vymedzovacie kritériá neboli heterogénne, lebo ich nerovnorodosť by viedla k nejednoznačnosti a priečila by sa logickej požiadavke určovania klasifikačných kritérií. Za charakteristické vlastnosti frazeologických jednotiek a tým aj za vhodné rozlišovacie kritériá pri určovaní ustálených prirovnání pokladáme tieto príznaky:

1. Nezameniteľnosť komponentov v ich lexikálnom obsadení ako aj na rovine paradigmatickej i na rovine syntagmatickej. Nezameniteľnosťou kompo-

¹⁴ Na základe teórie pravdepodobnosti chce obvyklosť, ustálenosť vo frazeologických jednotkách matematiky vyjadriť I. A. Melčuk (*O terminach „ustojčivost“ i „idiomatičnosť“*, Voprosy jazykoznanija IX, 1960, č. 4, 73–80). Proti nemu N. N. Amosova (*Sovremennoje sostojanije i perspektivy frazeologii*, Voprosy jazykoznanija XVI, 1967, č. 3, 65–72) ukazuje, že pri takejto metóde sa môžu za ustálené pokladať aj také spojenia, ktoré sú napr. jedinečné. Jedinečnosť (resp. zriedkavosť) sa pri takomto postupe zamieňa s ustálenosťou. V skutočnosti však ide o dva javy. Podobne ako I. A. Melčuk aj E. M. Mednikova (*Ob osnovnyh abstraktnyh kategorijach lek. ikologii*, zb. Problemy sovremennoj lingvistiki, Moskva 1968, 152–161), vychádzajú zo zvolenej kategórie pravdepodobnosti výskytu slov, charakterizuje frazeologické jednotky pravdepodobnosťou výskytu komponentov, keď píše: „Frazeologičeskije jedinicy ... predstavljajut soboj takije otrezki rečevoj cepi, gde vsledstvije otsutstvija svobody v ybora sledujuščego člena, predkazajemost ravna sta procentam.“ (156) Všeobecnú platnosť tejto vlastnosti však ďalej ochraňuje takto: „V bolšoj otrezke rečevoj cepi, kuda frazeologičeskaja jedinica vchodit sostavnoj častju, do pojavlenija pervogo a inogda i vtorogo, komponenta frazeologičeskaj jedinicy, vozmožnosť predskazanija ne realizujetsja.“ (157)

¹⁵ Napr. L. I. Rojzenzon – Z. A. Šugurova (c. m., 15) rozdeľujú ustálené prirovnania práve podľa tohto kritéria na prirovnania-idiómy (význam prirovnania nevyplýva zo súhrnu významov komponentov, napr. slovenské *hladi ako tela na nové vráta*) a prirovnania-frazeologizmy (prirovnanie nemá celostný význam, jeho význam vyplýva z významov komponentov, napr. sloven. *rovňý ako svieta, štihly ako jedla*). Pravda, dané kritérium v tomto prípade s'úži na vnútorné členenie ustálených prirovnání, nie na ich odlišenie od voľných prirovnání.

mentov na lexikálnej a paradigmatickej rovine sa vystihuje pevné lexikálne a gramatické obsadenie celého prirovnania. V tejto čрте je zahrnutá spomínaná obvyklosť spojenia komponentov, resp. vysoká miera pravdepodobnosti výskytu komponentov. Zároveň sa tým naznačuje úloha ďalšej vlastnosti, a to neúplnej paradigmy komponentov prirovnania (o tom nižšie). Nezameniteľnosťou komponentov na syntagmatickej rovine rozumieme pevné poradie prvkov v ustálených prirovnaniach.¹⁶ Kým poradie prirovnávanej i prirovnávacej časti ako aj základu prirovnania je vo voľných prirovnaniach voľné (napr. *chlapec píše úhľadne ako dievča — úhľadne ako dievča píše tento chlapec — teraz píše aj tento chlapec úhľadne ako dievča* a pod.), v ustálených prirovnaniach je poradie komponentov záväzné. Neznamená to, že ide vždy iba o schému: prirovnávaná časť — základ prirovnania — prirovnávacia časť. Vyskytujú sa aj iné varianty, ale každý z nich je v konkrétnych prípadoch ustálený. Ak sa pevne ustálené poradie komponentov prirovnania narúša, ide už — aj pri zachovaní základného významu ustáleného prirovnania — o parafrázovanie frazeologických jednotiek¹⁷, hoci ináč práve význam patrí medzi základné príznaky frazeologickej jednotky vôbec.

2. Neúplná paradigma komponentov. Z pomerne uzavretej konštrukcie prirovnania vyplýva, že vo všetkých prirovnaniach sú isté obmedzenia v ohýbaní komponentov. Týka sa to najmä slov v prirovnávacej časti. V ustálených prirovnaniach však k tomu pristupujú aj obmedzenia v ohýbaní slov prirovnávanej časti a základu prirovnania. Voľnejší pohyb je iba pri slovesných prirovnaniach, v ktorých sa sloveso môže alebo úplne ohýbať, alebo pripúšťa aspoň niektoré zmeny tvarov, a to pri zachovaní ustálenosti prirovnania. V tomto prípade ide o morfológické varianty tej istej frazeologickej jednotky. Napr. *spí ako klát — spal ako klát* atď. Isté formy sa tu nepripúšťajú bez aktualizáčného príznaku. Aktualizovanými by boli napr. tieto tvary: *spím ako klát — boli by spali ako klái — budeme spať ako klát* a pod. Sloveso *spať* teda nemôže v tomto prirovnaní uplatniť celú svoju paradigmu, kým vo voľných spojeniach ju môže reálne uplatniť.

Ešte výraznejšie sú obmedzenia v ohýbaní pri inom slovnodruhovom obsadení prirovnania, najmä pri menách. V takomto prípade sa môže niekedy realizovať iba niektorý z pádov alebo iba jednotné, prípadne množné číslo. Napr. ustálené je prirovnanie *srdce ako skala*, ale nie napr. *srdcia ako skaly*, *zo srdca ako skaly* atď. Neúplnosť paradigmy komponentov¹⁸ sa takto ukazuje

¹⁶ Porov: „Naprimen, frazeologičnosť takich vyraženij, kak *taželyj kak kameň*... sostojit v tom, čto oboroť oblađajet postojannym sostavom, ne dopuskajuščim perestanoek komponentov...“ (L. I. Rojzenzon — Z. A. Šugurova, c. m., 16.)

¹⁷ Takto možno hodnotiť aj Kalinčiakove prirovnania s pozmeneným poradím prvkov: *jako srnka bežala k prichodžim, jako blesk udreli tieto slová do žil každého* (M. Ivanová-Šalingová c. d., 78).

¹⁸ Porov. J. Mlavec, c. m., 65–75.

ako výrazná štruktúrna vlastnosť ustálených prirovnaní. Je to zároveň vhodné kritérium pri rozlišovaní voľných slovných spojení a frazeologických jednotiek vôbec.

3. Výskyt petrifikovaných výrazov a spojení. Toto kritérium je značne užšie ako predchádzajúce, ale na určovanie ustáleného prirovnania a jeho odlišenie od voľného prirovnania dobre vyhovuje. Existencia nejakého zastaraného slova alebo spojenia slov v prirovnaní vždy signalizuje, že ide o ustálené prirovnanie. Napr. *chodiť ako v trapiech, byť ako na mukách* a pod. Dané výrazy sa mimo ustálených spojení vôbec nevyskytujú.

Uvedené tri kritériá vymedzovania ustálených prirovnaní sú v istom zmysle vo vzťahu logickej subsumpcie, a teda aj metologiccky vyhovujú na tento cieľ. Ukazuje sa, že ich konfiguráciou možno charakterizovať každé ustálené prirovnanie a zároveň ho aj pomerne bezpečne odlišiť od voľného, aktuálneho prirovnania.

Druhý okruh naznačených problémov tvoria otázky okolo presného ohraničenia každej frazeologickej jednotky a konkrétne každého ustáleného prirovnania. Medzi viacerými autormi je spor o to, či je ustálené, frazeologizované celé prirovnanie alebo len isté jeho časti, či je ustálená len prirovnávacia časť alebo aj základ prirovnania, prípadne aj prirovnávaná časť. Všeobecne sa hovorí o ustálenom prirovnaní ako celku. Za ustálené sa pokladá celé prirovnanie. Vyskytujú sa však aj názory, ktoré ináč riešia tento problém. Napr. J. M. Kasjan pokladá za frazeologizmus, teda za ustálené spojenie, iba časť od prirovnávacieho slova: *spí ako klát*.¹⁹ Podobný záver vyplýva aj z citovanej štúdie L. I. Rojzenzona a Z. A. Šugurovej. Ak totiž v istých prirovnaniach (prirovnania-idiómy²⁰) hovoria o celostnom význame prirovnania, ktorý nevyplýva z významov komponentov, zaiste chápu prirovnanie užšie, lebo prirovnávaná časť komparatívneho spojenia máva zvyčajne platnosť nominatívneho významu. Celostný význam môže mať iba prirovnávacia časť, prípadne spolu so základom prirovnania. Napr. *hladí — ako tela na nové vráta*.

Príkláňame sa k názoru, že platnosť frazeologickej jednotky má celé prirovnanie. Ak totiž porovnáme dve prirovnania, ktoré majú prirovnávaciu časť tú istú (resp. homoymnú), pričom prirovnávaná časť je v jednom prípade ustálená a v druhom voľná, ukáže sa zjavný rozdiel v povahe oboch prirovnaní. Napr. *býť štíhly, vysoký ako jedľa — Zďalša smrečok vyzeral ako jedľa: hluchý ako poleno — Uhorka bola veľká ako poleno* a pod.²¹ Pri uplatnení

¹⁹ J. M. Kasjan, *Przysłowia i metaforyka potoczna w twórczości Słowackiego*, Toruń 1966 (podľa recenzie tejto práce od K. Giulumianovej *Z zagadnień polskiej frazeologii*, Poradnik językowy 1967, č. 3, str. 138). O tom, že takýto prístup sa všeobecne neprijíma ani v polskej frazeológii, svedčia napr. niektoré Skorupkove tézy a hodnotenia (porov. napr. Š. Skorupka, *Typy połączeń frazeologicznych*, Poradnik językowy 1952, č. 6, str. 21).

²⁰ Porov. pozn. č. 15.

²¹ Podoby ustálených prirovnaní uvádzame podľa *Slovníka slovenského jazyka*.

uvedených kritérií rozlišovania voľných a ustálených prirovnaní (najmä **vlastnosť nezameniteľnosti komponentov** na paradigmatickej aj syntagmatickej rovine) sa potvrdzuje, že za frazeologizmus treba pokladať celé ustálené prirovnanie. Prirovnávaná časť sa ukazuje ako jedna zo zložiek ustáleného prirovnania.²² Zdanlivý rozpor medzi ustálenosťou celého prirovnania a prípadnou celostnosťou významu prirovnávacej časti možno pravdepodobne vysvetliť existenciou tzv. centra frazeologickej jednotky.²³ Za významové alebo frazeologické centrum ustáleného prirovnania treba pritom pokladať jeho prirovnávaciu časť.

Pokiaľ ide o základ prirovnania (*tertium comparationis*, porovnávací znak), niektoré prirovnania vyžadujú jeho explicitné vyjadrenie, kým v iných je práve naopak obsiahnutý implicitne. V ustálených prirovnaniach sa prejavuje tendencia vypúšťať základ prirovnania.²⁴ Možno ju vysvetliť tak, že sa prirovnanie týmto spôsobom zbavuje neželateľnej významovej duplicity alebo tautológie. Základ prirovnania sa dostatočne realizuje významom prirovnávacej časti. Napr. *dievča červené ako ruža* — *dievča ako ruža* a pod. Pravda, sú aj také prípady, v ktorých sa významový základ prirovnania už stratil, a predsa sa základ prirovnania explicitne nevyjadruje.²⁵ Vypustenie jedného z komponentov prirovnania (najmä porovnávacieho znaku) zvyšuje idiomatičnosť daného frazeologizmu. Treba však poznamenať, že vo väčšine ustálených prirovnaní nemožno ľubovoľne vyjadrovať alebo naopak vypúšťať základ prirovnania. Napr. *byť ako z ocele* — *držia spolu ako ohnivá na relazi*. Aktualizované podoby týchto prirovnaní: *byť tvrdý (pevný) ako z ocele* — *držia ako ohnivá na relazi* treba pokladať za parafrázu uvedených ustálených prirovnaní, odchyľujúcu sa od frazeologickej normy.

V predchádzajúcej časti sme došli k záveru, že platnosť frazeologickej jednotky má celé prirovnanie, že ustálené sú všetky jeho zložky. Veľmi ľahko však zistíme, že pod ustálenosťou nemožno rozumieť úplnú petrifikovanosť celého prirovnania. V ustálených prirovnaniach totiž bežne nachádzame isté odchyľky morfológické, syntaktické alebo aj lexikálne. Vzniká potom otázka, či platia uvádzané kritériá odlišovania ustálených prirovnaní od voľných

²² Ak by sme prijali kontexto'ogickú koncepciu frazeo'ogíe od N. N. Amosovej (*Osnovy anglijskoj frazeologii*, Leningrad 1963), prirovnávanú časť ustáleného prirovnania nemožno pokladať za prvok tzv. obvyk'ého kontextu, ale za súčasť frazeo'ogickej jednotky. Za obvyk'ý kontext možno v tomto prípade pokladať s'ová, resp. spojenia, ku ktorým sa celé ustálené prirovnanie pripája. Napr. *mládenec, junák... vysoký ako jedľa* (nebýva spojenie napr. žeriav, dom a pod. *vysoký ako jedľa*); *človek, chlap... hľuchý ako poleno* (nie napr. kôň ch'uchý ako poleno a pod.).

²³ Porov. napr. N. N. Amosova, c. d., 155 n. V novej literatúre sa nehovorí o centre, ale o tzv. opornom s'ove frazeologizmu (porov. K. T. Mamrešev, *Opornoje slovo frazeologizma kak problema leksikografii*, zb. Voprosy frazeologii i sostavlenija frazeologičeskich slovaroj, Baku 1968, 130—135).

²⁴ Porov. pozn. č. 12.

²⁵ Porov. E. Smičková, c. m., 66.

prirovnaní. Nazdávame sa, že istá pohyblivosť vo výstavbe prirovnaní nevyvracia platnosť uvedených vlastností, ktorými sme charakterizovali ustálené prirovnanie. Rozdiely vidíme iba v rozličnej miere platnosti týchto vlastností. Napr. niektoré prirovnanie neprípúšťa vôbec nijaké gramatické alebo lexikálne zmeny vo svojom zložení, kým v inom sa čiastočne menia tvary komponentov alebo aj lexikálne obsadenie. V každom prípade sú však tieto zmeny určitým spôsobom ohraničené. Ak ide napr. o zmeny morfológické, môže byť ich rozsah ohraničený jednak v samej morfológii daného komponentu frazeologickej jednotky (prípúšťajú sa len isté morfológické zmeny), jednak ustálenosťou v syntaxi alebo v lexike. Vlastnosť nezameniteľnosti komponentov teda platí aj v tomto prípade, hoci nie vždy v plnom rozsahu.

Ako sme naznačili, ustálené prirovnania pripúšťajú istú pohyblivosť svojej výstavby. Pritom môže ísť o rozličné zmeny v prirovnaní. Môže sa obmieňať prirovnávacia časť alebo prirovnávaná časť, a to morfológicky, syntakticky alebo lexikálne. Z toho vyplýva, že ustálené prirovnanie nie je celkom monolitný typ frazeologickej jednotky, ale ho možno vnútorne pomerne bohato členiť. Takto sa vydeľujú rozličné štruktúrne typy prirovnania. Pri ich určovaní možno vychádzať z dvoch hľadísk: *a)* z ustálenosti komponentov prirovnania (resp. zo zmien, ktoré sa v ustálených prirovnaniach vyskytujú), *b)* zo slovnodruhového obsadenia komponentov prirovnania. Závažnejšie z nich je prvé hľadisko, hoci istú vedeckú hodnotu nemožno uprieť ani druhému,²⁶ pretože obidve hľadiská dosť tesne navzájom súvisia. V ďalšom výklade sa sústredíme najprv na určenie typov ustáleného prirovnania podľa ustálenosti komponentov alebo naopak podľa rozličných typov zmien, ktoré sa v nich vyskytujú.

Predovšetkým treba uviesť ustálené prirovnania, ktoré sú celkom petrifikované a neprípúšťajú vo svojej výstavbe nijakú lexikálnu ani gramatickú zmenu. Tento typ ustálených prirovnaní je v našom prevažne flektívnom jazyku takmer uzavretý a vyskytuje sa len za určitých podmienok. Ukazuje sa, že ide predovšetkým o prirovnania, ktoré sú súčasťou prísloví a porekadiel, a po druhé o prirovnania, v ktorých je jeden z komponentov (najčastejšie základ prirovnania) elidovaný a v prirovnávacej časti je substantívum (zriedkavejšie príslovka alebo adjektívum)²⁷: *Dočkej času ako hus klasu; bližšia košela ako kabát; lepšie svoje látať ako cudzie chvátať; človek ako had; človek ako úhor; deti ako smet; mäso ako podošva, vlasy ako hodváb, zima ako vo vlčinci, peňazi ako pliev, vma ako v rohu; ticho ako v hrobe, jasné ako facka. Ja som, pravda, vyvalil oči ako plánky a pomyslel som si... (J. Kalinčiak) — Zišli sme sa ako líšky u blanára. (J. Kalinčiak) — Aj Anna príbehla. Bledá ako stena. (L. Ondrejov)*

²⁶ Porov. N. N. Amosova, c. d., 171.

²⁷ Príklady uvádzam najprv podľa *Slovníka slovenského jazyka*, I.–VI. zv., Bratislava 1959–1968, potom z literatúry.

Príklady ukazujú, že v tomto type ustáleného prirovnania sa najdôslednejšie uplatňujú príznaky ustálenosti (ako naše, tak aj uvádzané iné kritériá). Zároveň sa však ukázalo, že v našom jazyku je to typ značne ohraničený, a preto aj pomerne zriedkavý.

Oveľa rozšírenejší je druhý typ, v ktorom sa pri pevnom lexikálnom obsadení komponentov a pri ich ustálenom syntagmatickom usporiadaní vyskytujú morfológické zmeny v niektorom z komponentov, najčastejšie v prirovnávanej časti alebo v základe prirovnania. Možnosť týchto zmien závisí okrem významovej spätosti komponentov aj od ich slovnodruhového obsadenia. Najväčší pohyb sa ukazuje pri slovesách. Aj v tomto prípade sa však aspoň do istej miery uplatňuje príznak neúplnosti paradigmy. Je charakteristické, že najbežnejšie sa používa 3. osoba sing. a z časov najmä prítomný (zriedkavejšie minulý). Využívanie iných osôb, času alebo celých tvarov je už štylisticky príznakové a v istých prípadoch aj celkom nemožné. O základnej platnosti 3. os. sing. svedčí aj to, že takéto frazeologické jednotky sa často uvádzajú v slovníkoch okrem infinitívnej podoby práve v tomto tvare.²⁸ Napr. *sedí ako adut; stojí ako svätý za dedinou; chodí, akoby centy vláčil; chodí ako duch, ide ako na kravách* a pod. Na porovnanie uvedieme Timravino prirovnanie: *A on, ležiac ako drevo, neodpovedal jej nič na jej príhovorky. Na pozadí obvyklého prirovnania ležať ako drevo, leží ako drevo* sa tvar s prechodníkom vyníma ako autorkina parafráza ustáleného prirovnania. Podobne i Urbanovo prirovnanie: *hrešiac na vojnu ani Tatár*. Takýmto subjektívnym pretváraním základného tvaru ustáleného prirovnania sa prekračujú hranice frazeologickej jednotky a tým i hranice frazeológie.

Menšie zmeny možno pozorovať aj v tých prípadoch, v ktorých je v prirovnávanej časti alebo v základe prirovnania adjektívum alebo podstatné meno. Meno sa síce môže v takýchto prípadoch ohýbať, ale ani tu nie sú obvyklé (niekedy ani možné) všetky tvary jeho paradigmy. Obmedzenie je napr. v gramatickom čísle. Dané meno býva bežne iba v jednotnom alebo iba v množnom čísle. Napr. *šaty ako gajdy, chudobný ako kostolná myš, červený ako kohút, čistý ako krištál, zdravý ako ryba, ostrý ako britva, ťažký ako cent; Ja som dnes opitý ako čík, — presvedčoval nás celkom zbytočne. (Jilemnický) — Dobrý je ako kus chleba, ale nehybný ako klát. (Rázus) — ... a on, červený ako rak, usiluje sa zmiznúť... (Rázus) — Veď ľud je v jadre dobrý ako ehlieb. (Jilemnický)*

Pri rozličných podobách toho istého frazeologizmu frazeologická teória hovorí o variantoch frazeologickej jednotky. Aj v uvedených prípadoch teda možno hovoriť o morfológických variantoch ustálených prirovnaní. Pravda, môže vzniknúť otázka, či pri takýchto samozrejmych zmenách, ako sú tieto,

²⁸ Porov. napr. aj *Slovník slovenského jazyka*.

vyplývajúce z typu slovenského jazyka, treba pokladať rozličné podoby toho istého frazeologizmu za varianty, či tu nejde len o formálne modifikácie toho istého spojenia. Nazdávame sa, že aj pri tomto tak povediac celkom samozrejmom druhu zmien v stvárnení frazeologizovaného prirovnania ide o varianty frazeologickej jednotky, a nie iba o morfológické podoby jedného frazeologizmu. Toto tvrdenie je podopreté predchádzajúcim konštatovaním, že morfológické zmeny nie sú v ustálených prirovnaniach celkom voľné, ale majú isté, viac-menej určité hranice. O morfológických podobách by sa dalo hovoriť práve v opačnom prípade: ak by v ustálenom prirovnaní obstáli ľubovoľné morfológické zmeny komponentov. Okrem toho sa ukazujú aspoň čiastočne aj štylistické rozdiely medzi týmito variantmi: jedny sme charakterizovali ako štylisticky bezpríznaťové, iné ako subjektívne príznakové.²⁹

Ďalším štruktúrnym typom ustáleného prirovnania sú prirovnania so zmenami vo svojej syntaktickej stavbe. Ide o také komparatívne spojenia, v ktorých sa mení transpozíčne jedna zo zložiek spojenia, a to prirovnávacia časť. Uvedieme niekoľko príkladov takejto zmeny: *vyskočil, akoby ho had uštipol* — *vyskočil ako hadom uštipnutý; mlčí, akoby ho zarezal* — *mlčí ako zarezaný; robí (niečo), akoby ho najal* — *ako najatý; (tvári sa), akoby bol z oblakov spadol* — *ako z oblakov spadnutý; sedí, akoby ho prikoval* — *sedí ako prikovaný*.

Ako vidieť, uvedená zmena sa dotýka vždy len jednej zložky prirovnania. Prirovanie vedľajšou vetou sa transpozíciou kondenzuje na skrátený tvar. Treba pritom poznamenať, že ostatné syntaktické vlastnosti obidvoch komparatívnych spojení ostávajú nezmenené. Znakom ustálenosti obidvoch tvarov je v oblasti syntaktickej (alebo syntagmatickej) najmä pevne ustálené poradie komponentov. Uvedené dvojice možno pokladať za syntaktické varianty toho istého prirovnania.

Môže vzniknúť otázka, či v uvedených prípadoch nejde o dvojice síce príbuzných, ale predsa celkom samostatných prirovaní. Príkladáme sa k názoru, že nie sú to odlišné prirovnania, ale — ako sa už spomenulo — syntaktické varianty jedného prirovnania. Takýto záver vyplýva jednak zo spomínanej skutočnosti, že sa v týchto spojeniach nemení syntaktická stavba celého prirovnania, ale iba stavba jednej zložky prirovnania, jednak z rovnakého lexikálneho obsadenia obidvoch tvarov daného prirovnania. Na porovnanie uve-

²⁹ Medzi teoretikmi niet dosiaľ jednoty v riešení štylistickej stránky variantov frazeologickej jednotky. Napr. v sovietskej jazykovede, kde sa otázka variantov frazeologizmu už dávnejšie rieši, niektorí autori pripisujú frazeologickým variantom aj štylistické rozdiely (porov. A. A. Takiašvili, *Ob odnom vide frazeologičeskich variantov*, zb. Voprosy frazeologii i sostavlenija frazeologičeskich slovarej, Baku 1968, 85), kým podľa iných sú varianty aj štylisticky rovnocenné (porov. Ju. Ju. Avaliani — L. I. Rojzenzon, *O razgraničienii sinonimiki i variantnosti v oblasti frazeologičeskich jedinac*, tenže zborník, 72). Príkladáme sa k názoru, že aspoň na osi príznakovosť-bezpríznaťovosť treba rátať s rozdielmi medzi variantmi frazeologickej jednotky.

dieme dve podobné, a predsa samostatné prirovnania: *ostat (ako) na dlani — mat (niečo) ako na dlani*. Odlišnosť tejto dvojice od predchádzajúcich potvrdzuje, že v prvom prípade ide o varianty tej istej jednotky s tým istým významom, a teda aj o osobitný štruktúrny typ prirovnania.

Vyhraneným typom ustálených prirovnaní sú také prípady, pri ktorých sa pripúšťa viacej alebo menej ohraničené zamieňanie komponentov inými slovami. Teoreticky sa tu môže vyskytnúť striedanie lexikálnych jednotiek vo všetkých troch zložkách prirovnania, v prirovnávanej a prirovnávacej časti i v základe prirovnania.³⁰ Uviedli sme však, že v ustálených prirovnaniach sa základ prirovnania takmer vždy vypúšťa, a tak budeme hovoriť iba o dvoch typoch lexikálnych zmien v prirovnaní, a to o zmenách v prirovnávanej časti a o zmenách prirovnávacej časti spojenia.

Prvú skupinu tvoria prirovnania, v ktorých dochádza k istému striedaniu slov v prirovnávanej časti. Zamieňanie slov tu, pochopiteľne, nie je ľubovoľné, ale je užšie alebo širšie vymedzené. V prvom rade ide o prípustnosť zamieňania synonymných alebo aspoň obsahom nejako príbuzných slov v prirovnávanej časti. Uvedieme niekoľko príkladov podľa Slovníka slovenského jazyka: *sedieť, spať ako dudok; kupovať, brať, akoby zadarmo dávať; čaká, číha ako čert na hriešnu dušu; dívať sa, hľadieť, pozerat sa ako žaba z prachu; lakomý, skúpy ako čert; chrániť, opatrovať niečo ako oko v hlave; byť, ostat, stáť ako kus dreva; behá, zvrta sa ako jašterica*.

V týchto prípadoch je okruh lexikálnych zmien pomerne uzavretý, a tým sa signalizuje ich ustálenosť. Túto ich vlastnosť podporuje aj obvyklá syntagmatická stavba (bez možnosti ľubovoľného poradia komponentov). Hoci sme uviedli iba niekoľko príkladov, naznačuje sa výskyt tohto striedania: najčastejšie dochádza k tejto zmene vtedy, ak je v prirovnávanej časti sloveso alebo prídavné meno. Striedanie pri iných slovných druhoch sa tiež vyskytuje, ale zriedkavejšie (najmä expresívne varianty: *chlap ako hora — chlapisko ako hora* a pod.). Rozdiely vo výskyte uvedených typov súvisia pravdepodobne s absolútnym množstvom prirovnaní so slovesami, adjektívami a inými slovnými druhmi. Aj o ustálených prirovnaniach totiž platí téza, ktorá sa vyslovila o frazeologických jednotkách vo všeobecnosti, že najviac je slovesných a adjektívnych ustálených slovných spojení.³¹

Vzniká tu ešte táto otázka: Ako charakterizovať tento typ prirovnaní so zamieňaním synonymných slov v prirovnávanej časti? Sú to frazeologické synonymá alebo varianty jednej frazeologickej jednotky? J. Matejčík hovorí, že „frazelogické jednotky, ktoré majú jeden a ten istý význam, hoci sa líšia

³⁰ Porov.: „V principe každýj komponent frazeologizma možet varirovatsja, to jest dopuskat te ili inyje zameny.“ (*Frazeologičeskij slovar russkogo jazyka*, Moskva 1967, 11.)

³¹ Porov. J. Matejčík, *Synonymické vzťahy medzi frazeologickými jednotkami a slovami*, SR 33, 1968, 27.

navzájom svojou valentnosťou, nemožno nepokladať za synonymá³². Podľa tejto charakteristiky teda ide dosť jednoznačne o frazeologické synonymá. Nazdávame sa však, že v Matejčíkovom určení frazeologických synonym sa neráta s rozlišovaním synonym a variantov frazeologickej jednotky. Obidva tieto typy ustálených spojení charakterizuje rovnaký význam ako základná vlastnosť. Preto sa hľadajú diferencujúce znaky. Najčastejšie sa zdôrazňuje, že frazeologické synonymá sú spojenia rozdielneho pôvodu a odlišnej obraznosti, kým frazeologické varianty sú rozličné podoby jednej frazeologickej jednotky.³³ Vo Frazeologickom slovníku ruského jazyka sa **táto** hranica spresňuje tým, že frazeologické synonymá neobsahujú rovnaké **komponenty** a nemožno v nich komponenty vzájomne zamieňať.³⁴ Ak uplatníme tieto kritériá pri riešení danej otázky, treba uvádzané typy ustálených prirovnaní pokladať za varianty frazeologickej jednotky, teda za rozličné podoby jedného frazeologického zvratu, a nie za frazeologické synonymá.

Okrem rozoberaného druhu vyskytujú sa aj také ustálené prirovnania, v ktorých je striedanie v prirovnávanej časti oveľa voľnejšie ako v predchádzajúcich prípadoch. S jednou prirovnávacou časťou sa spájajú veľmi rozdielne slová. Napr. *jest ako divý — behat ako divý — robot ako divý* a pod; *kričat ako blázon — behat ako blázon* a pod. Pri pomerne veľkej voľnosti v striedaní jedného z komponentov môže sa práve pri tomto type prirovnania pochybovať o jeho ustálenosti, resp. o tom, či má platnosť ustálenej jednotky celé takéto prirovnanie. Nazdávame sa však, že aj v tomto prípade ide o ustálené celé prirovnanie, lebo ani v takomto prirovnaní nie je výmena slov v prirovnávanej časti celkom ľubovoľná. Ustálená je tu jednak základná forma prirovnania, jednak sama prirovnávaná časť aspoň rámcovo. V tomto prípade teda predpokladáme istú **ohraničenosť slov** v prirovnávanej časti. Napr. sloveso (s istým významovým ohraničením, napr. činnostné a pod.) + *ako divý* a pod. Na rozdiel od predchádzajúcej skupiny prirovnaní nemožno podľa našej mienky hovoriť v tomto prípade o variantoch jednej frazeologickej jednotky, ale o osobitných prirovnaniach s rovnakou prirovnávacou časťou.

Na okraji skupiny ustálených prirovnaní so zmenami v prirovnávanej časti stoja aj také prirovnania, v ktorých sa síce vyskytuje rovnaká prirovnávacia časť, ale slová v prirovnávanej časti sa významom, ba i slovným druhom od seba odlišujú. V tomto bode sa zhodujú s predchádzajúcim typom. Do popredia však vystupuje rozdiel v základe prirovnania. Kým v príkladoch z predchádzajúcej skupiny bol základ prirovnania spoločný, resp. rovnaký, v tomto prípade je v každom z prirovnaní odlišný. Napr. *mlčí ako ryba — zdravý ako*

³² J. Matejčík, c. m., 32.

³³ Porov. napr. Ju. Ju. Avaliani — L. I. Rojzenzon, c. m., 72; A. A. Takišvili, c. m., 87.

³⁴ *Frazeologičeskij slovar russkogo jazyka*, Moskva 1967, 17.

ryba; skáče ako cap — smrdí ako cap; stáť ako drúk — hlúpy ako drúk; hluchý ako peň — sprostý ako peň a pod. Pravdaže, ani v tomto prípade nejde o varianty jednej frazeologickej jednotky, ale o dve osobitné ustálené prirovnania s tožnosťou prirovnávacej časti každého z dvojice. Aj prirovnania tohto typu aspoň nepriamo potvrdzujú, že povahu frazeologickej jednotky máva celé ustálené prirovnanie, a nie iba niektorá jeho zložka.

Druhou skupinou ustálených prirovnaní so zmenami v lexikálnom obsadení komponentov sú typy, v ktorých sa k jednej prirovnanej časti môže pripájať viacero príbuzných prirovnávacích častí, vychádzajúcich z toho istého základu prirovnania. Tým je podmienený aj rovnaký význam všetkých podôb takéhoto prirovnania. Ide o takéto prirovnania: *čierny ako havran, kavka, noc, žúžol, uhoľ, kominár, červ, Cigán; bledý ako stena, smrť, krieda, plátno; čaká ako na spasenie, ako na Mesiáša; hluchý ako dub, ako peň, ako poleno; zdravý ako dub, orech, ako ryba, ako buk, ako kremeň; krotký ako ovečka, ako baránok, ako psík; čušať ako voš pod chrastou, ako myš v diere, ako žaba v žriedle; hladieť ako kat — hladieť ako čo by bol tri dediny vypálil*. Podľa uvedených hľadísk aj tieto typy ustálených prirovnaní možno pokladať za varianty jedného prirovnania.

Pri tejto skupine treba upozorniť na niektoré osobitné a pritom dosť frekvencované prípady. Všimnime si nasledujúce prirovnania: *chodí ako bez duše — chodí ako na trňoch — chodí ako vo snách*. Pri čisto formálnom vymedzení bolo by možné aj tieto prirovnania zaradiť medzi prirovnania so zmenami v lexikálnom obsadení prirovnávacej časti. Závažnejšia je však ich významová rozdielnosť³⁵. Motivácia je v každom z nich celkom iná. Z toho vyplýva, že v tomto prípade ide o celkom odlišné prirovnania, patriace však k tej istej veci, vlastnosti alebo dejú. To zovšeobecnene znamená, že niektoré pomenovania môžu vo funkcii prirovnávanej zložky patriť do viacerých významovo navzájom nijako nespojených ustálených prirovnaní. Ešte niekoľko iných príkladov: *stáť ako kôl v plote — stáť ako (solný) stĺp — stáť ako svätý za dedinou — stáť ako prikovaný; spať ako zajac v kapustnísku — spať ako zarezaný (spať ako v oleji) — spať ako o polnoci; ísť ako hodinky — ísť ako na kravách — ísť ako v lete na saniach*.

Z predehádzajúcich poznámok vyplýva, že stupeň významovej i gramatickej ustálenosti nie je vo všetkých typoch frazeologických prirovnaní rovnaký, ale sú medzi nimi pomerne veľké rozdiely, ktoré súvisia jednak so stupňom motivovanosti významu celého prirovnania významom jeho zložiek a s preneseným alebo nepreneseným významom prirovnania, jednak s istým lexikálnym a gramatickým (najmä slovnodruhovým) obsadením jeho komponentov.

³⁵ Porov. „Strona semantyczna składników związku frazeologicznego jest sprawczianem poprawności związku.“ S. Skorupka, *Frazeologia i semantyka*, Poradnik językowy 1952, č. 8, 22.

Slovnodruhové (alebo v niektorých prípadoch vrátane) obsadenie komponentov ustáleného prirovnania síce nie je základným určujúcim činiteľom pri vymedzovaní podstaty komparatívnych frazeologických jednotiek, jednako však aspoň v niektorých prípadoch závažne určuje celkovú platnosť frazeologického prirovnania. Ako sme uviedli, najväčšie možnosti obmieňania stavby sú v slovesných prirovnaniach. Táto vlastnosť ustáleného prirovnania (a frazeologickej jednotky vôbec) nie je nijako zanedbateľná, pretože priamo podmieňuje možnosti a kvalitu zapájania frazeologizmu do kontextu. Väčšie pohyby vnútri ustáleného prirovnania (a zasa aj frazeologickej jednotky vôbec) umožňujú väčšiu schopnosť organického zapájania frazeologizmu do kontextu.³⁶ Týmto sa potvrdzuje v protiklade s niektorými predchádzajúcimi názormi³⁷ nielen metodický, ale aj závažný teoretický dosah určenia slovnodruhového obsadenia frazeologickej jednotky. Pri zatriedovaní skúmaného materiálu sa ukázali predbežne tieto typy ustálených prirovnaní:

1. substantívum + *ako* + substantívum v I. páde: *chlap ako hora, nohy ako cíby, fúzy ako motúzy*;
2. substantívum + *ako* + substantívum v ostatných pádoch: *tma ako v rohu, zima ako vo vlčinci*;
3. substantívum + *akoby* + veta: *líčka, akoby ich maliar namaloval*;
4. adjektívum + *ako* + substantívum v I. páde: *bledý ako stena, čistý ako krištál, červený ako kohút*;
5. adjektívum + *ako* + rozvité substantívum v I. páde: *chudobný ako kostolná myš*;
6. adjektívum + *ako* + substantívum v ostatných pádoch: *bledý ako z vosku (parafínu)*;
7. adjektívum + *akoby* + veta: *mokrý, akoby vyšiel z (parného) kúpeľa*;
8. sloveso + *ako (ani)* + adjektívum v I. páde: *robiť ako (ani) divý*;
9. sloveso + *ako* + adjektívum v ostatných pádoch: *prísť ako na isté*;
10. sloveso + *ako(ani)* + holé participium: *spať ako (ani) zarezaný*;
11. sloveso + *ako (ani)* + rozvité participium: *vyskočil ako hadom uštipnutý*;
12. sloveso + *ako* + substantívum v I. páde: *kričať ako blázon, zažiariť ako kométa*;
13. sloveso + *ako* + rozvité substantívum v I. páde: *behá ako olovený vták*;
14. sloveso s väzbou + *ako* + substantívum v akuzatíve: *mlátiť (niekoho) ako koňa, ako žito*;
15. sloveso + *ako* + substantívum v ostatných pádoch: *ide ako na kravách, letieť ako bez duše, sedieť ako na ihlách*;

³⁶ V takomto prípade hovoríme o vonkajších syntaktických vzťahoch frazeologickej jednotky. (Porov. J. Mlaček, c. m., 65 n.)

³⁷ Porov. pozn. č. 26.

16. sloveso + *ako* + rozvitý menný výraz: *zahrmelo ako z čistého neba, stojí ako svätý za dedinou*;
17. slovesný výraz + *ako* + substantívum: *mať z niečoho hlavu ako mericu*;
18. slovesný výraz + *ako* + menný výraz: *opatrovať niečo ako oko v hlave*;
19. sloveso + *ako* + zámeno: *urobíť niečo (napr. prečítať, napísať) ako nič*;
20. sloveso + *ako* + príslovka: *robiť niečo (napr. jesť, ísť) ako nasilu*;
21. sloveso + *akoby* + veta: *vyskočil, akoby ho had uštipol; chodí, akoby centy vláčil*;
22. zámeno + *ako* + menný výraz: *tolko ako za necht blata*;
23. príslovka + *ako* + substantívum: *ticho ako v hrobe, dusno ako pred búrkou*.

Hoci pravdepodobne nie je tento výpočet typov ustáleného prirovnania úplný, ukazuje sa v ňom dosť presvedčivo, že najviac prirovnaní vychádza zo slovesa, kým prirovnania pri iných slovných druhoch sú oveľa zriedkavejšie. Ďalej sa v tomto výpočte aspoň naznačuje, že isté typy sú veľmi produktívne (napr. typ adjektívum + *ako* + substantívum v 1. páde, sloveso + *ako* + substantívum v 1. páde i niektoré ďalšie), kým iné sú podstatne zriedkavejšie (napr. sloveso + *ako* + participium, zámeno + *ako* + menný výraz a niektoré iné) alebo až celkom osihotené.

Skúmanému typu ustáleného prirovnania (prirovnanie s explicitne vysloveným prirovnávacím slovom) zodpovedajú aj ustálené prirovnávacie prostriedky. Základným z nich je podľa materiálu i podľa Slovníka slovenského jazyka spojka *ako*. Druhou spojkou je *ani*. Ukazuje sa, že vo väčšine prípadov sa môžu voľne navzájom nahrádzať bez podstatnej zmeny vo frazeologickej jednotke. Spojka *ani* je však vždy až druhým, štylisticky príznakovým a zriedkavejším prostriedkom. Prirovnávacie vety takmer vždy v ustálených prirovnaniach uvádza spojka *akoby*. Oveľa zriedkavejšie sú prirovnávacie výrazy *ako čo by*, *ani čo by*. Ostatné prirovnávacie slová sa v ustálených prirovnaniach vôbec neobjavujú a ich prípadný výskyt vždy už signalizuje subjektívnu parafrázu ustáleného prirovnania. Uvedieme niekoľko príkladov použitia základných prirovnávacích prostriedkov zo slovenskej literatúry:

Zostal ako skamenelý stáť. (Jesenský) — Chodím okolo toho ako mačka okolo horúcej kaše: mačka, ktorá vie, že si nakoniec predsa spáli jazyk. (Mínáč) — Makovci sú ako kostolná myš. (Hronský) — Báb, Nemec rozťahol ruky, zavyl ako zviera a spadol naznak. (Mňačko) — Či mladé, či staré — rozumu má ani kura. (Bodenek) — ... a v hlave jej hučí ani v prázdnom sude. (Jilemnický) — Ženy sa vytratili z krémy a zmizli kdesi ani gáfor. (Urban) — Neúrekom, ako keby vám to z oka vylúpil... (Jilemnický).

Pri charakterizovaní syntaxe frazeologických jednotiek sa zvyčajne tyrdí, že živých syntaktických vzťahov vo frazeologizmoch niet, že tu ide o zmera-vené podoby starších alebo aj novších syntaktických vzťahov.³⁸ Vo všetkých

³⁸ Porov. prehľad takýchto názorov v našej cit. štúdií, 65 n.

názoroch tohto typu sa vychádza zo všeobecne známej **Ballyho** myšlienky, že frazeologické jednotky sa využívajú v jazyku ako celky, vnútri ktorých si gramatické vzťahy medzi slovami vôbec **nevedomujeme**, ale celé spojenia **mechanicky** opakujeme. Rozborom určitého materiálu sme v citovanej štúdií došli k názoru, že vo väčšine frazeologických jednotiek nemožno poprieť existenciu **syntaktických** vzťahov medzi slovami, možno pripustiť iba isté ich obmedzenie. Niektoré novšie výskumy dokazujú, že dôsledne neplatí (najmä pri zapojení frazeologickej jednotky do širšieho kontextu) ani téza **o** **mechanickom** opakovaní celého frazeologizmu, ktorou sa najsilnejšie namietalo proti syntaxi vo frazeologických jednotkách.³⁹ V oblasti ustáleného prirovnania je, ako sa zdá, toto konštatovanie adekvátnejšie ako v iných typoch ustálených spojení. Ustálené prirovnanie sa totiž realizuje presne takým spôsobom ako aj voľné prirovnania. Až v rámci celého ustáleného prirovnania sa uplatňuje jeho ustálený význam. Po prirovnávanej časti, ani po základe prirovnania (ak je vyjadrený), ba dokonca ani po prirovnávacej spojke ešte nie je jasné, či sa vysloví voľné alebo ustálené prirovnanie. To znamená, že v ustálenom prirovnaní sa uskutočňuje taký istý výber syntaktických prostriedkov ako v každom inom prirovnaní.⁴⁰ Svedčia o tom aj ustálené spojenia s fakultatívnym komponentom, ktorý svojou prítomnosťou alebo naopak neprítomnosťou vo frazeologizme podmieňuje aj existenciu alebo naopak neprítomnosť ďalších syntaktických vzťahov a zároveň signalizuje živé syntaktické vzťahy v celej frazeologickej jednotke. Napríklad: I stojí naprostred izby ako stĺp. (Timrava) — ...zachvela sa, zastala, ostala stáť ako stĺp, ako kôl... (Hronský) — Lukáš Lukáč stál ako solný stĺp a zasa nič nechápal. (Karvaš) — ...urazená, išla pri mne ako veľká voda... (Tatarka) — Valili sa ako voda a zalievali všetko, a ľudia, škripajúc zubami, zatínali päste. (Urban) — Peter sa vovalil do izby ako veľká voda. (Mňačko)

Na obvyklosť syntaktických vzťahov v ustálených prirovnaniach poukazuje aj existencia syntaktických variantov ustálených prirovnaní. Okrem toho ju potvrdzujú aj rozličné spôsoby zapájania prirovnania do kontextu. V niektorých prípadoch sa pri zachovaní všetkých ostatných vlastností ustáleného prirovnania rozdeľujú jednotlivé jeho komponenty slovami z kontextu. Najčastejšie sa takýmto spôsobom oddeľuje prirovnávaná časť od ostatného prirovnania. Napríklad: Auto sa vlieklo po hradskej pomaly ako slimák. (Jilemnický) — Za tých niekoľko sekúnd spotil sa jubilant ani morča... (Karvaš) — Každý sa bojí súdov ako čert svätenej vody... (Jesenský) — Chodia ta ľudia ani na **jarmok**. (Hronský) — Naležal som sa a napíjal tej zapraženej špitálskej polievky, bojím sa jej horšie ako čert kríža. (Laskomerský)

³⁹ Porov. tvrdenia E. M. Mednikovej (tu pozn. č. 16).

⁴⁰ Porov. tu pozn. č. 16.

Ako sa ukázalo, ustálené prirovnanie je osobitným a svojou problematikou dosť vyhraneným typom frazeologickej jednotky. Vyskytujú sa však aj také ustálené spojenia, ktoré môžu mať komparatívnu aj nekomparatívnu podobu⁴¹, pričom obidve možno pokladať za frazeologické jednotky. Vnútri tohto typu možno ďalej vydeliť dve skupiny: a) ustálené spojenia, ktoré sa navzájom odlišujú iba prítomnosťou alebo neprítomnosťou prirovnávacej spojky, napr. *držať niekoho na reťazi* — *držať niekoho ako na reťazi*; *sypať, vysypať meč (ako) z rukáva*; *byť (ako) cepom udretý*; *ostať (ako) priškvŕknutý*; *zahrmelo (ako) z čistého neba*; b) ustálené spojenia, ktoré sa v komparatívnej podobe rozširujú o celú prirovnávaciu časť, napr.: *meniť farby* — *meniť farby ako chameleón*; *chodí okolo horúcej kaše* — *chodí ako mačka okolo horúcej kaše*; *schovať hlavu do piesku (ako pštros)*. Celkom osobitným a zriedkavým prípadom je spojenie, v ktorom sa celý nekomparatívny frazeologizmus stáva prirovnávacou časťou ustáleného prirovnania. Napr. *živá mŕtvola* — *chodí ako živá mŕtvola*. Okruh zmien komparatívneho frazeologizmu na nekomparatívny alebo opačne je však takmer uzavretý tým, že obidve musia mať pri obvyklosti tejto zmeny aj ustálený význam. Ak sa táto podmienka nespĺňa, ide o voľnú zmenu frazeologickej jednotky na voľné syntagmatické spojenie slov. Pri ustálenej zmene tohto druhu ide v podstate o vyslovenie alebo nevyslovenie fakultatívnej časti frazeologickej jednotky.

Na záver možno zhrnúť základné myšlienky štúdie takto: Prirovnanie nepokladáme za čisto sémantický postup⁴², ale ho pokladáme za lexikálno-gramatickú jednotku. Pri takomto chápaní zaraďujeme do ustálených prirovnaní iba také spojenia, v ktorých sa prirovnávací význam vyjadruje typickými lexikálno-gramatickými prostriedkami. Z tohto chápania vyplýva aj zúženie v ponímaní ustáleného prirovnania. V štúdií ďalej naznačujeme hranicu medzi voľnými a ustálenými prirovnaniami a vydeľujeme typy ustálených prirovnaní. Aj napriek nášmu zúženiu skúmanej problematiky sa ukázala veľká rozmanitosť typov ustáleného prirovnania.

⁴¹ Porov. L. I. Rojzenzon — Z. A. Šugurova, c. m., 14. Autori zároveň upozorňujú, že v tomto prípade nemôže ísť o ľubovoľnú premenu komparatívnej frazeologickej jednotky na nekomparatívnu alebo naopak, pretože tým by sa prekročovali hranice frazeológie a utvárali by sa voľné syntagmatické spojenia.

⁴² Porov. M. Ivanová-Šalingová, *Stylistika*, Bratislava 1965, 204.

USTÁLENÉ PRIROVNANIA VO FRÁZEOLÓGII (SO ZRETEĽOM NA LEXIKOGRAFICKÉ SPRACOVANIE)

ELENA SMIEŠKOVÁ

I. V zložitej problematike frazeológie osobitnú pozornosť si zaslужujú ustálené lexikalizované prirovnania.¹ Medzi inými frazeologickými jednotkami priťahujú pozornosť svojou štruktúrou (majú vždy prirovnávaciu spojku), významovo a najčastejšie aj formálne sa členia na dve časti (prirovnávanú a prirovnávaciu), vyčleňujú sa ako rad, séria istých výrazových prostriedkov vyznačujúcich sa osobitnou formou i významom. Zaujať k nim stanovisko treba nielen z hľadiska teórie frazeológie, ale i pre potreby lexikografickej praxe. Nejednotnosť a nedôslednosť spracovania a umiestnenia UP v slovníkoch ukazuje, že nie je dostatočne objasnená povaha UP.²

Treba vyriešiť najmä tieto otázky: 1. či UP patria do frazeológie; 2. aká je základná, vlastná podoba UP, čo tvorí ich lexikálne obsadenie; 3. v akej podobe ich treba fixovať a vykladať v slovníkoch.

Postoj k UP prechádzal cez rozličné štádiá. Ich vzťahu k frazeológii sa dlho nevenovala dostatočná pozornosť a ani ich zaradenie do frazeológie nie je jednoznačné.

Rozpaky a neistoť v hodnotení UP — popri praktických zreteľoch — videli napr. autorov niektorých starších zbierok obsahujúcich spojenia frazeologického charakteru k tomu, že prirovnania zaradili do osobitných oddielov.³

¹ Ďalej UP. Popri tomto termíne sa v literatúre používajú i názvy: frazeologické (ustálené) prirovnania, ustálené prirovnávacie zvraty, obrazné prirovnania, tradičné prirovnania, lexikalizované prirovnania, komparatívne frazeologizmy a i.

² Nejednotnosť a nedôslednosť spracovania UP v nových západoslovanských slovníkoch dobre charakterizuje napríklad L. I. Rojzenzon: „Skoro všetky slovníky ich uvádzajú, lež, po prvé, absolútna väčšina zostavovateľov to zamlčuje, a po druhé, samo uvádzanie má veľmi nedôsledný charakter. Tak Slovník českého spisovného jazyka uvádza medzi frazeologickými prirovnaniami „děvče jako lusk“, ale zvrat „mračit se jako kakabus“ je umiestnený medzi voľnými spojeniami, a frazeologické prirovnanie „červený jako krocán“ vôbec chýba. Iba autori Slovníka polského jazyka zahrnuli ustálené prirovnania do frazeológie a osobitne o tom hovoria v úvode.“ *Frazeologija v novykh zapadno-slavianskikh slovariach*. Problemy frazeologii, Moskva—Leningrad 1964, str. 248. O Slovníku slovenského jazyka Rojzenzon konštatuje, že „uvádza časť ustálených a obrazných prirovnaní“.

³ Porov. A. P. Záturcký, *Slovenské príslovia, porekad. a úslovia*, Bratislava 1965; J. Zaorálek, *Lidová rčení*, Praha 1963.

Mimo rámca frazeológie, ale aj bez akýchkoľvek poukazov na vzťahy k frazeológii sa spracúvajú napr. aj v slovenskej gramatike.⁴

V. V. Vinogradov vo svojej základnej klasifikácii frazeologických jednotiek nevenuje UP osobitnú pozornosť.⁵ Až v klasifikácii S. I. Ožegova sa spomínajú osobitne, ale ich zaradenie nie je celkom jednoznačné a tiež ich základná podoba je rozličná.⁶ Z mnohých autorov, napr. sovietskych, ktorí skúmali otázky frazeológie a jej triedenie, len niektorí venovali osobitnú pozornosť ustáleným prirovnaniam.

V slovenskej odbornej literatúre sa prirovnaniami, a to i ustálenými, síce zaoberali niektorí autori, ale v štúdiách zameraných prevažne štylisticky, predovšetkým na slovníky jednotlivých autorov a ich cieľom ani nebolo zásadne riešiť otázku podstaty, základnej podoby UP ani ich vzťahu k frazeológii.⁷ Ján Mihál v štúdiu *Zo slovenskej frazeológie*⁸ nevenuje UP osobitnú pozornosť ani rozbor. V jeho príkladovom materiáli zo slovenskej frazeológie sa jednoducho uvádzajú medzi inými frazeologickými jednotkami, klasifikovanými podľa istých zásad.⁹

Inak sa otázka UP a ich vzťahu k frazeológii u nás — ale napr. i v sovietskej literatúre — objavuje predovšetkým v súvislosti s lexikografickými prácami, lebo tu ju nemožno obchádzať a v slovníkovej praxi sa často musela riešiť i bez potrebného predbežného teoretického výskumu. Už na I. celoštátnej konferencii čs. lexikografov v Bratislave r. 1952 sa ukázala potreba vyrovnáť sa aj s otázkou UP. V zborníku z tejto konferencie venuje UP pozornosť O. Man.¹⁰ Ustálené prirovnania a ich spracovanie v SSJ si všíma F. Kočiš v štúdiu *Poznámky k spracovaniu frazeológie v Slovníku slovenského jazyka*.¹¹ Berie do úvahy aj klasifikáciu O. Mana a veľmi stručné úvodné poznámky

⁴ E. Pauliny, J. Ružička, J. Štöle, *Slovenská gramatika*, 5. vyd., Bratislava 1968.

⁵ V. V. Vinogradov, *Ob osnovnyh tipach frazeologičeskich jedinic v russkom jazyke*, A. A. Šachmatov, Sb. statej i materialov, Mosk a-Leningrad 1947.

⁶ S. I. Ožegov, *O strukture frazeologii*, Leksikografičeskij sbornik II, 1967: „K frazeologickým celkom (jedinicam) metaforicko-obrazného typu sú blízke (slovné) spojenia, ktoré predstavujú zovšeobecnené pripodobenie k niečomu, prirovnanie k niečomu... *kak sledi v bočke, kak kur vo šči (popast), kak belmo na glazu...*, *nem kak ryba, glup kak probka, (lijot) kak iz vedra, (bežat) kak na požar, kak bez ruk (bez kogo nibud), kak na ugoľkach (sided), rasti kak griby...*“ (str. 47 n.).

⁷ Porov. napr. štúdie: M. Šalingová, *Frazeológia v Kalinčiakovej Reštaurácii*, Slov. lit. V, 1959, str. 166—181; A. Pranda, *Jazykové výrazivo a umelecké postupy Karvašových Pokolení*, SR 19, 1954, č. 6; E. Smiešková, *Prirovnania v Kukučínových poviedkach*, JŠ V, 1960, str. 51—67; O. Čepan, *Timrava a metóda literárneho realizmu v zborníku Timrava v kritike a spomienkach 1958*, str. 147—216.

⁸ Slovenská reč 24, 1959, str. 257—271.

⁹ V poslednej slovenskej práci z okruhu frazeológie — J. Mlacek, *Syntax frazeologických jednotiek*, Jazykovedný časopis XIX, 1968, str. 65—75 — sa UP nespomínajú ani sa neuvádzajú v príkladovom materiáli.

¹⁰ O. Man, *Ustálená spojenia a frazeologické jednotky, jejich podstata a hranice*, Lexikografický zborník, Bratislava 1953, str. 108.

¹¹ Slovenská reč 26, 1961, str. 269—280.

v *Slovníku slovenského jazyka*¹² (I. diel, str. XIX). O hodnotení a umiestnení UP v slovníkoch sa hovorilo aj na konferencii o Slovníku slovenského jazyka v Smoleniciach r. 1965 v referátoch aj v diskusii (Sekaninová, Ďurovič a i.), otázka však zostala otvorená. Niektoré materiály z tejto konferencie neboli publikované.

V súčasnom štádiu skúmania frazeológie sa už prirovnania nepokladajú len za štylistický prostriedok, ale zatiaľ niet jednotného názoru ani na ich frazeologický charakter a chýba aj všestranný rozbor ich špecifiky. Napr. v slovníkoch sa nehodnotia rovnako ani dôsledne — umiestňujú sa **vo frazeológii i medzi typickými voľnými spojeniami**. V **odbornej literatúre** sa uvádzajú v príkladovom frazeologickom materiáli **dosť sporadicky**.

Keď máme odpovedať na otázku, čo sú frazeologické prirovnania, môžeme vychádzať z toho, čím sa líšia od prirovnaní individuálnych a básnických. Frazeologické môžu byť len prirovnania, ktoré majú ustálené lexikálne obsadenie, z povedomia hovoriaceho sa vynárajú a v jazyku sa reprodukujú ako hotové celostné jednotky so stabilným lexikálnym významom. Teda na rozdiel od prirovnaní individuálnych a básnických (napr. **pre prostú názornosť**, ale aj **intenzifikáciu, hyperbolizáciu alebo básnickú obraznosť**) **nie sú to voľné spojenia slov**. UP je spojenie slov, na ktorom sa ustálenosť prejavuje vo forme **i obsahu**. Na frazeologický charakter poukazuje i všeobecne prijatá symbolika obrazov, na ktorých sú založené, a to bez ohľadu na to, či je motivácia obrazu prízračná, alebo je obraz založený na **paradoxe**.¹³

Niektorí autori však vyslovujú pochybnosti, či všetky ustálené, tradičné prirovnania patria do frazeológie. Napr. O. Man a F. Kočiš postulujú pri prirovnaniach ako jeden zo základných znakov frazeologickosti **obraznosť slovných spojení**, ktorá — podľa ich mienky — **niektorým UP chýba**.

Podľa O. Mana „musíme rozlišovať prípady, keď prirovnávame skutočne, nie obrazne, napr. v prirovnaní *pojol kak solovej* prirovnávame ku skutočnému slávičiemu spevu, komponenty nie sú v prenesenom význame“.¹⁴ I F. Kočiš tvrdí, že „ak sa prirovnanie nepoužije v prenesenom význame, čiže ak sa v ňom **skutočne prirovnáva**, nie je frazeologickou jednotkou“.¹⁵ Nepokladá za frazeologické napr. ani prirovnania *bledý ako stena*, *bledý ako smrť*, *zostal ako mŕtvola*, pretože — podľa jeho mienky — sa v nich prirovnáva „skutočne, nie

¹² Ďalej SSSJ.

¹³ Obraz, ktorý je základom niektorých UP, je taký fixovaný, že jeho paralelu môžeme nájsť aj v ustálených spojeniach iného druhu aj v zložených prídavných menách a charakterizujúcich konkrétnych metaforách. Napr. *rovi ako lôň* — *konská robota*; *verný ako pes* — *psia vernosť*; *dobrý ako anjel* — *anjelská dobrota*; *ticho ako v hrobe* — *hrobové ticho*; *červený ako krv* — *krvavočervený*; *biely ako sneh* — *snehobiely*; (v nemčine možno vytvoriť zložené prídavné meno skoro od každého ustáleného prirovnania: *wolfskrungrig*, *pechscharz*); *falošný ako líška* — *líška* (o falošnom človekovi); *dobrý ako anjel* — *anjel* (o dobrom človekovi); *spieva ako slávik* — *slávik* (o vynikajúcom spevákovi).

¹⁴ C. m., str. 108.

¹⁵ C. m., str. 274.

obrazne“. Obaja autori však v tomto hodnotení zanedbali dôležitú okolnosť, že — ako sme už spomenuli — toto nie sú voľné spojenia ani básnické alebo individuálne prirovnania, lež sú to prirovnania reprodukovateľné v jazyku ako hotové celostné jednotky so stabilným významom. Takéto prirovnania ani nemajú úlohu prirovnávať niečo „skutočne“, lež fungujú spravidla ako prostriedky intenzifikácie, hyperbolizácie. Prirovanie *spieva ako slávik* nemôže „skutočne“ prirovnávať ľudský a slávičí spev, lebo pre potreby reálneho prirovnania, vecnej názornosti ap. sú to neporovnateľné javy. (Např. vtáčí spev je neartikulovaný; okrem toho prirovanie krásneho ľudského spevu by sa potom nemuselo viazať iba na slávika.) Ani Kočišove príklady — *bledý ako stena*, *bledý ako smrť*, *zostal ako mŕtvola* — ktoré nepokladá za frazeologické, pretože sa v nich — podľa neho — prirovnáva „skutočne, nie obrazne“, nie sú adekvátne hodnotené. Např. „bledosť“ nie je v realite ani podstatným ani stálym atribútom steny ako takej, o obraznosti a „nereálnosti“ prirovnania nemôže byť pochybnosti. To platí aj o ďalších dvoch prirovnaniach.

Pravda, v motivácii, ktorá bola základom vzniku UP, sú rozličné stupne, od prípadov, keď je spätosť s realitou veľmi jasná (je to výrazné najmä pri ustálených prirovnaniach farieb), až po prípady, keď sú prirovnania založené na absurdných vzťahoch (např. *šťastný ako blecha*, *hluchý ako peň*). Ale ani v tých motivicky najpriehľadnejších ustálených prirovnaniach nejde o také hodnotenie prirovnávaných vlastností (dejov, stavov), ktoré by malo slúžiť vecnej názornosti. Např. prirovanie (*líca*) *červené ako krv* neznamena, že líca majú farbu krvi, takú istú farbu ako krv, lež že sú nezvyčajne, intenzívne, prípadne sviežo atď. červené. Takisto — (*je*) *červený ako (obarený) rak* — neznamena, že má takú istú farbu ako (obarený) rak. Pravda, niekedy môže nastať akási homonymita medzi prirovnaním, ktoré má v jazyku úlohu ustáleného intenzifikátora alebo prostriedku hyperbolizácie, a medzi prirovnaním založeným na voľnom spojení slov. Např. (*dieťaťko*) *ako päť* — (*nádor*) *ako päť*. V prvom prípade ide o formálne ustálený jazykový prostriedok s osobitným lexikálnym významom, v druhom ide o voľné spojenie, ktorým sa prirovnávajú dva predmety, ktoré majú naozaj približne rovnakú veľkosť, teda sú reálne porovnateľné. Takých prípadov je však relatívne málo.¹⁶ Intenzifikačná alebo hyperbolická funkcia frazeologických prirovnaní sa v takých prípadoch ukáže v kontexte.

Základom je vždy obraz a motivická priehľadnosť niektorých UP nie je dôvodom nepokladať ich za frazeologické.

F. Kočiš postuluje ďalšie kritérium frazeologickosti prirovnaní takto: „Tieto spojenia (t. j. príklady, ktoré uvádza: *bledý ako stena*, *bledý ako smrť*, *zostal*

¹⁶ Porov. i príklady názorných prirovnaní *priehľadný ako sklo*, *tvrdý ako diamant* v citovanej Slovenskej gramatike, ktoré sú i frazeologickými prirovnaniami.

ako *mrtvola* — E. S.) mohli by sa hodnotiť ako frazeologické jednotky v tom prípade, ak by sme ich brali ako idiomatické, t. j. charakteristické pre obrazné vyjadrovanie v istom jazyku v pomere k inému jazyku, v ktorom sa ten istý frazeologický jav vyjadruje iným obrazným prirovnaním.¹⁷ Existencia takýchto spojení však neznamená — a to platí nielen o prirovnaniach, ale aj o ustálených spojeniach iného druhu —, že z frazeológie vylučujeme také spojenia, ktoré majú hoci i doslovnú paralelu v iných jazykoch. Je známe, že také paralely môžu vznikáť jednak kalkovaním, preberaním, jednak na základe podobných mimojazykových podmienok, podobného myslenia (napr. spoločná európska kultúra). V rozličných jazykových spoločenstvách sú možné a prijateľné rovnaké obrazy, rovnaké prenášanie významov.¹⁸ Napríklad spojenie *nevidieť ďalej od nosa*, v ruštine *ne videt dalje svojego nosa*, vo francúzštine *ne voir pas plus loin que son nez* atd.; *hlúpy ako poleno*, v ruštine *glup kak probka*, v nemčine *dumm wie ein Stock* atd.

Z hľadiska teoretického aj praktického — lexikografického je závažná a zatiaľ nie jednoznačne rozriešená otázka základnej podoby UP, ich lexikálneho obsadenia, odlíšenia komponentov od slov obvyklého kontextu. S tým súvisí i spôsob ich fixovania v slovníkoch a spôsob výkladu. Čo je vlastne v týchto prirovnaniach frazeologické? Je to iba tá časť, ku ktorej sa prirovnáva, teda počnúc od prirovnávacej spojky?¹⁹ Napr. *kričí, akoby ho na nože bral*, alebo — *akoby ho na nože bral; dobrý ako kus chleba*, alebo — *ako kus chleba; ide (darí sa) to ako po masle*, alebo — *ako po masle; chudobný ako kostolná myš*, alebo — *ako kostolná myš* a i. Aj keď je otázka lexikálneho obsadenia, rozlíšenia vlastnej frazeologickej jednotky od obvyklého kontextu spoločná viacerým typom frazeologických jednotiek, pri UP vystupuje ešte naliehavšie. Prirovnávacia spojka logicky i formálne predpokladá časť, ktorá je prirovnávaná. časť, ku ktorej sa prirovnáva, aj základ prirovnania.

V slovníkoch a v literatúre o frazeológii sa v príkladovom materiáli uvádzajú UP často — bez vysvetlenia a nedôsledne — rozličným spôsobom.²⁰ Vyzdvih-

¹⁷ C. m., str. 274.

¹⁸ Porov. L. I. Rojzenzon — Z. A. Šugurova, *Teoretičeskije problemy komparativnoj frazeologii i leksikografii*, zb. Voprosy frazeologii i sostavlenija frazeologičeskich slovarej, Baku 1968.

¹⁹ Niekedy sa nepresne hovorí o časti „za ako“ miesto „od ako“. Prirovnávacia spojka je neoddeliteľnou časťou prirovnania, inak nemožno hovoriť o prirovnaní ani o prirovnávanom zvrate. V pomenovaní tejto časti prirovnania niet zatiaľ terminologickej jednoty. Napr. A. V. Kunin ju nazýva frazeologickým intenzifikátorom, L. I. Rojzenzon druhou časťou ustáleného prirovnávacieho zvratu.

²⁰ To konštatuje napr. i M. I. Sidorenko v zborníku *Problemy frazeologii*, Moskva—Leningrad 1964, str. 127: „Veľmi často sa ten istý frazeologizmus v rozličných slovníkoch uvádza s rozličným lexikálnym obsadením. Tak v Tolkovom slovare ruského jazyka pod redakciou D. U. Ušakova nachádzame *sidet kak na igolkach*, ale v *Slovare sovremennogo ruskogo literaturnogo jazyka* — *kak na igolkach (byť, sidet, stojat* i t. d.). Niekedy sa v tom istom slovníku lexikálnym obsadením odlišujú synonymné frazeologizmy rovnakej štruktúry: *byť, stojat* i t. d. *kak na iglach* aj *kak na igolkach (byť, sidet, stojat* i t. d.).“

nutie problému lexikálneho obsadenia frazeologických jednotiek už aj s ohľadom na UP je novšieho dáta. Návrhy riešenia však zatiaľ nedávajú priamu a jednoznačnú odpoveď, ktorá by sa týkala všetkých UP. Niektorí autori pokladajú sémantickú spätosť medzi členmi prirovnania za tesnú.²¹ Podľa iných autorov však slová, ktoré sa síce ustálené spájajú s prirovnávacím zvratom, ale zachovávajú si svoj nominatívny, priamy význam a vo vetnom začlenení si zachovávajú sémantickú i gramatickú samostatnosť, nie sú súčasťou frazeologickej jednotky, tvoria len jej stály vonkajší kontext.²² S týmto problémom sa stretne každý lexikograf, keď sa rozhoduje, s akým lexikálnym obsadením má zachytiť frazeologické jednotky a špeciálne prirovnania, lebo to má dôsledky aj pre ich umiestnenie a výklad v slovníkoch. Ale nie všetky komparatívne jednotky predstavujú z tejto stránky rovnaký problém. Možno ich rozdeliť na niekoľko skupín.

A. V prvej skupine, ktorá je pomerne uzavretá a nie početná, sú frazeologické jednotky, ktoré sú síce založené na prirovnaní, ale vo výklade sa prirovnávací zvrat neuplatňuje samostatne, funguje len frazeologický význam celku. Zmenou významu celého spojenia vznikla lexikálna nedeliteľnosť. Pri tejto skupine nevzniká pochybnosť, že by niektorý z komponentov spojenia nebol súčasťou frazeologického spojenia, lebo sa nezapája do kontextu v nominatívnom význame a celé spojenie má vlastné syntaktické vzťahy. Sú to predovšetkým slovesné frazeologizmy: *prasknúť ako mydlová bublina* (ukázať sa bezvýznamný, stratiť význam); *chodiť ako pes bez gazdu* (prejavovať bezradnosť, byť bezradný); *byť na groš ako čert na hriešnu dušu* (byť veľmi skúpy); *vešať si ako baran na rohy* (brať si povinnosti neprímerané vlastným silám); *ísť za niekým ako ovca za baranom* (byť nesamostatný, závislý); *otriasť sa ako pes* (nedbať na zahanbenie, výčitky); *mĺčať ako hrob* (zachovávať tajomstvo, nič neprezradiť); *chodiť za niekým ako tieň* (vytrvale niekoho sledovať, sprevádzať); *letieť ako anjel a spadol ako čert* (mal neúspech, utrpel úplné fiasko); *obchádzať okolo niečoho ako mačka okolo horúcej kaše* (nemať odvahu priamo zasiahnuť, rozhodnúť; okolkovať) atď.

Sem patria aj komparatívne jednotky založené na paradoxe, napr. *tučný*

²¹ Napr. K. Giulumiancová, *Z zagadnień polskiej frazeologii*, Poradnik językowy 1967, č. 3: „v prevažnej väčšine prípadov je medzi členmi prirovnania tesná sémantická spätosť, napr. *lać jak z cebra, pijany jak bela, stanąć jak wrzyt*.“

²² Porov. P. V. Žukov v štúdiu *Izučeniye russkoj frazeologii v otečestvennom jazykoznanii poslednich let*, *Voprosy jazykoznanija* 1967, 5. Podľa neho v ustálených prirovnaniach *rasplavljatsja kak bog z čerepachoj, bereč, chranit kak zornicu oka, nađejatsja kak na kamennuju goru* — „formulu“ tvorí len časť „od ako“, kým slovesá (*rasplavljatsja, bereč, chranit, nađejatsja*) do nej nepatria, netvoria jej súčasť. Aj *Frazeologický slovník ruského jazyka (Frazeologičeskij slovar russkogo jazyka, Moskva 1967)* je vybudovaný na záseade, že teoreticky objektívne možno frazeologizmy — ako osobitné jazykové jednotky — určiť podľa syntaktickej funkcie ich komponentov vo vete. Porov. i M. T. Tagijev, *O dvoch javlenijach svjaznyajemych s problemoj frazeologii v jazykoznanii*, *Voprosy frazeologii i sostavlenija frazeologičeskich slovaraj*, Baku 1968.

ako *Cigán pod kolenom* (chudý): *mať niekoho, niečo rád ako koza nôž* (nenávidieť).

B. Osobitne treba posudzovať aj uzavretú skupinu ustálených prirovnávacích zvrátov, ktoré sa nespájajú s ustáleným prirovnávaným objektom. Prirovnávacia spojka (*ako, akoby, ako čo by*), má prirovnávaciu funkciu oslabenú, alebo ju celkom stratila, spojenia majú funkciu modálnych výrazov: *ako na potvoru, ako na hriech, ako na truc, ako naschvál, ako na rozkaz, ako na povel, ako nič, ako keby nič, ako treba; akoby utal; akoby bičom plesol, akoby čarovným prútičkom udrel, ako boh prikázal, ako jeden (muž), ako hrom z jasného neba*. (Možno už pozorovať univerbizáciu: *ako mák* = málo, trochu — *akomak* = trochu, málo — príslovka.)

C. V tretej skupine sa síce prvá časť prirovnania — substantívum — zapája do kontextu vo svojom nominatívnom význame, ale celé prirovnanie je viazané rýmom alebo rytmicky, takže tvorí petrifikovaný celok. Napr. *detí ako smetí, hlavička ako makovička, chlapec ako dubec, Slováč ako repa, peňazi ako pliev, zlata ako blata, ústa ako vráta*. Prirovnávací zvrät má popri intenzifikačnom význame aj výrazný kvalifikujúci význam. Táto skupina je blízka skupine A.

D. V ostatných UP si prvá časť prirovnania zachováva svoj nominatívny alebo lexikalizovaný prenesený význam a v kontexte svoju relatívnu lexikálnu a gramatickú samostatnosť. Napr. *hluchý ako poľeno, bledý ako stena, bledý ako smrť, voľný ako vták, dobrý ako kus chleba, veta ako maku, spievať ako slávik, kraďnúť ako straka, triasť sa ako osika* atď. Sú dve možnosti posudzovania: a) za frazeologickú jednotku pokladáme len časť od *ako*, teda vlastný prirovnávací zvrät, pričom prvej časti prisudzujeme lexikálnu viazanosť; b) celé prirovnanie pokladáme za frazeologické v dôsledku sémantickej spätosti, ustálenosti spájania predstáv a obraznosti.

Nazdávame sa, že je odôvodnené posudzovať aj tieto UP ako celostné frazeologické jednotky, teda s ich prirovnávanou i prirovnávacou časťou. Za dôležité pokladáme napr. tieto okolnosti:

1. Redukciou UP len na prirovnávaciu časť (od *ako*) by sa porušila totožnosť jednotky, z významovej stránky by sa stratil taký význačný prvok, ako je svojrázne a dlhým vývojom ustálené spojenie istých predstáv, trvalé asociácie: *bledý — stena, smrť; voľný — vták; kraďnúť — straka; podobnosť — dve kvapky vody* atď. Obe časti prirovnania sú na seba fixované, i keď nie v rovnakej miere.

2. Prirovnávací zvrät, izolovaný od slov v prirovnávanej časti, s ktorými sa ustálene spája, môže úplne stratiť svoju obraznosť, expresivitu a význam, ktorými sa odlišuje od voľného spojenia (napr. pri prirovnaniach založených na paradoxe): *ako blcha (šťastný); ako sedliak na Vianoce (najesť sa); ako dúha (piť)* atď.

3. Izolovaný prirovnávací zvrät nadobúda v mnohých prípadoch nežia-

dúcu homonymitu, bez prirovnávanej časti ho nemožno jednoznačne interpretovať: ako šafran môže byť súčasťou adjektívnej alebo slovesnej jednotky, napr. *Žltý ako šafran, vážiť niečo ako šafran*; ako pes: *verný ako pes, ustatý ako pes, zachovať sa ako pes*; ako peň: *hluchý ako peň, sprostý ako peň* atď.²³

4. Aj lexikografický zreteľ podporuje názor, že platnosť frazeologickej jednotky treba pripisovať celému UP aj v skupine *D*. Aké dôsledky by to malo v lexikografickom spracovaní, keby sa ako frazeologický hodnotil iba vlastný prirovnávací zvrät? Napríklad prirovnanie *spieva ako slávik* by sa v hesle *spievať* nachádzalo v exemplifikácii medzi typickými voľnými spojeniami, ale už v hesle *slávik* by bolo uvedené medzi frazeologickými spojeniami. Pritom by nestačilo uviesť len samotný prirovnávací zvrät *ako slávik*, s významom „veľmi pekne“, lebo tento význam má výraz *ako slávik* výlučne v spojení so slovesom *spievať*. Celé prirovnanie má byť teda v slovníku uvedené vo všetkých heslách, ku ktorým patria plnovýznamové komponenty, a to vo frazeológii. Iný postup škresluje vzťahy v slovnej zásobe a dezorientuje používateľa slovníka.

Na druhej strane nemožno súhlasiť ani s neodôvodneným rozširovaním počtu komponentov, ako sa to niekedy v lexikografickom spracovaní stáva: Príklad zo SSJ: *mať jazyk ako žihadlo*. Slovesný komponent je tu zbytočný.

UP, ktoré patria do skupiny *D*, sa vyznačujú ešte jednou špecifickou vlastnosťou, ktorú treba brať do úvahy aj v slovníkovom spracovaní. Niektoré UP sa totiž používajú aj v skrátenej podobe, ako tzv. skrátene prirovnania. Ako je známe, skrátene spočíva v tom, že sa vynecháva, slovne nevyjadruje spoločný znak, na základe ktorého sa prirovnáva (*tertium comparationis*, základ prirovnania), ale je vždy obsiahnutý implicitne, ako plne zautomatizovaný. Napr. *vlasy čierne ako žúžol* — *vlasy ako žúžol* = čierne; *nohy ťažké ako centy* — *nohy ako centy* = ťažké; *ide to dobre (rýchlo) ako po masle* — *ide to ako po masle* = dobre, rýchlo; *lahký ako pierko* — *byť ako pierko* = ľahký a pod. Takéto plné a skrátene UP jestvujú v jazyku v mnohých prípadoch paralelne, pričom skrátene prirovnanie má väčší emocionálny účinok. Ale nie všetky plne vyjadrené UP tejto skupiny majú paralelu v skrátene prirovnaniach. Niektoré UP majú základ prirovnania vždy slovne vyjadrený, inak neplnia svoju funkciu; iné sa zas ustálili pri používaní v oboch podobách. Odehýlky od zaužívanosti sa potom pocitujú ako aktualizácia, ako zámerný odklon od stereotypu. Napr. *prísť k niečomu* — tak neočakávané (bez vlastného pričinenia) — *ako slepá kura k zrnu*. Táto okolnosť je dôležitá najmä v lexikografickej praxi.

²³ Stanisław Skorupka vo svojom frazeologickom slovníku (*Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 1967) v niektorých prípadoch (nie dôsledne) izoluje prirovnávací zvrät patriaci k rozličným UP, napr. v hesle koň „*jak k*“ (w porównaniach: *bardzo*): *Wielki jak k.*; *zdrow jak k.*“ Ale v hesle lew „*Odwazny, silny jak l.*“

a) Základ prirovnania musí byť vyjadrený, prirovnanie sa neskracuje, prirovnávací zvrät nefunguje samostatne. Spoločný znak je vyjadrený prídavným menom, ktoré označuje najčastejšie charakterovú vlastnosť, telesný stav, alebo príslovkou označujúcou okolnosti. Prirovnávací zvrät má interzifikačnú, hyperbolickú funkciu. Jeho význam je „veľmi, vo veľkej, príp. najvyššej miere, úplne, celkom“: *hluchý ako peň (ako poleno, ako tetov)*; *sprostý ako tlk (ako drák, ako poleno)*; *šťastný ako blecha*; *lenivý ako voš, opitý ako čík*; *zdravý ako buk (ako orech)*; *hladný ako vlk*; *chudobný ako kosiolná myš*; *otrhaný ako lipa*; *klebetný ako stará baba*; *podobný ako vajce vajcu*; *verný ako pes*; *ustatý ako pes (ako kôň)*; *vysoký ako hora a sprostý ako Dora* (tu je i rýmová a rytmická viazanosť); *tma ako vo vreci (ako v rohu)*; *ticho ako v kostole (ako v hrobe)*; *zima ako v psiarni (ako vo vlčiarni)* atď.

b) Spoločný znak býva, ale nemusí byť vyjadrený. Tieto UP sú založené väčšinou na vnímaní zmyslami (zrakom, hmatom, chuťou). Základ prirovnania je prídavné meno alebo príslovka. Prirovnávací zvrät má význam intenzifikačný, hyperbolizujúci.

Sú to predovšetkým UP označujúce farbu: *(čierny) ako žúzoľ, ako smola, ako uhoľ, ako noc, ako zem, ako havran, ako sadza, ako Cigán; (červený) ako krv, ako (obarený) rak, ako moriak, ako pivónia, ako cvikla, ako oheň; (biely) ako sneh, ako krieda, ako plátno; (žltý) ako šafran, ako citrón; (bledý) ako plátno, ako stena, ako smrť*;²⁴

(horký) ako blen, ako palina; (sladký) ako cukor, ako med; (suchý) ako trúd; (mokrý) ako myš; (tvrdý) ako kameň, ako roh, ako podošva; (mäkký) ako páperie, ako pampúch, ako maslo; (lahký) ako pierko; (ťažký) ako cent; (horúci) ako pec, ako oheň; (studený) ako ľad; (ostrý) ako britva, ako nôž;

(dobrý) ako kus chleba; (čerstvý) ako ryba; (opustený) ako siroia, (sám) ako kôl v plote; (lahký) ako pierko; (veľa) ako maku, ako dreva atď.

V niektorých prípadoch sa ustálili dve rovnocenné podoby s rozličným slovnodruhovým obsadením. Napr. *červený ako rak — očervenieť ako rak*; *bledý ako stena — zblednúť ako stena*; *ustatý ako kôň — ustal ako kôň*; *klebetný ako stará baba — klebetiť ako stará baba*; *ťažký ako centy — oľaziť ako centy* atď. Pri týchto zmenách sa nemení význam UP, iba jeho syntaktické vzťahy. Bývajú aj v druhej časti prirovnania: *robí ako najatý — robí akoby ho najal*; *spí ako zarezaný — spí, akoby ho zarezal* atď. Takéto varianty treba zachytiť aj v lexikografickom spracovaní.

²⁴ V citovanom Frazeologickom slovníku ruského jazyka, v ktorom je ustálených prirovnaní pomerne málo, úplne chýbajú tradičné, ustálené prirovnania farieb (napr. *krasnyj kak indjuk, černyj kak voron, kak voroňje krylo, krasen kak klukva* a i.), hoci takéto prirovnania popri zhodách s inými jazykmi ukazujú aj výrazné odlišnosti, späté historicky s životom nositeľov daných jazykov (O tom porov. i L. I. Rojzenzon, *Sravnitel'nyje ustojčivnye oboroty v anglijskom jazyke, oboznačajúščije cvet*, Problemy frazeologii i zadači jejo izučeniya v vyššej i srednej škole, Čerepovec 1965.)

II. Lexikografické spracovanie UP ako frazeologických jednotiek súvisí s viacerými okolnosťami. Predovšetkým s typom slovníka (výkladový, prekladový, frazeologický; dokladový, stručný atd.) a so všeobecnými zásadami prijatými pre spracovanie frazeológie v istom slovníku. To určuje výber, umiestenie, usporiadanie, spôsob a obsírnosť výkladu, uvádzanie variantov atd. Aj popri tom treba mať na zreteli štruktúrne a významové zvláštnosti UP.

Skúsenosti z doterajších slovníkov — u nás SSJ, z ktorého prinášame aj väčšinu príkladov — ukazujú, že spracovanie UP vo výkladových slovníkoch musí vychádzať z vopred premyslenej, jednotnej koncepcie a vyžaduje dôslednú koordináciu.

Problémy a chyby sa ukázali najmä v týchto bodoch.

1. Vo výbere je to zachovanie proporcionality so zreteľom na ostatné frazeologické jednotky, aj na jednotlivé heslá. V SSJ sú UP v niektorých heslách zachytené vyčerpávajúco, v iných chýbajú. Napr. v hesle *smrdieť ako cap, ako bzdoch, ako zdochlina, ako techor, ako dudok*.

2. V umiestení UP je potrebná koordinácia, koncepčná jasnosť a možnosť ľahkej orientácie: a) UP treba uvádzať vo všetkých heslách, v ktorých sa spracúvajú plnovýznamové alebo významovo dôležité komponenty UP. Nedostatočná koordinácia zavinila v SSJ takéto nedopatrenia: *tichý ako ovečka* je len v hesle *ovečka*, v hesle *tichý* chýba; *žltý ako šafran* je len v hesle *šafran*; *múdry ako Šalamún* je len v hesle *múdry*. b) Umiestenie v hesle je aj kvalifikujúcim kritériom. Príklad nerovnakého hodnotenia dvoch prirovnaní rovnakého druhu v SSJ: UP *silný ako buk* je v hesle *silný* umiestené v exemplifikácii, teda ako typické voľné spojenie slov, ale UP *zdravý ako buk* je v hesle *zdravý* vo frazeológii. Takýto postup dezorientuje používateľa slovníka. c) Problematické je uvádzanie UP pri jednotlivých číslovaných významoch heslového slova. Napr. či UP *mlátiť niekoho ako žito* patrí k základnému, prvému významu (udierať cepami) alebo k odvodenému, tretiemu významu (surovo biť, tlať). Prirovnanie je totiž založené na obraze skutočného mlátenia cepami, hoci celostný význam je „biť, tlať.“ Ďalší príklad zo SSJ *Čas sa tahal ani smola* (Ráz.) nie je uvedený pri význame „byť vláčny, ťahavý“, lež pri význame odvodenom, „pomaly sa mňať, plynúť“.

Aj tieto príklady ukazujú, že by bolo odôvodnené a praktické uvádzať všetky frazeologické jednotky v osobitnom odseku na konci hesla (pri hniedzovaní pred odvodenými slovami).

3. Výklad. a) Pri výklade prirovnaní, ktorých prvý člen sa zapája do kontextu vo svojom nominatívnom význame, nenachádzame v slovníkoch jednotný postup. Príklady rozličného výkladu intenzifikačných prirovnaní v SSJ. Výklad sa týka len vlastného prirovnávacieho zvratu: *zdravý ako buk* = celkom, veľmi zdravý; *opitý ako snop* = veľmi, celkom; *ožratý ako snop* = veľmi. UP *zdravý ako buk* je v hesle *buk* bez výkladu, v hesle *zdravý* s výkladom.

Možno uvažovať o tom, či je pri intenzifikačných UP zo skupiny B (keď základ prirovnania môže, ale nemusí byť vyjadrený) potrebný výklad. Tieto prípady by bolo možné riešiť — so zreteľom na úsporu miesta — grafickou úpravou, napr. zátvorkami: (*sladký*) ako med; jazyk (*ostrý*) ako britva. Pri takomto riešení by výklad nemusel byť. V inom možnom riešení, ktoré je síce náročnejšie na miesto, ale presnejšie, by sa mohli uvádzať obe podoby samostatne: *sladký ako cukor — byť ako cukor* (veľmi sladký). Výklad týchto prirovnaní treba v niektorých prípadoch dopĺňať sémantizáciou, napr. *tvrdý ako podošva* (o zle pripravenom mäse).

Sémantizáciu ako doplnenie výkladu treba využívať v čo najväčšej miere, najmä v slovníkoch, ktoré nepoužívajú na ilustráciu citáty. Často odкрýva nový alebo prenesený význam spojenia. Napr. *tvrdý ako skala* a) o predmetoch, často o zemi, o chlebe ap.; b) o človeku, o srdci — neústupný, bezcitný. V SSJ sú prirovnania so slovom skala spracované neekonomicky a pritom neúplne: *zem (tvrdá) ani s.* = veľmi tvrdá; *býť ako s.* = tvrdý, pevný, bezcitný; *srdce (tvrdé) ako s.* = bezcitné.

Otázka preneseného významu alebo viacerých významov jedného spojenia sa netýka len UP, lež všetkých frazeologických jednotiek, preto sa musí riešiť jednotne.

Výklad UP, ktoré nemajú intenzifikačný význam a ktorých prvá časť sa zapája do kontextu vo svojom nominatívnom význame, sa rieši v slovníkoch tiež rozlične. Najobvyklejší je zasa spôsob, že sa vykladá len vlastný prirovnávací zvrät a prvá časť prirovnania sa vo výklade neopakuje. Príklady zo SSJ: *správa zapôsobila ako bomba* = vzrušujúco, neočakávane; *zaobchádzal s niekým ako so psom* = veľmi zle; *prišiel o to ako pes o chvost* = nenazdajky.²⁵

I keď taký spôsob výkladu je pretirečením vzhladom na posudzovanie UP ako celostnej jednotky, v lexikografickom spracovaní vyhovuje pre svoju úspornosť.

4. a) Postup pri uvádzaní UP, ktoré majú rovnaký základ prirovnania. Rozličné riešenie v SSJ: v hesle *hladný* — *hladný ako vlk, ako pes*; v hesle *oko* — *oči ako päste (ako plánky)*; v hesle *ostrý* — *ostrý ako nôž, britva, meč* ap.

Za vhodný postup pokladáme opakovanie prirovnávacej spojky pred každým synonymným prirovnaním, čím sa naznačí jeho samostatnosť.

b) Postup pri uvádzaní UP, keď pri rovnakom prirovnávacom zvrate sú možné viaceré, obyč. synonymné výrazy. Rozličné riešenie v SSJ: v hesle *lev* — *biť sa ako lev, bojovať ako lev*; v hesle *hlava* — *chrániť, opatrovať niečo ako oko v hlave*; v hesle *obariť* — (*stát, pozerat sa, byť, ostať* ap.) *ako (ani) obarený*:

²⁵ V poľskom slovníku (*Słownik języka polskiego*) sa vo výklade prvá časť prirovnania opakuje, napr. *Wpaść, wbiec itp. jak bomba* „wpaść itp. nagle, niespodziewanie, gwałtownie“. Tento spôsob výkladu používa niekedy i St. Skorupka vo svojom frazeologickom slovníku, napr. *biec, pędzić jak chart* — *biec, pędzić bardzo szybko*.

v hesle omráčený — *dívať sa, siáť, ostat, byť* ap. (bez zátvoriek — E. S.) ako (hromom) omráčený; *bolo mu (cítil sa ap.) akoby ho boli obľiali ľadovou (studenou, horúcou) vodou; ako stroj* (napr. *bežať, robiť*).

Za vhodný pokladáme takýto postup. Možné (synonymné) výrazy prvej časti prirovnania oddeľovať čiarkou. Zátvorkou vydeľovať len komponenty, ktoré možno eliminovať, teda fakultatívne komponenty, napr. *najesť sa ako sedliak (na Vianoce); byť ako (hromom) omráčený*.

V lexikografickej praxi sa často uvádzajú UP vedľa seba akoby v synonymickom rade. Takýto postup nie je vždy správny.

Spájanie UP do synonymického radu je neprípustné: a) keď prirovnania nemajú rovnaký význam; možno teda spojiť prirovnania *oči ako plánky, ako päste* (t. j. veľké), ale už UP *oči ako trnky* nemožno k nim priradiť, lebo má iný význam (čierne, výrazné); b) keď majú UP nerovnakú štylistickú hodnotu: *tahať sa ako smola — tahať sa ako sopel* (vulg.); *zmiznúť, šíratiť sa ako gáfor, ako dym — zmiznúť, straviť sa ako smrad* (vulg.); c) keď je potrebná sémantizácia: *čierny ako žúžol* (najmä o vlasoch, fúzoch ap.), *čierny ako Cigán* (najmä o pleti) (v SSJ sú prirovnania s prídavným menom čierny v jednom rade, bez sémantizácie); *tvrdý ako kameň; tvrdý ako podošva* (o zle uvarenom mäse).

5. Uvádzanie morfológických variantov niektorých komponentov. Rozličný postup v SSJ: *akoby mu z oka vypadol (vypadla, vypadli)*, ale tvar *vypadlo* už SSJ neuvádza; *vreštiť, jajčí, kričí, akoby ho (ju) na nože bral; splasol ako bublina* (3. os. j. č. min. času), ale *hladiť na niekoho, na niečo ako tela na nové vráta* (neurčitok).

Je pravda, že v UP sa obvykle komponenty neohýbajú v plnej paradigme (i keď to neznamená, že sa pri použití nefrekventovaného tvaru stráca význam a zrozumiteľnosť prirovnania). V slovníkoch nie je únosné uvádzať všetky morfológické varianty UP, ktoré sú možné a obvyklé, ale nemožno postupovať ani tak, že takzvaná „slovníková podoba“ je náhodná a v tých istých štruktúrnych typoch UP rozličná. Morfológická stránka UP v slovníkoch je závislá od slovnodruhového obsadenia, od sémantickej stránky aj od štruktúry UP.

a) Pri UP, ktorých prvú časť tvorí sloveso, sú dve základné možnosti uvádzania (ktoré sa aj v slovníkoch využívajú). Môže to byť 3. os. j. č. prít. času, napr. *chráni, opatruje niečo ako oko v hlave*. Alebo to môže byť infinitív, ktorý signalizuje širšiu škálu morfológických podôb (osoba, číslo, čas atď.), napr. *chrániť, opatrovať niečo ako oko v hlave*. V niektorých prípadoch, podmienených sémanticky a gramaticky, je možná len 3. os. j. č., napr. *ide to (niečo ide) ako po masle*. 3. os. j. č. ako základná podoba je aj v prípadoch, keď je možný aj plurál, napr. *kričí, jajčí, akoby ho na nože bral* (vzhladom na zámeno nemožno tu použiť infinitív). Niektoré komparatívne spojenia sú však zmeravené (napr. príslovia a porekadlá) a nepripúšťajú (bez aktualizácie)

zámeru) **nijaké morfológické zmeny**, napr. *dočkaj času ako hus klasu: letel ako anjel, a spadol ako čert*;

b) Pri UP, ktorých prvú časť tvorí prídavné meno, sa v slovníkoch ustálila ako základná podoba 1. os. j. č. mužského rodu: *červený ako rak, opitý ako čík* (hoci aj tu možno nájsť doklady na plurál: *Kráľovi veľmi ľúbili sa [ehlapei], bo boli rovní ako jedle. Dobšinský*).

Iné tvary, napr. v ženskom alebo strednom rode sú zriedkavé a vždy podmienené sémanticky a gramaticky, napr. *hlúpa ako hus, ako krava* (len o žene); *jasné ako facka*.

6. V lexikografickom spracovaní nie je únosné uvádzať popri základnej prirovnávacej spojke *ako* (*akoby, ako keby*) synonymné spojky, *ani, sta, že* všade, kde je to možné. Ako variant možno uvádzať prirovnávaciu spojku *ani* v zátvorke v takých prípadoch, keď je tiež ustálená (napr. *tvrdý ani skala, rásť ani z vody* ap.), a to najmä vtedy, keď nasledujú citáty s touto spojkou. Inak v citátoch, ktoré prípadne ilustrujú použitie UP, môžu sa vyskytovať všetky uvedené spojky.

7. Podľa typu a koncepcie uvádzajú sa pri UP aj štylistické kvalifikátory, a to v tej miere a v takej stupnici ako pri iných frazeologických jednotkách. Nazdávame sa, že by sa mali používať úsporne, len vo výrazných a **evidentných** prípadoch, lebo už samo umiestenie týchto jednotiek za grafickou značkou pre frazeológiu naznačuje ich osobitné postavenia a fungovanie v jazyku.

III. Ustálené prirovnania ako frazeologické jednotky majú niektoré štruktúrne a významové zvláštnosti. Niektoré typy môžu mať skrátenu i plnú podobu (zo základnej schémy nemusí byť explicitne vyjadrený základ prirovnania alebo ani prirovnávaná časť), v niektorých prípadoch nenastáva zmena významu celého spojenia, keď prvý člen spojenia nestráca svoj nominatívny význam. Avšak jeho prítomnosť v prirovnaní je podmienkou, aby mal prirovnávací zvrät frazeologický význam. Štruktúrna a významová spätosť všetkých komponentov ustáleného prirovnania kvalifikuje celé ustálené prirovnanie ako frazeologickú jednotku.

Pri lexikografickom spracovaní ustálených prirovnaní je potrebná jednotná koncepcia a **dôsledná koordinácia** ako pri frazeologických jednotkách iných typov. Ich dôsledné umiestenie vo frazeológii vo všetkých heslách, ku ktorým patria komponenty, umožňuje a uľahčuje orientáciu používateľa slovníka a neodporuje teoretickým zásadám.

KNIŽNÉ PRVKY V KULTÚRNOM JAZYKU SLOVENSKEJ NÁRODNOSTI

KATARÍNA HABOVŠTIAKOVÁ

Základnou charakteristickou črtou predpisovného kultúrneho jazyka slovenskej národnosti je na jednej strane jeho úzka spätosť so slovenskými nárečiami, na druhej strane však zároveň i úsilie zbavovať sa výrazných miestnych nárečových prvkov (napr. cekania, dzekania), a tak nadobudnúť istú nadnárečovú platnosť.¹ Toto úsilie po spisovnosti rozvíjalo sa v kontakte najmä s dvoma vyspelými spisovnými jazykmi. Boli to čeština a latinčina, jazyky dobre známe vtedajším slovenským vzdelaným vrstvám. Latinčina bola vzorom dokonalosti, štylistickej vycibrenosti a prameňom obohacovania lexiky mnohých európskych spisovných jazykov. Osobitne výsadné postavenie mala i v mnohonárodnostnom uhorskom štáte. Čeština bola zasa vyspelým spisovným jazykom a bola pre svoju genetickú a štruktúrnu blízkosť pomerne dobre zrozumiteľná i Slovákom. Ako blízko príbuzný slovanský jazyk bola bezprostredným vhodným vzorom pre utvárajúcu sa kultúrnu slovenčinu. Oba tieto jazyky rozličným spôsobom podporovali rozvoj kultúrnej slovenčiny, to jest uspôsobovanie domáceho nárečového východiska pre kultivované spisovné vyjadrenie. V kultúrnom jazyku slovenskej národnosti je celý rad takých znakov, ktoré nadobudli všeobecnejšiu nadnárečovú platnosť, hoci sú svojím pôvodom viazané na istú konkrétnu, viac alebo menej geograficky rozsiahlu oblasť. Pri výbere a uplatňovaní sa týchto nárečových prvkov v kultúrnom jazyku v širšom rozsahu zohrala istú — i keď neraz len nepriamu — úlohu čeština ako dobre známy, príbuzný a zrozumiteľný vyspelý spisovný jazyk. Približovaním sa k jeho vzoru (napr. v štylizácii istých ustálených spojení, pri obohacovaní domácej slovnej zásoby preberaním lexikálnych výpožičiek a utváraním kalkov, pri výbere niektorých takých hláskoslovných, morfológických a slovotvorných prostriedkov, ktoré sú známe nielen v slovenských nárečiach, ale aj v češtine) nadobúdala písomný vyjadrovací prostriedok sloven-

¹ O utváraní kultúrneho jazyka slovenskej národnosti podrobnejšie pozri I. Kotulič, *O formovaní kultúrneho jazyka slovenskej národnosti*, JČ XIX, 1968, 134—149; R. Krajčovič, *K problematike formovania kultúrnej západ slovenčiny*, SbFFUK XIV, 1962, 67—101 a E. Pauliny, *Dejiny spisovnej slovenčiny I*, Bratislava 1966, str. 60—74.

skej národnosti charakter učnosti, knižnosti, posúval sa do oblasti vyššieho kultúrneho štýlu.

V oblasti štylistiky boli latinčina a čeština vzorom najmä pri štylizácii administratívno-právnych písomností (protokclov, súdnych zápisníc, korešpondencie). Na porovnanie tejto závislosti českých a neskôr slovenských textov od latinských, resp. českých štylizácií uvidíme aspoň niekoľko príkladov.

Nos advocatus Martinus nec non iurati aves civitatis Zilina, Petrus Pippa, Johannes Klos, ... recognoscimus tam praesentibus quam futuris, quod veniens coram nobis Johannes expositique in hunc modum, quomodo Stephanus Lelinsky ... (Žilinská kniha, 15. VII. 1453, zápis č. 45, podľa vyd. V. Chaloupeckého str. 107) — My fojt Martin Polakowicz i všicka rada města Zilinskeho Kluoz, Polaszko ... dávame veděti všem nynejším i budúcim, že ... (Žilinská kniha 1454, zápis č. 47, podľa vyd. V. Chaloupeckého str. 108) — My rychtar Jakub Suchy y tež giny prisazny, to gest Michal Ssmahule, Jan Czmel ... oznamugeme tymto psanym wssem wobecz přítomnym y budúczym, kterak gest predstupil pred nassy vplnu radu ... (Prot LA 1538, 41).

In cuius rei evidenciam petitionibus predictorum adquiscentes hanc concordiam stationis deerevimus hic signare. (Žilinská kniha, 18. nov. 1419, podľa vyd. V. Chaloupeckého str. 94) — Pro lepszy gistofo daly sme toto dokonany do meskych knihy zapsaty. (Prot LT 1600, 14 v).

V oblasti slovnej zásoby prejavilo sa úsilie po učenom knižnom spôsobe vyjadrovania viacerými spôsobmi. Zo zámeru štylizovať text čo najvyberanejšími lexikálnymi prostriedkami a využívať pritom podľa vzoru latinského v čo najširšom rozsahu dvojice (prípadne i viacero) synonym možno vysvetliť tú skutočnosť, že slovná zásoba písomností predpisovného obdobia priam oplýva mnohými rovnoznačnými slovami. Mnohé z týchto výrazov majú knižný charakter (nevyskytujú sa vo vtedajšej aktívnej slovnej zásobe v bežnej hovorovej reči). Tieto knižné výrazy majú svoj pôvod v individuálnych aktuálnych slovtvorných potrebách a schopnostiach pisateľa textu. Tvoria sa buď domácimi slovtvornými prostriedkami, buď sa preberajú z cudzích jazykov (najmä z češtiny a z latinčiny).

Pomerne bohatú vrstvu knižných lexikálnych prvkov tvoria slová latinského pôvodu. Hoci popri väčšine z nich existuje aj paralelný rovnoznačný výraz domáci, hoci ich formálna (najmä pravopisná) adaptácia nie je vždy dostatočná a hoci ich frekvencia bola štylisticky a časovo obmedzená, predsa nemožno tieto aspoň sčasti formálne adaptované slová latinského pôvodu včleňovať do slovnej zásoby (do knižnej vrstvy) vtedajšieho kultúrneho jazyka len vtedy, ak medzi latinským a príslušným slovenským výrazom je istá, čo i len minimálna významová diferenciácia.² Podobne ako aj v súčasnosti existuje popri domacom slove i úplne rovnoznačný (no často štylisticky diferencovaný) výraz cudzieho pôvodu, takisto i v minulosti boli v našom

² J. Doruľa, *O jazyku administratívno-právnych písomností obdobia predbernolákovského*, Slavica slovacca III, 1968, 350.

jazyku i synonymné významovo nediferencované výrazy cudzieho (najmä latinského) pôvodu.³ Latinčina zohrala významnú úlohu pri rozvíjaní slovnej zásoby slovenského jazyka. Slová latinského pôvodu prenikali v značnom rozsahu do písomnosti administratívno-právneho charakteru, do literatúry vedecko-popularizačnej i náboženskej. Ide zväčša o prvky knižného rázu. Medzi takéto knižné prvky patria napr. slovesá *aestimovať, accomodovať sa, apelovať, caedovať, computovať, commendovať, emendovať, examinovať, extendovať, inscribovať, inventovať, reocupovať, revocovať*, podst. mená *auctia, arenda, articul, extract, obligátor, quietantia, restantia, legatarius, successor* a iné výrazy. Nie sú ojedinelé ani prípady, že latinský výraz utvára spolu so slovenským výrazom hybridné frazeologické spojenie, napr. *per manus oddati, onera splacati, brať na seba tarchu a onera niekoho* a i. Najzreteľnejšie vystupuje cudzí pôvod slov pri tzv. citátových slovách, ako napr. *item, per, pro, alias* a iných. Veľká časť týchto slov nevníká hlbšie do slovenskej slovnej zásoby a časť z nich neskôr zastaráva, zaniká (*arendovať, obligátor, examinovať*)⁴. Hlbšie sa však začlenili do domácej slovnej zásoby viaceré kalky utvorené podľa vzoru latinských slov, napr. *svedomie* (conscientia), *milosrdenstvo* (misericordia), *starší* (senator), *zem oraca* (terra arabilis), *prisažný* (iuratus), *prisediaci* (assessor) a i.

Výraznú skupinu knižných slov tvoria i lexikálne výpožičky z češtiny, ktoré sa využívajú v slovenských textoch so zámerom dať písomnému prejavu charakter knižnosti, spisovnosti. Medzi najpoužívanejšie české lexikálne prvky patria niektoré spojky, častice a príslovky, napr. *nebo, neb, aneb, proto(ž), kterak, tehda, pak* a iné. Rozsah využívania a uplatňovania jednotlivých lexikálnych bohemizmov nie je rovnaký. Napríklad slovenská spojka *alebo* používa sa v pomere k českej *aneb, alebo* priam ojedinele (na *alebo* boli v júli 1968 v kartotéke adm.-práv. písomností v JÚ SAV 4 doklady, na *albo* 9 dokladov, kým na *aneb* vyše 250, na *anebo* vyše 100 dokladov). Sú aj prípady, že český výraz nemá vhodný rovnocenný slovenský ekvivalent (napr. časť *pak*).⁵ V iných prípadoch je pomer medzi slovenským a českým lexikálnym prvkom vyvázenejší. Napríklad na spojku *kterak* je 132 dokladov, na synonymnú spojku

³ Porov. K. Habovštiaková, *Z problematiky slovenských historických synonym*, JŠ X, 1969, 202—203, a A. Habovštiak — K. Habovštiaková, *O dvoch príčinách synonym v spisovnej slovenčine*, JŠ XI, 1969 (v tlači).

⁴ Podrobnejšie pozri K. Habovštiaková, *K otázke lexikálneho pôsobenia latinčiny na slovenský jazyk v 16.—18. stor.*, JŠ IX, 1967, 78—90. Tam aj príklady. Pozri aj J. Dorula, c. š., 333—340.

⁵ Vzhľadom na vysokú frekvenciu slova *pak* (najmä vo funkcií častice) v našich pamiatkach (vyše 350 dokladov) a vzhľadom na etymológiu tohto slova (porov. príbuzné slovenské slová *naopak, nápokey* — V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, 349) nie je vylúčené, že častica *pak* bola aj aktívnou súčasťou vtedajšej slovenskej slovnej zásoby. Nie je to však pravdepodobné preto, lebo Bernolák (*Slovár slovenský, česko-latinsko-ňemecko-uherský*, Budae 1825—1827, diel III, str. 2009) hodnotí slovo *pak* ako české.

jak (známu nielen v češtine, ale i v slovenčine) 120 dokladov. Inokedy je zasa výrazná prevaha vo frekvencii slovenskej lexikálnej jednotky nad českou. Napríklad na *ať* je 17 dokladov, kým na *nech* 102 dokladov. Skutočnosť, že za český výraz existuje v slovenčine rovnocenný výraz slovenský, že český výraz sa používa paralelne popri domácim slovenskom výraze, ešte nevyklučuje prvok český z knižnej vrstvy slovenského kultúrneho jazyka. Tak ako existujú popri sebe ako synonymá výrazy domáce a slová cudzieho pôvodu, takisto môžu slovenské slová tvoriť synonymné rady i so slovami českého pôvodu. Pritom však tieto synonymá môžu byť vzájomne štylisticky diferencované.

Okrem výrazných českých lexikálnych prvkov dostávajú sa do vrstvy knižných slov i viaceré slová českého pôvodu so západoslovanským alebo všeslovanským lexikálnym základom, pri ktorých nie je vždy ich česká proveniencia hned na prvý pohľad dostatočne zrejma. Spisovná čeština bola vzorom vyspelého spisovného jazyka a tento vzor mali pred očami i po slovensky píšuci pisári. Napríklad pri podst. menách typu *požehnáni, zdraví, richárství* tvoria znenia na *-í*, charakteristické pre češtinu, no majúce oporu i v okrajovo západoslovenských nárečiach, až 98,68 % všetkých dokladov.⁶ Prípona *-í* pri menách **tohto typu** stáva sa charakteristickým prvkom kultúrneho štýlu. Znenia na *-í* sú aj pri iných menách veľmi rozšírené a sú doložené nielen v slovách, ktoré sú známe i v starej češtine (napr. *urovnáni, srovnáni, porovnáni*)⁷, ale i v slovách známych len na Slovensku, resp. len „ad hoc“ pisárom utvorených (*narovnáni, pomerkováni, murování*). Príklady:

... ze raczyte, iakzto pan sprawiedliwi ... s ny o ten modr neiakowe przatelске narownani wzyti (B. Bystrica 1546, MABB. fasc. 301, no 29) — Pomerkowany o zwis predlozeniach powedačkach powetri (Rady hyg., príř., 18. stor., Kniž. SNM č. 491/592, str. 198) — Kdeżto w/tom murowany Benedyk Kowacz ma daty wdzielat gedno okno (Prot LA 1540, 43 v).

Podobne ako typ *zdraví* uprednostňovali sa aj znenia na *-ek* (typ *statek*), známe nielen v slovenských nárečiach, ale aj v češtine, pred zneniami na *-ok*, typickými len pre slovenčinu. Napríklad pri hesle *statok* je až 133 dokladov na *statek*, a len 46 na *statok*; pri hesle *dobytok* je pomer znení na *-ek* k zneniam na *-ok* ešte nepriaznivejší (103 dokladov je na *dobytek*; 8 na *dobytok*). Hoci sú znenia na *-ek* v slovenských nárečiach menej rozšírené ako znenia na *-ok*,⁸ predsa boli pre kultúrny jazyk typickejšie, a to zaiste i preto, že boli

⁶ Porov. K. Habovštiaková, *O vzťahu slovenčiny a češtiny v slovenských písomnostiach zo 16.—18. stor.*, Slavia XXXVII, 1968, str. 237.

⁷ Tieto slová sú doložené v kartotéke pre Staročeský slovník (pravda, vo vtedajšom nezúženom znení s *ie*). Výrazy *narovnání, pomerkování, murování* nie sú v staročeskom materiáli dokumentované. — Za umožnenie štúdia v kartotéke pre Staročeský slovník ďakujem osobitne dr. Igorovi Němcovi, CSc.

⁸ Rozšírenie znení na *-ok/-ek* v slovenských nárečiach pozri v *Atlase slovenského jazyka I*, Vokalizmus a konsonantizmus, Bratislava 1968, mapa č. 47 (*piesok/-ek*).

rovnozvučné s príslušnými českými zneniami. O tom, že znenia na *-ek* boli pre slovenský kultúrny jazyk charakteristickejšie ako znenia na *-ok*, svedčí i tá skutočnosť, že sa uplatnili i v Bernolákovej spisovnej slovenčine.⁹

Aj pri tvorení abstraktných mien s príponou *-ost'* zavážil český vzor. Slová ako *krátkost'* (= krivda), *kyselost'* (= hnev), *nestržítost'*, *roztržítost'*, hoci sú známe i v starej češtine (sú doložené v kartotéke pre Staročeský slovník), v slovenskom kontexte nepôsobia ako cudzie prvky, a preto nie je možné jednoznačne ich vylúčiť zo vtedajšej slovnej zásoby. Ide tu takisto o vrstvu kultúrnych slov. Príklady:

... zebi/ste mne vbohemu pacholku kratkost y krywdu neracili daty vcinity (Dolná Strehová 1600, MA B. Štiavnica, bez sign.) — Mezy pak mimi ditkamy pojmeg smrty zeby nigakeg roztrzytosty, sudow a kiselosty nebilo (Priles 1713, ŠA Nitra, f. Baroš, fasc. IV, no 8) — Gesli kdo mal kiselost na srdei swem proti bliznimu swemu, gu zlozi (Mokos, Sermones II, 1758, 33) — aby ... po meg smrty zadne nesnadky, nestržítosty aneb zwady mezy gmimy ditkamy se nestaly (MA Krupina 19. I. 1647, Missiles, ftk. 48).

V slovnej zásobe kultúrneho jazyka slovenskej národnosti sú aj ďalšie slovotvorné dublety, z ktorých jedna poukazuje na spätosť so stavom v slovenských nárečiach, druhá zasa skôr na závislosť od českej podoby. Tak je to napríklad pri slove *sľieпка/sľepica*, pri ktorom slovenský slovotvorný variant *sľieпка* je zhodou okolností v kartotéke pre HSSJ o niečo zriedkavejší (16 dokladov) ako variant *sľepica* (22 dokladov), pričom obe znenia vyskytujú sa často striedavo i v tej istej pamiatke (napríklad v urbároch z Oravy, z Likavy, z Domaniže) a v pamiatkach z približne tej istej nárečovej oblasti (stredné, sčasti i západné Slovensko).

Znenie *sľepica* používalo sa v pomerne značnom rozsahu preto, lebo nenarušalo slovotvorný systém slovenčiny (porov. obdobné tvorenie *mladý* — *mladica*, *veselý* — *veselica*, *nosný* — *nosnica*). O rozšírení znenia *sľepica* v slovenčine — pravdepodobne len v písaných prejavoch — svedčí i výskyt tohto slovotvorného variantu v dielach slovenských klasikov (J. Chalupku, J. Kalinčiaka, S. Hurbana-Vajanského, P. Országha-Hviezdoslava).¹⁰ Rozsah používania z hľadiska slovotvorného systému slovenčiny prípustného variantu *sľepica* v predpisovnom období a aj neskôr až do konca 19. stor., resp. až do zač. 20. storočia pripúšťal by možnosť predpokladať, že znenie *sľepica* malo oporu i v hovorevej reči. Súčasný stav v slovenských nárečiach, ktorý svedčí len o variante *sľieпка*, ako aj skutočnosť, že i vo východomoravských nárečiach je *sľéпка*,¹¹ ba aj Bernolákovo hodnotenie slova *sľepice* ako znenia českého,¹² poukazujú však na to, že slovotvorná dubleta *sľepice* je lexikálnou výpožičkou z češtiny.

⁹ Porov. K. Habovštiaková, *Bernolákovo jazykovedné dielo*, Bratislava 1968, 107.

¹⁰ Porov. *Slovník slovenského jazyka IV*, Bratislava 1964, str. 114.

¹¹ Porov. V. Machek, c. d., 453.

¹² Porov. A. Bernolák, *Slowár slowenski, česko-latínsko-ňemecko-uherski IV*, Budae 1825—1827, str. 3001.

Znenie *slepica* bolo zrozumiteľnou, zo slovotvorného hľadiska vhodnou obmenou domáceho slovenského výrazu *shepka*. Znenie *slepica* je teda nadnárečový prvok, ktorý sa v ústnom slovenskom prejave pravdepodobne nepoužíval (alebo sa používal len zriedka) a patrí do knižnej vrstvy slovenského kultúrneho jazyka.

Ako prvky knižného štýlu možno hodnotiť i viaceré frazeologické spojenia. Pri ich tvorení neraz zapôsobil i spôsob štylizácie v latinčine a v češtine. V našich písomnostiach sú časté spojenia ako *dať odpoveď* (odpovedať), *dať správu* (oznámiť), *dať počet z niečoho* (zúčtovať, vyúčtovať), *dať k rukám* (odovzdať), *previesť zbojnícky a mordársky skutok* (ozbíjať, zabiť), *v omyl uviesť* (oklamať), *nosiť starosť na niekoho* (staráť sa o niekoho) a i.

Príklady:

... any nad to odpowedy žadney nedam, dokud se neporadym meho patrona (Ružomberok 1576, MA B. Štiavica, bez sign.) — tu sprauu dal gest pred nany ... (Rástočné 1551, MA B. Štiavica, bez sign.) — Osmý registr strany duochoдку od sladowny, s/kterehossto hospodar dal poczet (Žilina 1611, AMŽ, MGT — 17 n) — aby se gemu ten stazek малы k/rukam dal (Jazernica 1554, MA B. Štiavica, bez sign.) — ... tak ze hnedky sekeramy s čžakanom do hlawy zatyaly, az mu mozky wen yssly. A kdy gyz tak smrtedlnymy ranamy raneny na zemy ležel, kterak wssetczy nanho tam byly a rubaly a/yakowymi reczmy, prwe nezly ten zbogniczky a mordarsky skutek prowedly, se oswezowaly, anebo gyz kdy mrtwy na zemy ležel. (s. l. 1654, ŠA Nitra, f. Pršleský, č. s. 145) — Pakli bich zatagil a newyznal a poetywy vrad w omil uwiedol, aby mi (Ann LA 1654, str. 2) — aby ... na njch starost nosily do gegich upneg smrty (Prot TS, s. d. 17. stor., str. 137).

I gramatická stavba kultúrneho jazyka slovenskej národnosti má niektoré také znaky, v ktorých sa odzrkadľuje pisárov zámer odlišiť písaný prejav od domáceho nárečia a bežnej hovorovej reči a vniesť doň nadnárečové a knižné prvky. Prejavy knižného štýlu v gramatickej stavbe kultúrneho jazyka slovenskej národnosti na rozdiel od doteraz spomínaných knižných prvkov v oblasti štylistiky a slovnej zásoby nemajú oporu i v latinčine, ale len v češtine. Presnejšie povedané kultúrny jazyk slovenskej národnosti má síce gramatickú stavbu zhodnú v podstate s gramatickou stavbou slovenských nárečí, ibaže výrazné nárečové morfológické prvky sú v ňom zastúpené pomerne zriedkavo (napr. nom.—ak. pl. *rúce*, dat.—lok. sg. *rúci*, gen.—ak. pl. *chlapoch* a iné). Na druhej strane sa v ňom však uplatňujú neraz v značnom rozsahu práve tie koncovky a tvary, ktoré sú nielen v slovenčine, ale aj v češtine, resp. také koncovky, ktorých písanú podobu možno interpretovať i podľa zákonitostí českého i podľa zákonitostí slovenského jazyka. Napríklad koncovka *-e* v gen. a ak. sg. mäkkých podst. mien (*loje*) má na jednej strane oporu v stredoslovenskej nárečovej koncovke *-ä* (*lojä*), na druhej strane zase i v češtine (*loje*). Kým v textoch pochádzajúcich zo stredoslovenskej nárečovej oblasti, kde je rozšírená výslovnosť *ä*, a teda aj koncovka *-ä* v týchto tvaroch, možno hodnotiť

zápisy ako v *kobylyare*, v *richtare* ako zápis nárečového -ä (napr. v textoch z časti Oravy¹³ a z časti Liptova), v textoch z tých slovenských oblastí, kde nie je v gen. sg. mäkkých mask. -ä, ale -a, hodnotíme koncovku -e ako knižný prvok, majúci vzor v češtine.

Vzor spisovnej češtiny zavážil i pri uprednostňovaní koncovky -ém|-em v lok. sg. príd. mien a niektorých zámen mužského a stredného rodu pred koncovkou -om.. Napríklad pri adj. *dobrý* je koncovka -om(*dobrom*) len dvakrát, kým koncovka -ém (pís. -em) až 52-krát. I v tomto prípade sa vyskytujú znenia na -ém, ktoré sú formálne zhodné s českými, no vyskytujú sa na pomerne veľkom slovenskom jazykovom území,¹⁴ nielen v takých pamiatkach, ktoré pochádzajú z nárečovej oblasti, kde je koncovka -ém (-em), ale i v pamiatkach z oblasti, kde je v nárečiach -om. Koncovka -ém|-em uplatňuje sa teda ako nadnárečový tvar vhodný pre kultúrne vyjadrenie.

Bohatú vrstvu knižných prvkov kultúrneho jazyka slovenskej národnosti tvoria také koncovky a tvary, ktoré sa zvyčajne označujú ako tradičné, no ktoré našli širšie uplatnenie v kultúrnom jazyku slovenskej národnosti okrem iného najmä preto, lebo tu boli spoločné styčné body medzi západoslovenskými (často len okrajovo západoslovenskými) nárečovými zneniami a češtinou. Na základe slovenského (západoslovenského) nárečového zázemia hodnotia sa také i v slovenských nárečiach známe jazykové prvky, ktoré sú formálne viac-menej zhodné s češtinou, ako slovenské knižné prvky, vhodné najmä pre písomné vyjadrovanie. Medzi takéto knižné prvky kultúrnej slovenčiny možno zaradiť napríklad niektoré tvary slovesa *byť*, najmä 1. os. sg. prít. času *sem* a tvary min. času od základu *byl*.

Pri slovese *byť* je v kartotéke administratívno-právnych písomností len 11 dokladov na *som*, kým na *sem* je až 128 dokladov (na české znenie *jsem* len 7 dokladov). V minulom čase je zase prevaha tvarov majúceich základ *byl* (294) nad tvarmi so základom *bol* (74). I z týchto číselných údajov je zjavné, že znenia *sem* a *byl* sa používali i v textoch z oblastí, na ktorých sa hovorí *som* a *bol* (znenia *sem* a *byl* mali oporu v západoslovenských nárečiach a boli formou blízke i českému zneniu *jsem, byl*).

Ďalším charakteristickým knižným prvkom morfológie kultúrnej slovenčiny sú i niektoré zreteľné bohemizmy, ktoré nemajú oporu v slovenských nárečiach. Napríklad koncovka -(u)jí v 3. os. pl. prít. času sloves. Pri slovese *mať* je napríklad až 115 dokladov na *mají*, 3 na *mejí*, ale len 2 doklady na *majú*. Pri takom frekventovanom slovese ako *mať* je prevaha tejto koncovky veľmi výrazná. Preto hodnotíme túto koncovku českého pôvodu ako knižný

¹³ Porov. napr. K. Habovštiaková, *Jazykový rozbor pamiatky Inventarium rerum arcis Arvensis z r. 1611*, JŠ II, 1957, 211.

¹⁴ Pozri V. Vážný, *Nárečí slovenská*, Čs. vlastivěda III, 2, Praha 1934, str. 234, mapa č. 7, i J. Liška, *K otázke pôvodu východoslovenských nárečí*, Martin 1944, pril. mapa.

prvok slovenského kultúrneho jazyka, ktorým mienil pisár dodať písanému slovenskému prejavu charakter spisovnosti.

Iný takýto výrazný knižný — pôvodom český — prvok sú tvary prechodníkov a prídavných. Najmä pri tvaroch prechodníka a prídavných prítomného činného, pri slovesách ako *mať*, *volať*, zachováva sa hláskoslovné svedectvo o českom pôvode tvaru — prehláska 'u > i — v značnom rozsahu. Napríklad pri slovese *mať* sú všetky doklady (spolu 24) na tento prechodník a prídavnú s prehláskou: *majic*, *-e*. Tento knižný prvok kultúrnej slovenčiny dostáva sa i do prvej kodifikácie spisovnej slovenčiny, no popri ňom sa **uplatňuje** i poslovenčené znenie na *-júc(-e)*.¹⁵

Medzi knižné prvky kultúrnej slovenčiny možno zaradiť aj infinitívne tvary s koncovkou *-ti*. Infinitív s koncovkou *-ti* je rozšírený v značnej časti južnostredoslovenských nárečí,¹⁶ a preto ho v textoch z tejto oblasti hodnotíme ako nárečový prvok. No vyskytuje sa v značnom rozsahu i v písomnostiach pochádzajúcich z oblastí, kde je iná infinitívna koncovka. Niekoľko príkladov:

Povinni su luku takrečenu Močiar, tu stranu, koja jest jim oddelena, obraditi plotem. Na holach maji sena kositi, hrabati a do kuop aneb štalou zvažati. S poddanými od Svatej Mare k potrebe majerou hlinu voziti. (Urb. Likava 1625, Urbáre II, 132) — aby ljškamj počizwatj aneb obrankowatj sobe nedawalj. (ŠSŮA, Fond zniovského panstva, zač. 18. stor.) — Matthuss pak ponewacz berye na swogu hlavu bratra nasseho naymladssyho Pawla, yak naylepssye rozumye, a yako Pan Buh vyhledawa ma geho rydytj, sprawowatj a gemu warowatj geho statok do zrostu a rozumu geho. (Prot. Lipt. Trnovec 1599, ftk. 4, 4b, čís. 20).

Pri uplatnení sa koncovky *-ti* v širšom rozsahu zavážilo nielen domáce slovenské nárečové zázemie, ale aj vzor spisovnej češtiny. A tak sa koncovka *-ti* stáva nadnárečovým kultúrnym prvkom, ktorý pridáva písomnému slovenskému prejavu charakter knižnosti.

Pre kultúrny jazyk vtedajších písomností sú charakteristické i kontrahované tvary prívlastňovacích zámen, ktoré sú napríklad pri zámene *mój* v značnej prevahe (v pomere 397 : 137, t. j. 74,3 % : 25,6 %). Hoci v súčasných slovenských nárečiach je oblasť rozšírenia kontrahovaných zámenných tvarov minimálna (len niektoré tvary sú v záhorských nárečiach), predsa boli v minulosti tieto zámenné tvary charakteristické pre písaný jazyk.

I v hláskosloví kultúrneho jazyka sú niektoré také prvky, ktoré možno hodnotiť ako knižné. Sú to najmä tie v časti slovenských nárečí známe prvky, ktoré sa uplatňujú v kultúrnom jazyku v širšom rozsahu i preto, že sú formálne zhodné s paralelnými českými spisovnými zneniami. No práve pre toto slovenské nárečové zázemie hodnotia sa tieto s češtinou zhodné prvky ako domáce, prípadne ako nadnárečové prvky kultúrneho štýlu.

¹⁵ Porov. K. Habovštiaková, *Bernolákovo jazykovedné dielo*, Bratislava 1968, 179—180.

¹⁶ Pozri V. Vážný, c. d., str. 304, mapa č. 42.

Z výrazných hláskoslovných prvkov tohto druhu treba spomenúť vari na prvom mieste znenia s *lu* miesto znení so slabičným *l* (typ *dluh*, *dluhý*||*dlh*, *dlhý*). V našej kartotéke administratívno-právnych písomností sú pri slove *dlhý* len dva doklady na znenie so slabičným *l*, ale až 79 dokladov na znenie s *-lu-*. Znenia s neslabičným *l*, teda s *-lu-*, vyskytujú sa i v textoch zo stredného Slovenska, kde je v nárečiach len *dlhý*¹⁷. Tento prvok takisto hodnotíme ako charakteristický znak knižného štýlu.

Pri iných výrazoch je situácia výskytu slovenských znení so slabičným *l* o niečo priaznivejšia. Napríklad na slovo *slnce* je spolu 17 dokladov, z ktorých je 5 na *slnce* (všetky sú z protokolu Bátoviec), 11 na *slunce*. Znenie *slunce* je doložené i z oblastí, kde je v nárečí slabičné *l*, takisto 5-krát ako znenie *slunce* je 5-krát i *slnce* v protokole z Bátoviec; ďalšie doklady na *slunce* sú z Liptova a zo Starej Štubne.

Ďalším výrazným hláskoslovným znakom písomností z predbernoľákovského obdobia sú znenia s počiatočným *j-* v slovách ako *(j)iný*, *(j)inde*, *(j)istý*, *(j)istota*, *(j)aký*, *(j)méno* a ďalších. Tieto znenia mali oporu predovšetkým v češtine, ich výskyt je v slovenských nárečiach obmedzený na variant *ako*||*jako*. Napriek tomu stali sa však znenia s *j-* základnými a najpoužívanejšími v kultúrnom jazyku. Svedčí o tom prehľadná tabuľka ich výskytu:

výraz	všetkých dokladov	znenie s <i>j-</i>	znenie bez <i>j-</i>
<i>ináč</i>	30	28	2
<i>ináče</i>	26	26	—
<i>inácej</i>	7	7	—
<i>inak</i>	8	8	—
<i>inakší</i>	3	3	—
<i>inam</i>	10	8	2
<i>inde</i>	25	24	1
<i>inší</i>	36	30	6
<i>iný</i>	vyše 500	vyše 500	5
<i>istý</i>	27	26	1
<i>istina</i>	3	3	—
<i>istota</i>	161	157	4
<i>aký</i>	52	50	2
<i>jakový</i>	26	26	—
<i>meno</i>	181	147	34

Ako vidno z uvedenej tabuľky, znenia s *j-* sú vo výraznej prevahe nad zneniami bez *j-*. Preto vzhľadom na rozsah výskytu týchto znení, ako aj na to, že lexikálny základ týchto slov je známy i v slovenských nárečiach, nemožno tieto slová vylúčiť z kultúrneho jazyka slovenskej národnosti, ale treba ich hodnotiť ako znenia charakteristické pre písaný jazyk.

¹⁷ O rozšírení znení typu *dlhí*||*dluhí* pozri *Atlas slovenského jazyka I*, Vokalizmus a konsonantizmus, Bratislava 1968, mapa č. 213.

Záver: Slovenské písomnosti z predbernolákovského obdobia sú písané tzv. kultúrnou slovenčinou, to jest nekodifikovaným predspisovným kultúrnym jazykovým útvarom, ktorého základným životodarným prameňom sú predovšetkým slovenské nárečia prispôbené pre písomné vyjadrovanie zotieraním úzko lokálnych dialektizmov a výrazným úsilím po knižnom spôsobe vyjadrovania. Cieľom nášho príspevku bolo naznačiť práve tie činitele, ktoré posúvajú slovenský písaný prejav do roviny kultúrneho jazyka. Významnú úlohu v tomto smere zohrali dva vzory: latinčina ako vycibrený a v širokom medzinárodnom rozsahu používaný spisovný jazyk a čeština ako vypelý spisovný jazyk, geneticky a štruktúrne slovenčine veľmi blízky. Pole pôsobnosti týchto dvoch vyspelých spisovných jazykov bolo do istej miery rozličné, čo je podmienené tým, že latinčina ako nepríbuzný, románsky jazyk pôsobila na slovenčinu najviac len v oblasti lexiky (preberali sa z nej a kalkovali sa podľa nej mnohé termíny) a štylistiky (bola vzorom v spôsobe vyjadrovania), kým čeština ako jazyk blízko príbuzný a dobre zrozumiteľný pôsobila nielen na oblasť lexiky, ale podmieňovala i výber takých hláskoslovných, slovtvorných a morfológických prostriedkov pre kultúrny jazyk, ktoré boli v časti nárečí známe a boli spoločné s češtinou. Vrstva knižných prvkov v kultúrnom jazyku slovenskej národnosti je pomerne rozsiahla a je diferencovaná tak svojím pôvodom a mierou udomáčenosti, ako aj rozsahom možností uplatnenia jednotlivých knižných prvkov v rozličných štýlových vrstvách.

ROZHLADY

K NIEKTORÝM OTÁZKAM TRANSFORMAČNEJ GENERATÍVNEJ
GRAMATIKY

VIKTOR KRUPA

V jazykovede sa už dávno vynára z času na čas otázka, či sa dá skonštruovať univerzálna gramatika. Odpovede na túto otázku sú rozdielne, hlavne podľa toho, na ktorom vývinovom stupni jazykovedy sa táto otázka kládla. Je všeobecne známe, že pred historicko-porovnávacím skúmaním jazykov tu bolo obdobie, keď sa nepochybovalo o možnosti skonštruovania univerzálnej gramatiky, a teda ani o univerzalite stavby rozličných jazykov.¹ Tento univerzalizmus sa však zdiskreditoval, a to sčasti preto, lebo nevychádzal z hlbokej znalosti dostatočného počtu konkrétnych jazykov, ale z aprioristických postojov, a sčasti preto, lebo univerzálna gramatika sa neraz jednoducho stotožňovala s gramatikou klasických jazykov, najmä latinčiny. Je pochopiteľné, že po ére, ktorej slabosťou bol nedostatok empirickosti a experimentovania, keď sa autoritám a dohadom dávala prednosť pred spracúvaním výsledkov priameho pozorovania, prišlo obdobie, ktoré si postavilo za úlohu skúmať konkrétne jazyky a opisovať pozorované fakty, pričom sa tento postup pokladal za jediný možný a plne vyčerpávajúci obsah jazykovedy. Od počiatočného výskumu izolovaných javov, takého príznačného pre historicko-porovnávaciu jazykovedu devätnásteho storočia, sa postupne prešlo k systémovému pohľadu na jazyk v synchrónnej lingvistiky, ktorá neskoršie dosiahla vrchol rigoróznosti v deskriptívnej metóde. Deskriptívna lingvistika dôsledne bránila názor, že jazyky sú a priori rozdielne, a to najmä z hľadiska systému. Táto etapa bola vo vývine jazykovedy nevyhnutná a bolo pre ňu príznačné, že pozornosť sa

¹ Najznámejším dokladom je *Grammaire Générale et Raisonnée* od C. Lancelota, ktorá je však len imitáciou o sto rokov staršieho diela *Minerva* od F. Sáncheza de las Brozas (1585).

obmedzovala na povrchovú štruktúru, alebo — aby sme boli presnejší — nerozlišovalo sa jasne medzi tým, čo patrí do povrchovej a čo do hĺbkovej štruktúry.

Keď sa vyčerpali teoretické možnosti opisu povrchových štruktúr a nahromadil sa dostatok materiálu v najrozličnejších jazykoch sveta, začali sa hľadať nové možnosti vo výskume jazykov. Už deskriptivizmus zaznamenal, že súbor viet nejakého jazyka je teoreticky neobmedzený. Teraz sa pozornosť začala sústreďovať na tie vlastnosti jazykového mechanizmu, ktoré umožňujú tvoriť tento neobmedzený súbor viet. Aby bol takýto mechanizmus naučiteľný, musí byť konečný, teda zložený z konečného počtu prvkov a pravidiel. Bolo treba vziať do úvahy aj to, že ten istý obsah sa dá vyjadriť viacerými vetami a naproti tomu zase jedna a tá istá veta môže mať viaceré významové interpretácie. Pri riešení týchto krajností sa najzreteľnejšie ukázalo, že je výhodné rozlišovať hĺbkovú a povrchovú štruktúru. Gramatika musí byť schopná nielen tvoriť neobmedzený počet viet, ale musí byť schopná tvoriť aj vety neobmedzene dlhé, a preto musí obsahovať rekurzívnu zložku, tak koordinatívnu ako aj subordinatívnu.

Prvým modelom, ktorý splňal tieto a niektoré iné požiadavky, bola transformačná generatívna gramatika N. Chomského. Tento model bol však pomerne výrazne poznačený prostredím, z ktorého vzišiel. Pri jeho vzniku sa uplatňoval vplyv amerických deskriptivistických tradícií, ktoré boli formalistické v tom zmysle, že ignorovali významový aspekt jazyka, alebo aj keď uznávali dôležitosť sémantiky, zostávali len pri slovách. Úsilie obmedzovať sa na formu je typické rovnako pre deskriptivizmus ako aj pre transformačnú generatívnu gramatiku, aspoň v jej počiatočných štádiách.

Nemenej zjavne sa uplatňuje aj vplyv angličtiny ako jazyka, na materiáli ktorého transformačná generatívna gramatika vznikala. Neskoršie dejiny transformačnej generatívnej gramatiky sú z veľkej časti dejinami odstraňovania nedostatkov zapríčinených týmito vplyvmi, hoci sa robili aj iné zmeny, hlavne v pomere frázovej a transformačnej zložky. Významnú úlohu zohral pri tom výskum univerzálnych vlastností jazyka, ktorý pokladá aj N. Chomsky za predpoklad dosiahnutia explanatórnej adekvátnosti. Napríklad S. E. Martin² uvádza, že vo výskume syntaktických univerzálií sa dosiahli tieto výsledky: (1) Všetky jazyky používajú menné a slovesné frázy, zodpovedajúce triede mien a sloviess. (2) Všetky jazyky majú modifikátory pre tieto dve triedy, zodpovedajúce adjektívam a príslovkám. (3) Všetky jazyky majú prostriedky na nominalizáciu slovesných fráz. (4) Všetky jazyky sú schopné adjektivizovať iné frázy. (5) Všetky jazyky majú prostriedky na tvorenie opytovacích, rozka-

² S. E. Martin, recenzia diela J. H. Greenberg (ed.): *Universals of Language*. Harvard Educational Review 34 (1964), 353—355.

zovacích a záporných viet. (6) Všetky jazyky rozlišujú aspoň dva typy vzťahov medzi slovesom a menom, prejavujúce sa ako prechodnosť a neprechodnosť.

Súčasne sa vynára aj potreba začlenenía sémantiky do gramatiky a svoj podiel na zmenách v transformačnej generatívnej gramatike majú aj čoraz početnejšie aplikácie tohto modelu na jazyky výrazne odlišné od angličtiny, ako sú napríklad polynézske jazyky. Hlasy volajúce po zdôraznení sémantiky sa ozývajú aj z USA. V tejto súvislosti nemožno nespomenúť J. Katza, J. Fodora a P. Postala,³ ktorí významne prispeli k závažným zmenám v ponímaní transformačnej generatívnej gramatiky. Popri nich aj psycholingvisti zdôrazňujú dôležitosť sémantickej zložky pred syntaktickou.⁴

Výskum nových jazykov a širšie aplikácie transformačnej generatívnej gramatiky potvrdzujú záver, ktorý by sa dal zjednodušene vyjadriť tak, že na svete sú síce stovky jazykov, ale napriek tomu jestvuje len jeden ľudský jazyk. Túto základnú jednotnosť rozličných jazykov líšiacich sa hlavne v povrchových nepodstatnostiach musí brať do úvahy aj transformačná generatívna gramatika. Abstraktná syntax, ktorá nevychádza z logického rozboru výpovede, nemôže však túto úlohu uspokojivo splniť. Je zjavné, že základnú jednotnosť štruktúr rozličných jazykov bude môcť transformačná generatívna gramatika zachytiť iba vtedy, ak sa oprie o logickú analýzu výpovede, o filozofiu jazyka. To súčasne znamená definitívne sa vzdať lingvistického relativizmu čiže tzv. teórie Sapira a Whorfa, podľa ktorej rozdielnosť jazykov vedie u ľudí k rozdielnostiam v myslení. Právom môžeme predpokladať, že zákony logiky a myslenia sú spoločné pre všetkých ľudí bez ohľadu na ich jazykové pozadie.

Najvyššou jazykovou jednotkou, ktorú skúma transformačná generatívna gramatika, je veta. To znamená, že všetky gramatické vzťahy sa skúmajú v rámci vety. Veta sa definuje ako

$$S \rightarrow NP + VP,$$

kde *NP* označuje mennú a *VP* verbálnu frázu. Táto definícia vety však nie je uspokojivá z viacerých príčin. Tu si uvedieme len štyri z nich. Po prvé, nespĺňa požiadavku dostatočnej všeobecnosti, po druhé, po vylúčení binárnych transformácií nespĺňa požiadavku potreby koordinatívnej rekurzívnosti, po tretie, neberie do úvahy, že nevyhnutnou, ba základnou zložkou vety je modálnosť, a konečne po štvrté, nespĺňa požiadavku zhody s logickou analýzou vety.

Prvá námietka sa týka skutočnosti, že derivácia vety ako $S \rightarrow NP + VP$ nezachytáva všetky základné typy viet v rozličných jazykoch. Nestačí pre

³ J. Katz — J. Fodor, *The Structure of a Semantic Theory*. *Language* 39 (1963), 170—210; J. Katz — P. Postal, *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*. Cambridge (Mass.) 1964.

⁴ C. E. Osgood, *On Understanding and Creating Sentences*. *American Psychologist* 18 (1963), 735—751; C. E. Osgood, *Toward a Wedding of Insufficiencies*. *Verbal Behavior and General Behavior Theory*. Englewood Cliffs 1968, 495—520.

jazyky, ktoré nepoznajú sponové sloveso. Máme tu na mysli v prvom rade menné a adverbialné vety. V angličtine, ale napríklad i v slovenčine sa menné (a adverbialné) vety dajú natiahnuť na škrípec slovesných viet, ak postupujeme tak ako P. Roberts, ktorý derivuje VP takto:⁵

$$VP \rightarrow \text{Aux} + \left(\text{be} + \left\{ \begin{array}{l} \text{NP} \\ \text{Adj} \\ \text{Adv-p} \end{array} \right\} \right) \\ \text{verbal}$$

To znamená, že ako prísudok tu funguje buď sloveso plnovýznamové (verbal) alebo spona s tzv. komplementom (meno, adjektívum, prípadne príslovkové určenie miesta). Spona tu vlastne funguje iba ako nositeľ istých gramatických významov. Aux označuje pomocné sloveso, čo je tiež odraz vplyvu angličtiny. Takáto interpretácia menných a adverbialných viet je použiteľná ešte v jazykoch typu ruštiny alebo japončiny, kde sa spona vyskytuje len za určitých podmienok, alebo je fakultatívna. Tu by sa však musela zaviesť delečná transformácia. Toto chápanie menných a adverbialných viet by však úplne skreslovalo situáciu v jazykoch, ktoré nepoznajú sponu, napríklad v niektorých polynézskych jazykoch. Preto by bolo žiadúce upraviť pôvodnú schému $S \rightarrow NP + VP$ v tomto zmysle:

$$S \rightarrow NP + \left\{ \begin{array}{l} VP \\ NP \\ Adv \end{array} \right\}$$

Požiadavka týkajúca sa potreby zachytenia koordinatívnej rekurzívnosti by sa po vylúčení binárnych transformácií⁶ dala vyriešiť takto:

$$S \rightarrow NP + \left\{ \begin{array}{l} VP \\ NP \\ Adv \end{array} \right\} (+ \text{Conj} + S),$$

kde Conj označuje priradovací spojovací výraz a S v zátvorke priradenú vetu. Výraz Conj je syntakticky postavený na roveň S , čo má svoj význam. Pochopiteľne, toto pravidlo by bolo potrebné spresniť, pretože zjavne nie je možné koordinovať dve ľubovoľné vety ľubovoľnými gramatickými prostriedkami.

N. Chomsky fakticky zlikvidoval kategóriu tzv. jadrových viet či štruktúr tým, že rekurzívnosť preniesol úplne do frázovej zložky gramatiky. Kategória jadrových viet je veľmi užitočná napríklad pri vyučovaní jazykov, a preto sa niektorí autori nazdávajú, že by ju bolo potrebné zachovať. Kategória

⁵ P. Roberts, *Modern Grammar*. New York 1968, napr. 86.

⁶ N. Chomsky zabudol vyriešiť problém koordinatívnych viet, ako na to poukazuje P. R. Sharples v knihe *Sikaniána Syntax*, Auckland 1968, 261.

jadrových štruktúr by sa mohla dať vymedziť ako súbor štruktúr, pravidiel pre tvorenie ktorých neobsahujú fakultatívne prvky.

Ďalšia námietka proti charakteristike vety ako $S \rightarrow NP + VP$ sa týka modálnosti, ktorú N. Chomsky ignoruje. Dôležitosť modálnosti pre predikáciu zdôrazňuje európska tradičná i štruktúrna jazykoveda, ktorá pokladá modálnosť za hlavný konštituuujúci faktor každej vety.⁷

Z lingvistov pracujúcich v oblasti transformačnej generatívnej gramatiky upozorňuje na význam modálnosti predovšetkým P. Sgall, ktorý definuje vetu ako

$$S \rightarrow \text{Pred} - \text{Modal},$$

kde **P**red označuje predikáciu a **M**odal je symbol pre modálnosť.⁸ Táto schéma platí, pravda, v takom prípade, ak chápeme modálnosť ako charakteristickú pre celú vetu, nie iba pre prísudok.

Teraz pristupujeme k najdôležitejšej požiadavke, ktorú definícia vety ako $S \rightarrow NP + VP$ nespĺňa a ktorá sa sčasti prekrýva s predchádzajúcimi požiadavkami. Je to požiadavka zhody s logickou analýzou výpovede. V tomto ohľade sa budeme opierať predovšetkým o analýzu J. R. Searla, ktorý sa zaoberá filozofiou jazyka.⁹

Ako uvádza J. R. Searle, keď hovoriaci vypovedá vetu, uskutočňuje tri rozličné akty:

- (1) vyslovuje slová, čiže uskutočňuje výpovedný akt (utterance act);
- (2) označuje a predikuje, čiže uskutočňuje propozičný akt (propositional act);
- (3) oznamuje, pýta sa, rozkazuje atď., čiže uskutočňuje ilokučný akt (illocutionary act).¹⁰

Prvý akt nás nezaujíma, pretože patrí do fonologickej roviny. Pokiaľ ide o ilokučný akt, jeho charakteristickou gramatickou formou je úplná veta a charakteristickou gramatickou formou propozičného aktu sú vetné členy. Propozičné akty sa nevyskytujú osamote, ale vždy v rámci ilokučného aktu, teda ako tvrdenie, otázka, rozkaz a pod. Tu vlastne opakujeme známu pravdu, že každá veta má nejakú modálnu charakteristiku a modálnosť je konštituujúcim činiteľom každej vety. Niekedy sa stretávame s názorom, akoby sa predikácia vyskytovala len v oznamovacom spôsobe. J. R. Searle tento názor rozhodne vyvracia poukazom na to, že existuje zásadná podobnosť medzi

⁷ Por. L. Ďurovič, *Modálnosť*. Bratislava 1956, 9. Autor oprávnenne zamieta názor F. Brunota, že také výroky, ktoré vyjadrujú nejakú objektívnu myšlienku a v ktorých náš úsudok „takrečeno nie je zúčastnený“, sú mimo oblasti modálnosti (ibid.).

⁸ P. Sgall, *Generatívni popis jazyka a česká deklinace*. Praha 1967, 82.

⁹ J. R. Searle, *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge 1969.

¹⁰ J. R. Searle, c. d., 23.

tvrdením na jednej strane a otázkou či rozkazom na druhej strane.¹¹ Vzhľadom na túto skutočnosť je z logického stanoviska správne, ak sa opytovacie a rozkazovacie vety neodvodzujú od oznamovacích pomocou transformácií, ale ak sa generujú už vo frázovej zložke gramatiky.

Propozícia nepredstavuje rečový akt, ale iba jednu, dalo by sa povedať obsahovú, informatívnu stránku ilokučného aktu či vety. Existujú aj vety, ktoré nemajú propozičný obsah, ale rovnajú sa iba ilokučnému aktu, napríklad *Hurá, Do čerta, Jaj* atď. Vyjadrujú len istý druh modálnosti a v tradičnej gramatike sa označujú ako ekvivalenty viet. Túto skutočnosť by sme mohli tiež začleniť do definície vety, a to ako

$$S \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{Interjekcionálny výraz} \\ \text{Propozícia + Modálnosť} \end{array} \right\} (+ \text{Conj} + S).$$

Citoslovčia sú gramaticky okrajové a vyskytujú sa buď izolovane alebo v spojení s nejakým označujúcim (referenčným) výrazom, napríklad: *Nášmu oslávencovi trikrát hurá*. Vo vetách majúcich propozičný obsah sa modálnosť vyjadruje rozličnými, často zložitými spôsobmi, predovšetkým intonáciou, dôrazom, slovosledom, osobitnými morfémiami (morfologizovaná modálnosť), prípadne osobitnými slovami (lexikalizovaná modálnosť). Je zaujímavé, že koordinované súvetie môže mať v oboch (alebo i viacerých) častiach rozličnú modálnosť, napríklad: *Ja idem von, ale ty sed doma, My pracujeme a on si bude rozkazovať?*

S modálnosťou súvisí aj problém negácie. J. R. Searle rozlišuje negáciu ilokučného aktu a negáciu propozície.¹² Vezmime si napríklad vetu *Bojím sa, že zmeškám* (= Pravdepodobne a bohužiaľ zmeškám). Ak negujeme ilokučný akt, dostaneme vetu *Nebojím sa, že zmeškám* (= Ľste nezmeškám) a ak negujeme propozíciu, dostaneme vetu *Bojím sa, že nezmeškám* (= Pravdepodobne a bohužiaľ nezmeškám). Podľa nášho názoru však nebude potrebné zavádzať do gramatiky dvojakú negáciu, pretože sa vyjadruje tými istými prostriedkami a pretože obidva druhy negácie sa vyskytnú súčasne len vo vete obsahujúcej dve predikácie a v takom prípade je táto možnosť zabezpečená pravidlom

$$S \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{Interjekcionálny výraz} \\ \text{Propozícia + Modálnosť (+ Neg)} \end{array} \right\} (+ \text{Conj} + S).$$

Zostáva nám prebrať si z logického hľadiska štruktúru propozície, t. j. toho, čo nám zvýši z vety, keď vylúčime modálnosť. Propozícia sa skladá z dvoch hlavných členov, a to z podmetu a z prísudku. Úloha týchto dvoch členov sa v propozícii často chápe paralelne. Napríklad G. Frege¹³ sa nazdával,

¹¹ J. R. Searle, c. d., 26.

¹² Tamže.

¹³ G. Frege, *Die Grundlagen der Arithmetik*, Breslau 1884.

že podmet i prísudok označujú; podmet označuje nejaký objekt, kým prísudok označuje pojem. V skutočnosti si však aj on uvedomoval, že označovanie má v prípade prísudku iný význam ako v prípade podmetu. Aj P. F. Strawson¹⁴ nachádza medzi podmetom a prísudkom paralelizmus, pretože obidva podľa neho identifikujú; podmet identifikuje zvláštny, jedinečný termín, kým prísudok identifikuje univerzálny termín. Podobný názor zastáva J. Lyons vo svojom Úvode do teoretickej jazykovedy.¹⁵ J. R. Searle¹⁶ vyvracia Strawsonovo stanovisko poukazom na to, že univerzálne termíny sa identifikujú inakšie ako jedinečné termíny. Univerzálne termíny sa dajú identifikovať iba prostredníctvom svojich významov, nie *via facti*. Prísudkové výrazy sú prvotné, univerzálie druhotné a závislé od nich. J. R. Searle nehladá paralelizmus medzi podmetom a prísudkom.¹⁷ Podľa neho úlohou podmetu je označovať, designovať, identifikovať nejaký a nie iný predmet, proces, udalosť, dej, slovom niečo jedinečné, zvlášťne. V tejto funkcii sa vyskytujú označovacie výrazy, predovšetkým vlastné mená, zámená, ale aj menné frázy (*NP*). Označovacie výrazy sa dajú poznať vďaka svojej funkcii, nie vďaka gramatickej forme. Keď hovoriaci prostredníctvom označenia vybral nejaký objekt, pomocou predikácie mu niečo prisúdi. Prísudok teda uvádza istý obsah týkajúci sa podmetu, takže má zmysel pýtať sa, či je pravdivý. To, či hovoriaci o označenom objekte vypovedá, pýta sa naň, vyjadruje želanie a podobne, je vecou modálnosti, cd ktorej je predikácia neodlučiteľná.

Z týchto úvah vyplýva, že je užitočné zachovať termíny podmet a prísudok, takže symbol Propozícia by sme mohli ďalej derivovať ako Propozícia → Podmet + Prísudok, kde by sa prísudok ďalej rozvíjal ako

$$\text{Prísudok} \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{VP} \\ \text{NP} \\ \text{Adv} \end{array} \right\} \quad \text{a podmet ako} \quad \text{Podmet} \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{Vlastné meno} \\ \text{Zámeno} \\ \text{NP} \end{array} \right\}.$$

Keď uplatníme na rozoberané základné pravidlá všetky spomínané námietky, dostaneme takýto výsledok:

$$(1) S \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{Interjekcionálny výraz} \\ \text{Propozícia + Modálnosť (+ Neg)} \end{array} \right\} \quad (+ \text{ Conj} + S).$$

$$(2) \text{Propozícia} \rightarrow \text{Podmet} + \text{Prísudok}.$$

$$(3) \text{Podmet} \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{Vlastné meno} \\ \text{Zámeno} \\ \text{NP} \end{array} \right\}.$$

¹⁴ P. F. Strawson, *Individuals*. London 1959.

¹⁵ J. Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*. London 1968.

¹⁶ J. R. Searle, c. d., 116–117.

¹⁷ J. R. Searle, c. d., 26–29.

$$(4) \text{ Prísudok} \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{VP} \\ \text{NP} \\ \text{Adv} \end{array} \right\}.$$

$$(5) \text{ Modálnosť} \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \text{(Tvrdenie)} \\ \text{Otázka} \\ \text{Rozkaz} \\ \vdots \end{array} \right\}.$$

Je pochopiteľné, že transformačná generatívna gramatika sa bude ešte dlho vyvíjať a meniť, pretože mnohé problémy zostávajú úplne nevyriešené, kým iné si vyžadujú nové, odlišné riešenie. Veľmi slabo je zatiaľ rozpracovaná otázka modálnosti. Tu sme sa napríklad zmienili len o modálnosti predikačného jadra, hoci oblasť modálnosti je širšia. Podrobné rozpracovanie si vyžadujú jednotlivé druhy viet podľa typu prísudku (začleňovanie prvku do triedy, inklúzia tried, priradovanie vlastností, vyjadrenie dynamického vzťahu medzi podmetom a predmetom, priestorová a časová orientácia predikácie a pod.). Nespomenuli sme tu ani problém subordinatívnej rekurzívnosti. Hoci N. Chomsky rieši tento problém začleňovaním symbolu pre vetu S na potrebné miesto v derivácii vety, nezaobrá sa podrobnejšie tým, aké požiadavky musí spĺňať začleňované S . Je zjavné, že toto S nebude mať vlastnú, teda nezávislú modálnosť (na rozdiel od zložiek priradeného súvetia). Metóda transformačnej generatívnej gramatiky by sa dala veľmi výhodne použiť pri zostavovaní porovnávacích gramatík skupín príbuzných jazykov, má teda význam aj pre typológiu. V takejto porovnávacej gramatike by po pravidlách spoločných pre všetky jazyky nasledovala sekvencia pravidiel spoločných len pre jazyky skúmanej skupiny a po nich by nasledovali pravidlá špecifické len pre jednotlivé jazyky. Z pomeru medzi počtom pravidiel druhej a tretej skupiny by sa dalo celkom objektívnym spôsobom zistiť, do akej miery sa hociktoré dva jazyky zhodujú či odlišujú.

PROBLÉMY GENERATIVNÍHO MODELU V PSYCHOLINGVISTICE*

JAN PRŮCHA

Od počátku 60. let začaly se v psycholingvistice uplatňovat nové teorie, jejichž autory byli jednak N. Chomsky, jednak s ním spolupracující lingvisté a psychologové, zejm. G. A. Miller.¹ Je dostatečně známo a není nutno zde opakovat, v čem spočívala podstata těchto teorií. Chomského-Millerova koncepce jako celek i jednotlivé její části obsahují určité sporné a nejasné body, které byly z lingvistického a psycholingvistického hlediska podrobeny diskusi řadou autorů, zvl. G. H. Harmonem, E. M. Uhlenbeckem, Ch. E. Osgoodem, A. A. Leont'jevem, V. Fromkinovou, R. Rommetveitem, J. M. Schlesingerem aj.² Kromě jiného tato diskuse se soustřeďuje na vztah tzv. jazykové kompetence (dále: JK) a jazykové performance (dále: JP). Jedním ze základních postulátů Chomského teorie je zásadní rozdíl mezi modely JK a modely JP: první popisují jazykový mechanismus (znalost jazyka), kterým je člověk vybaven, ale nevysvětlují fungování tohoto mechanismu, kdežto modely JP (nazývané též modely uživatele jazyka) vysvětlují reálné chování mluvčího a posluchače, tj. procesy vytváření a porozumění sdělením.

Je tudíž velkým paradoxem ve vývoji vědecké teorie ten fakt, že přes důrazné odlišení JK a JP u N. Chomského tato distinkce byla v četných psycholingvistických výzkumech zanedbána³ a prosadila se tendence včlenit

* Zkrácené znění referátu předneseného na Symposium of Algebraic Linguistics, Smolenice 10. 2. 1970.

¹ Pro psycholingvistickou teorii mají největší význam dvě studie vzniklé z této spolupráce, totiž N. Chomsky — G. A. Miller, *Introduction to the Formal Analysis of Natural Languages*. In: Handbook of Mathematical Psychology, vol. 2, New York 1963, 269—21; G. A. Miller — N. Chomsky, *Finitary Models of Language Users*, *ibid.*, 419—491.

² G. H. Harmon, *Psychological Aspects of the Theory of Syntax*, *The Journal of Philosophy* 64, 1967, 75—87. E. M. Uhlenbeck, *Some Further Remarks on Transformational Grammar*, *Lingua* 17, 1967, 263—316. Ch. E. Osgood, *Toward a Wedding of Insufficiencies*. In: *Verbal Behavior and General Behavior Theory*, Englewood Cliffs, 1968, 495—520. A. A. Leont'jev, *Psicholingvističeskije jedinicy i poroždenije rečevogo vyskazyvanija*, Moskva 1969. V. Fromkina, *Speculations on Performance Models*, *Journ. of Linguistics* 4, 1968, 47—68. R. Rommetveit, *Words, Meanings, and Messages*, New York—London—Oslo 1968. J. M. Schlesinger, *A Note on the Relationship between Psychological and Linguistic Theories*, *Foundations of Language* 3, 1967, 397—402.

³ Ještě v r. 1965 v knize *Aspects of the Theory of Syntax* mluví N. Chomský o směšování JK a JP jako o „continuing misunderstanding“ a uvažuje kvůli tomu dokonce o změně termínu „generate“ (s. 9).

generativní transformační model jako základní složku do modelu JP⁴. Tak se dospělo k ztotožnění generativního modelu JK s modelem uživatele jazyka.

Vznik a interpretace psycholingvistických modelů založených na generativním principu vedly k řadě experimentálních výzkumů, jimiž se ověřuje „psychologická realnost“⁵ těchto modelů. Z četných publikovaných prací shrneme pouze některá nejzávažnější zjištění. Dnes již klasickým příkladem těchto prací je cyklus experimentů G. A. Millera a jeho spolupracovníků zahájený studií *Some Psychological Studies of Grammar* z r. 1962. Výsledky těchto experimentů⁶ byly považovány za potvrzení psychologické realnosti generativního modelu.

Metodika Millerových experimentů vychází z předpokladu, že určitý psycholingvistický model lze v principu ověřovat tak, že se pokusným osobám zadá jistá úloha s jazykovým materiálem a podle určitých výsledků provedení úlohy se usuzuje na způsob, jímž byla vykonána. Touto úlohou je v původní variantě Millerova experimentu srovnávání vět (matching of sentences), které jsou svým lexikálním obsazením totožné, ale odlišují se syntaktickou strukturou. Experimentální procedura spočívala v prezentaci dvou sloupců vět: první sloupec obsahoval jádrové věty (např. *Jane liked the old woman*), druhý sloupec tytéž věty se změněnými syntaktickými strukturami (např. *The old woman was liked by Jane*) a v změněném pořadí. Úkolem pokusných osob bylo vyhledat ke každé jádrové větě její protějšek z druhého sloupce. Čas nutný ke správné identifikaci vět lišících se syntaktickou strukturou je podle Millera závislý na transformační složitosti vět.

Výsledky několika variant Millerova experimentu (pomocí tachystoskopu a s přesným chronometrickým měřením) skutečně ukázaly, že 1. negativní transformace vyžaduje méně času než pasivní transformace, 2. diferenční čas pro věty s oběma transformacemi (tj. negativní + pasivní) je zhruba rovný součtu časů nutných pro jednotlivé tyto transformace zvlášť. Tyto výsledky byly interpretovány jako projev psychologické realnosti generativního modelu

⁴ Tato tendence byla teoreticky zdůvodňována v různých pracích transformacionalistů jako např. J. J. Katz — P. M. Postal, *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*, Cambrdge, Mass. 1964 (český překlad *Celistvá teorie lingvistických popisů*, Praha 1967). Psychologická formulace této koncepce je obsažena v práci G. A. Miller — E. Galanter — K. Pribram, *Plans and the Structure of Behavior*, New York 1960.

⁵ Nehledě na časté užívání termínu „psychologická realnost transformační teorie“ apod., tento pojem není nikde jasně definován a je ve skutečnosti vnitřně rozporný: jak může mít psychologickou realnost model (tj. model JP), jehož základní část (tj. model JK) není interpretovatelná v psychologických termínech? Srov. k tomu Osgoodovu poznámku (c. d. v pozn. 2, s. 505): „It is one thing to use notions like „competence“, „knowledge“ and „rule“ as heuristic devices, as sources of hypotheses about performance; it is quite another thing to use them as explanations of performance...“

⁶ Zvl. G. A. Miller, *Some Psychological Studies of Grammar*, *American Psychologist* 17, 1962, 748—762. G. A. Miller — K. McKean, *A Chronometric Study of Some Relations Between Sentences*, *Quarterly Journ. of Exp. Psychology* 16, 1964, 297—308.

a staly se též podkladem Millerovy hypotézy transformačního dekodování (transformational decoding hypothesis). Tato hypotéza tvrdí: a) čím větší je transformační složitost věty, tím více času je potřeba na její realizaci, b) má-li si člověk zapamatovat nějakou větu, musí ji nejprve detransformovat na její jádrovou strukturu a potom v paměti uchovávat tuto jádrovou větu plus jistou informaci (např. gramatické pravidlo) o transformaci nutné k převedení věty do původní podoby.

Millerův experiment byl v různých modifikacích opakován jinými badateli (vždy jen na materiálu angličtiny) a výsledky zčásti potvrzovaly Millerovu hypotézu. Za velmi průkazný byl považován např. experiment H. B. Savina a E. Perchonočka.⁷ Tito badatelé zkoumali vztah mezi transformační složitostí vět a zatížením bezprostřední paměti, které tyto věty způsobují. Analogicky k Millerově hypotéze se předpokládalo, že čím větší je syntaktická složitost věty (měřeno počtem transformačních pravidel nutných k jejich derivování z jádrové věty), tím větší je i zatížení paměti. Výsledky ukázaly, že nejmenší omezení na paměť ukládají jádrové věty a že věty vyžadující 2 transformace omezují v průměru paměť více než věty s jednou transformací. To bylo opět považováno za důkaz, že tzv. transformační historie věty významně koreluje se snadností, s jakou je věta zapamatována a tedy i za důkaz korelace mezi psychologickým procesem dekódování věty a generativním modelem.

Dále např. J. Mehler⁸ zjistil, že jádrové věty jsou snáze zapamatovatelné než jiné typy vět a E. B. Coleman⁹ zjistil, že jádrové věty (aktivní slovesné konstrukce) chápou pokusné osoby lépe než jejich transformované podoby (pasivní nominální konstrukce). Avšak i když data některých dalších experimentů¹⁰ podporují nebo alespoň nevyvracejí výše uvedené výsledky, nelze považovat psychologickou realnost generativního modelu za prokázanou. K tomuto závěru vedou jednak protichůdné výsledky jiných psycholingvistických experimentů, jednak závažné námitky ze strany teoretické kritiky.¹¹ Všimněme si nejprve experimentálních zjištění:

Millerovu hypotézu transformačního dekódování uvádí zcela v pochybnost

⁷ H. B. Savin — E. Perchonoček, *Grammatical Structure and the Immediate Recall of English Sentences*, JVLVB 4, 1965, 348—353.

⁸ J. Mehler, *Some Effects of Grammatical Transformations on the Recall of English Sentences*, JVLVB 2, 1963, 346—351.

⁹ E. B. Coleman, *The Comprehensibility of Several Grammatical Transformations*, *Journ. of Applied Psych.* 43, 1964, 186—190.

¹⁰ P. R. Ammon, *The Perception of Grammatical Relations in Sentences*, JVLVB 7, 1968, 869—875. A. L. Blumenthal, *Prompted Recall of Sentences*, JVLVB 6, 1967, 203—206. J. H. Danks, *Grammaticalness and Meaningfulness in the Comprehension of Sentences*, JVLVB 8, 1969, 687—696. K. H. Roberts, *Grammatical and Associative Constraint in Sentence Retention*, JVLVB 7, 1968, 1072—1076. D. Slobin, *Recall of Full and Truncated Passive Sentences in Connected Discourse*, JVLVB 7, 1968, 876—881.

¹¹ Velmi fundovanou teoretickou kritiku vyslovili zejm. britští psycholingvisté a psychologové na konferenci v Edinburghu (1966) — viz sb. *Psycholinguistic Papers*, Edinburgh 1966.

I. Iljasov.¹² Provedl výzkum, v němž s maximální možnou přesností opakoval Millerův základní experiment ve všech třech variantách (pokud jde o experimentální proceduru, počet a strukturu vět, výběr pokusných osob atd.). Rozdíl spočíval v tom, že I. Iljasov pracoval s větami ruštiny. V jeho experimentu byly zjištěny zcela nesignifikantní rozdíly v diferencích časů pro věty různých syntaktických typů, tzn. Millerova hypotéza se nepotvrdila. Tím byla zároveň vnesena do experimentální verifikace psycholingvistických modelů nová proměnná, totiž typ jazyka, která nebyla v dosavadních experimentech pracujících výhradně jen s materiálem angličtiny uvažována.

Ještě před I. Iljasovem publikoval H. H. Clark¹³ experimentální zjištění, že v testu tzv. cloze procedure (záležejícím v doplňování slov vypuštěných systematicky z textu) se v pasívních větách připisuje činiteli děje a objektu jiná „sémantická aktivita“ než v aktivních větách. Dále Clark zjistil, že počátky vět s oběma gramatickými konstrukcemi (tj. aktivními a pasívnými) mají menší informativní neurčitost než konce vět, tj. informativní neurčitost roste s lineárním průběhem věty zleva doprava. Tím sa prokazuje na jedné straně opět neadekvátnost Millerovy hypotézy a na druhé straně existence sekvenčních operací zpracování vět zleva doprava (tzv. left-to-right processing).

V jiném experimentu P. H. Tannenbaum, R. R. Evans a F. Williams¹⁴ testovali rovněž Millerovu hypotézu o závislosti času provedení určité transformace na její složitosti, avšak s tím rozdílem, že místo srovnávání vět pokusné osoby přímo generovaly věty. Dospělo se k závažnému zjištění, že množství času nutného ke generování určitých větných typů není funkcí stupně jejich transformační složitosti, ale je dáno frekvencí jejich užívání.

Také některé jiné experimentální práce¹⁵ uvádějí v pochybnost psychologickou reálnost generativního modelu a podporují spíše hypotézu o zpracování vět zleva doprava a o větší závažnosti sémantického faktoru než syntaktického faktoru při kódování a dekodování vět.¹⁶

Kromě toho se ukazuje, že v experimentech G. A. Millera a jeho následovníků byly zanedbány některé důležité faktory, jako je frekvence výskytu jednotlivých

¹² I. Iljasov, *Eksperiment Dž. Millera po proverke psihologičeskoj realnosti transformacionnoj modelj*. In: *Psychologija grammatiki*, Moskva 1968, 50—66.

¹³ H. H. Clark, *Some Structural Properties of Simple Active and Passive Sentences*, JVLVB 4, 1965, 365—370.

¹⁴ P. H. Tannenbaum — R. R. Evans — F. Williams, *An Experiment in the Generation of Simple Sentence Structure*, Journ. of Communication 14, 1964, 113—117.

¹⁵ J. J. Forster, *Left-to-Right Processes in the Construction of Sentences*, JVLVB 5, 1966, 285—291. H. H. Clark — J. S. Begun, *The Use of Syntax in Understanding Sentences*, British Journ. of Psych. 59, 1968, 219—229. L. E. Marks, *Some Structural and Sequential Factors in the Processing of Sentences*, JVLVB 6, 1967, 707—713. W. J. M. Levelt, *The Perception of Syntactic Structure*. Mimeo, Heymans Bulletins Groningen, 1969 NR: HB-69-30 Ex.

¹⁶ Např. I. Taylor, *Content and Structure in Sentence Production*, JVLVB 8, 1969, 170—175.

vých typů vět u uživatelů jazyka, vliv asociačních slovních struktur, délka a hloubka vět aj. Zjistilo se např., že v experimentech, kde délka (v počtu slov) a hloubka vět (podle Yngveho míry) byly konstantní, je vliv syntaktických struktur na dekodování vět nepatrný.¹⁷

Vedle přímých experimentálních zjištění mluví proti psychologické realnosti generativního modelu i kritika teoretická. Velmi podrobnou a přesvědčivou analýzu experimentů Millerovy skupiny provedli R. Rommetveit a A. A. Leontjev. Opíraje se i o vlastní experimentální výzkumy, R. Rommetveit¹⁸ odmítá jeho nesprávné zkoumání vět „in vacuo“, izolovaných, zbavených svého přirozeného komunikačního kontextu. Druhá námitka směřuje proti předpokladu Millerových experimentů, že věty s určitou syntaktickou strukturou jsou kódovány a dekodovány vždy stejně v různých podmínkách. Tento přístup považuje Rommetveit za chybný a zdůrazňuje, že v sdělování hrají hlavní úlohu sémantické a pragmatické faktory, podmínky komunikace, vlastnosti komunikujících osob atd. Tato autorova kritika vyplývá z jeho zcela odlišného přístupu k psycholingvistickým modelům: zatímco v pojetí „školy“ Chomského-Millera jde především o zkoumání syntaktických vlastností vět, Rommetveit naopak prosazuje studium sémantické a kontextové stránky vět jako klíče k adekvátnímu modelu činnosti mluvčího a posluchače. Správně argumentuje, že v skutečné komunikaci jsou sémantická a syntaktická stránka sdělení sloučeny a nejsou mluvčím-posluchačem uvědomovány jako oddělené — v Millerových experimentech se pokusné osoby naopak soustřeďují uvědoměle jen na syntaktickou složku.

R. Rommetveit se opírá o názory E. M. Uhlenbecka vyjádřené v jeho podrobných zhodnoceních transformační teorie. Spolu s Uhlenbeckem poukazuje na rozpor v Chomského koncepci mezi JK ideálního mluvčího-posluchače neboli „personifikací la langue“ na jedné straně a požadavkem začlenění této JK představované generativní gramatikou do modelu JP na straně druhé. Celkově charakterizuje Rommetveit psycholingvistiku usilující o ověření psychologické realnosti generativního modelu jako „détour strategy“.

Rommetveitovo—Uhlenbeckovo pojetí je dosti blízké s pojetím Leontjeva¹⁹, jehož kritika se týká především nekorektnosti experimentální verifikace generativního modelu a vnitřních nedostatků koncepce Chomského—Millera. Hlavní body jeho kritiky jsou ve stručnosti tyto: 1. V „transformační“ psycholingvistice se neustále směšují modely JK a modely JP a do psycholingvistiky se přenášejí modely vytvořené lingvistikou a lingvistický způsob myšlení, který je svou podstatou zaměřen na popis jednotek a jejich vlastností a vzta-

¹⁷ J. E. Martin — K. H. Roberts, *Grammatical Factors in Sentence Retention*, JVLVB 5, 1966, 211—218.

¹⁸ R. Rommetveit, c. d. v pozn. 2.

¹⁹ A. A. Leontjev, c. d. v pozn. 2.

hů a nikoli na procesuální aspekt. 2. Největším nedostatkem modelu Chomského—Millera je to, že absolutně ignoruje motivaci a vůbec „předgramatické“ etapy v kódování řeči. 3. Klasický experiment Millera a další experimentální verifikace generativního modelu dokazují jen možnost transformování vět, ale nikoli skutečný způsob jejich generování. 4. Závěry experimentálního ověřování generativního modelu nelze zevšeobecňovat, neboť se týkají jen jedné formy řeči (monologická, psaná forma, izolované věty bez kontextu), zatímco psychologická podmíněnost jiných forem řeči (zvl. mluvené formy a dialogu) je velice odlišná.

Kritický, ale velmi konstruktivní a podnětný postoj ke generativnímu modelu v psycholingvistice zaujímá Ch. E. Osgood.²⁰ Jeho myšlenky, zvl. z poslední práce, mají obecnější dosah pro psycholingvistickou teorii vůbec. Je to především jasná formulace rozdílů mezi modelem jazyka a modelem JP: Model mluvčího-posluchače je konečně zařízení závislé na čase a na kontextu, zatímco model jazyka (gramatiky) je zařízení bez konečného počtu stavů, nezávislé na čase a na kontextu. V modelu JP je sémantický komponent centrální a syntaktický komponent operuje na jeho výstupu, zatímco v modelu jazyka je tomu opačně.²¹

K těmto diferencím je nutno podle Osgooda připojit ještě dvě charakteristické vlastnosti JP: 1. Jazykové chování zahrnuje sekvenční procesy a pravděpodobnostní závislosti Markovova typu. 2. Model JP vyžaduje mechanismus selekce mezi alternativami. V tom se shoduje Osgood i s Leontjevem a Rommetveitem, kteří — vedle dalších autorů — rovněž argumentují, že do modelu JP musí být kromě jiných komponentů začleněn pravděpodobnostně-sekvenční mechanismus a mechanismus selekce uplatňující se především v operování na sémantické rovině kódovacího a dekódovacího procesu.

Na závěr je tedy možno konstatovat:

1. V soudobé teorii psycholingvistiky existují značně rozdílné koncepte a modely základních procesů jazykového chování. Po značném rozšíření generativního modelu Chomského-Millera přichází nyní silná vlna teoretické a experimentální kritiky tohoto modelu, která na jedné straně odkrývá vážné jeho nedostatky a na druhé straně vytváří předpoklady pro adekvátnější modely jazykového chování. Tzv. psychologická reálnost generativního modelu nebyla prokázána stejně jako nebyla ověřena platnost Mille-

²⁰ Ch. E. Osgood, c. d. v pozn. 2.

²¹ Srov. I. Taylor, c. d. v pozn. 16, s. 174 - 175: „Producing sentences involves varying degrees of conceptualizing, the amount depending more on content than on structure. In other words, what is conceptualized is „what to say“, and not so much „how to say it.“ ... Structure is a container, as it were, and content is as the word suggests, the thing that goes into the container. A container will be tailored to the nature and amount of the content, rather than vice versa.“

rovy tzv. hypotézy transformačního dekodování. Zájem sa obrací opět k pravděpodobnostním a sekvenčním procesům v jazykovém chování a přesunuje se od gramatických, formálních faktorů k faktorům sémantickým a kontextovým. Oba odlišné typy dosud rozvíjených modelů JP (tj. „generativní“ a „pravděpodobnostní“) však stále zůstávají přes množství zjištěných experimentálních údajů, jen hypotézami vyžadujícími další přesnější a systematictější verifikace.

2. Adekvátnější vysvětlení procesů jazykového chování vyžaduje změnu základního přístupu při vytváření psycholingvistických modelů: až dosud se psycholingvistika rozvíjela převážně tak, že se podrobovaly experimentálnímu psychologickému zkoumání modely lingvistické (gramatické) a nevyužit zůstal opačný přístup, tj. vytvářet psycholingvistické modely na základě psychologických poznatků a kritérií a uvádět je v soulad s lingvistickými teoriemi.²² Na druhé straně zůstávají v psycholingvistice nevyužity poznatky některých „negramatických“ oblastí lingvistiky, zejm. nové teorie stylistické a sociolingvistické.

3. Dosavadní psycholingvistické modely sa pokoušejí explikovat převážně proces dekodování sdělení, tj. jsou to převážně modely posluchače. Je žádoucí, aby bylo intenzivněji rozvíjeno i studium procesů vlastního vytváření sdělení, tj. studium modelů mluvčího.

Za této situace se plně ztotožňujeme s A. A. Leontjevem, že nyní „nadešel v psycholingvistice čas pro sériozní teoretické přehodnocení dosažených výsledků a pro přechod na novou, vyšší rovinu, na které psycholingvistika přestane být, jako až dosud, izolovanou oblastí spojenou více s matematickou teorií generativních gramatik než s psychologii, a více se strukturní lingvistikou než se sociologií, a nalezne své místo v obecné syntéze věd o člověku“.

²² Srov. I. Učeň, *K problémom psycholingvistiky*, Psychológia a patopsychológia dieťaťa III, 1968, 475—500.

SPRÁVY A POSUDKY

DOC. FRANTIŠEK MIKO PÄTĎESIATROČNÝ

Zvláštny je životný i vedecký oblúk nášho mladého jubilanta. Človek krehkého fyzického bytia a plachého behavioristického prejavu, ale pevných intelektuálnych a mravných zásad, prenikavej mysliteľskej priebornosti.

Ani si nevieme dobre predstaviť, ako mohla taká plachá duša pred štvrtstoročím zobrať do rúk zbraň, aby bojovala za krajšie dni svojho národa. A predsa bol v tom krvavom, ale očistnom kúpeli, v Slovenskom národnom povstaní. No z hĺbky jeho mravov vyplýva, že na týchto zásluhách nebuduje svoju kariéru. Stavia ju len a len na tvrdej, poctivej vedeckej práci.

V lingvistickom bádani sa od začiatku, hneď od príchodu z povstaleckých hôr, venuje predovšetkým tým komponentom jazyka, ktoré súvisia viacej s mozgom ako s ústami. Fonetika ani fonológia nie sú jeho láskou. Zaiste preto, že aj sám radšej hŕta než „hŕtorí“. Opiera sa o starú, ale vždy platnú a dobrú axiómu: človek, to je štýl.

Štýlovej analýze reči i jazyka je venovaná väčšina jeho vedeckej produkcie. Začal vedeckým štýlom Jaroslava Vlčka, ale zakotvil v umeleckom štýle slovenských prozaikov. Sústreďuje sa na stĺpy slovenskej prózy (Kukučín, Hronský, Urban, Hočko). Súbor jeho štúdií z tohto okruhu pod názvom *Estetika výrazu* (1969) je dobrým predmetom na konfrontovanie stavu slovenskej jazykovedy a literárnej vedy pred niekoľkými desaťročiami s dnošným rastom do hĺbky i do šírky. Hoci skúma slovenský text, nespolieha sa na pohodlnú zásadu niektorých našich umelcov i vedcov: myslí a píše tak, ako ti zobák narástol. Miko dobre pozná stav jazykovedy a textovej estetiky vo svete. Neustrnul na úrovni pražského štrukturalizmu. Skôr ako iní pobadal jeho príručke hranice.

O tom, že sa Miko dobre pohybuje po mape súčasného diania v svetovej lingvistike, svedčí výrečne jeho najnovšie dielo o slovenských príslovkách a slovenskej vete, spracované metódou generatívnej gramatiky. Škoda, že tak dlho musí čakať v tlačiarenskej výrobe.

Ale ani jeho staršia monografia o gramatických kategóriách substantíva v slovenčine (*Rod, číslo a pád podstatných mien* z r. 1962) nebola osnovaná nijako tradične. Pravda, Miko do „cudzej“ metodológie vždy vloží prínos svojho prenikavého myslenia. Z tohto spojenia však nevzniká hybrid, ale organická syntéza. Kto pozná cesty a záhyby Mikovho jazykovedného myslenia, môže zistiť po dôkladnom preštudovaní akademickej *Morfologie slovenského jazyka* (1966), že toto kolektívne dielo nesie výrazné črty Mikovho lingvistického profilu.

Sú vedci, ktorí začnú chytré písať v mladých rokoch, ale do staroby zostanú na tej istej úrovni. Sú aj takí, ktorí si v mladosti nechajú dosť dlhú inkubačnú vedeckú prípravu, aby potom začali písať ozaj zrelé veci, čo znesú i tie najprísnejšie nielen domáce, ale i medzinárodné kritériá. Miko patrí bezpochyby medzi tých druhých.

Želáme mu, aby jeho krehká fyzická substancia vydržala pevný nápor vedeckého du-

cha ešte dlho po prekročení päťdesiateho mílnika. Vo vede je tento medzník skôr začiatkom než doznievaním odborného rozkvetu a vzostupu. Sme presvedčení, že náš jubilant bude i naďalej hrať prvé husle v orchestri slovenskej jazykovedy. Je to dnes skutočný orchester, nie duo či trio, ako to bolo pred tromi-štyrmi desaťročiami, keď sa Miko začal rozhliadať po svete poznania a vedy. Toto rozhliadanie sa nezačalo ani pri Trnave, ani na Orave, ani v Liptove, ale v „neznámom“ Šariši, v Lipanoch pri Prešove (13. 4. 1920). Nielen vedou, ale aj miestom narodenia narušil tradíciu slovenskej kultúry. Toto narušenie je však slovenskej kultúre na osov, nie na škodu.

Š. Ondruš

SÚPIS PRÁC DOC. FRANTIŠKA MIKU ZA ROKY 1946—1969

Bibliografia prác Františka Miku je usporiadaná chronologicky a ďalej podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce a štúdie v odborných jazykovedných časopisoch a zborníkoch (polotučne), za nimi iné články, referáty, drobné príspevky, správy a pod. V závere sa osobitne uvádza redakčná činnosť. Drobné príspevky, ktoré vyšli v tom istom ročníku časopisu alebo v teže publikácii, sa uvádzajú súhrnne. Názvy štúdií a ostatných prác a časopisov a zborníkov sa uvádzajú v pôvodnom pravopisnom znení.

1946

Vedecký štýl Jaroslava Vlčka. Pokus o štrukturálne-historický rozbor. — Jazykovedný zborník 1—2, 1946—1947, 38—61.

1947

Poznámky k jazykovej konkurencii. — Slovenská reč 13, 1947/1948, 139—141.
Dialog, dialogičnosť a jazyk. — Jazykovedný zborník 1—2, 1946—1947, 460—463.

1955

Sloh. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1955. 4°. 135 s. (rozmn.).
[Diskusné príspevky na konferencii o norme spisovného jazyka, konanej v dňoch 24. a 25. 3. 1955 v Bratislave.] — Slovenská reč 20, 1955, 253, 275—276.

1956

Štylistická kategória neurčitosti v spisovnej slovenčine. — Jazykovedné štúdie I. Spisovný jazyk, Bratislava 1956, 277—305.

Prítomný čas oznamovacieho spôsobu vo výzvovej funkcii. — Slovenská reč 21, 1956, 351 až 355.

K podstate štýlového javu reči. — Slovenská reč 21, 1956, 294—299.

Voprosy kultury reči I, Moskva 1955. — Slovenská reč 21, 1956, 369—373 (ref.).

Stromy okolo cesty? — Slovenská reč 21, 1956, 322.

1957

Poznámky k vývinu slohu dieťaťa a niektoré problémy metodiky slohovej výchovy. — Sborník Filologickej fakulty Vysokej školy pedagogickej v Prešove. I. časť: pedagogicko-metodická, Bratislava 1957, 75—95.

O jasné pojmy v slohovej výchove. — Slovenský jazyk a literatúra v škole 3, 1957, 87—94. Slovesá *hnúť (sa)*, *starnúť*, *prúhnuť* v tvare minulého času. — Slovenská reč 22, 1957, 140.

O používaní slov *okolica*, *Prešovsko* a *poeta*. — Rozhlas a televízia 13, 1957, č. 30, str. 14.

1958

K emfaticko-emocionálnej stránke vety v spisovnej slovenčine. — Jazykovedný časopis 9, 1958, 3—21.

Hybné sily slohovej praxe. — Sborník Filologickej fakulty Vysokiej školy pedagogickej v Prešove. II. časť: slovenský jazyk a literatúra, Bratislava 1958, 132—147.

Případy tzv. rozkladu menného čísla. — Slovenská reč 23, 1958, 272—279.

Inštrumentál pri slovese a pri prídavnom mene. — Jazykovedné štúdie III. Spisovný jazyk. Bratislava 1958, 205—238.

K väzbe bezpredložkových pádov s podstatnými menami. — Slovenská reč 23, 1958, 65—80.

Odhaľujeme výrazové bohatstvo našej reči. — Slovenský jazyk a literatúra v škole 4, 1958, 260—265.

Jazyková poradňa, Bratislava 1957. — Slovenská reč 23, 1958, 50—55 (ref.).

Niektoré názvy zamestnania žien. — Slovenská reč 23, 1958, 62.

1959

Prívlastkový genitív. — Jazykovedné štúdie IV. Spisovný jazyk, Bratislava 1959, 187—200. Gramatické číslo odborného názvu *müllerius*. — Slovenské odborné názvoslovie 7, 1959, 94—95.

Štúdium, výskum, skúmanie, pozorovanie. — Slovenské odborné názvoslovie 7, 1959, 344—346.

Múzejník — múzejnícky — múzejníctvo. — Slovenská reč 24, 1959, 61.

1960

Distribúcia pádov a jej dosah pre kompozíciu a štýl. (Na materiáli Kukučínových poviedok.) — Jazykovedné štúdie V. K jazyku a dielu Martina Kukučina, Bratislava 1960, 7—28.

Príslovky zreteľa. — Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika — Časť všeobecná 1, 1960, 66—78.

Niektoré typy nominatívu. — Slovenská reč 25, 1960, 25—38.

Elektrónový mikroskopik. — Slovenské odborné názvoslovie 8, 1960, 95.

K niektorým termínom a slovám vo veterinárnom lekárstve. — Slovenské odborné názvoslovie 8, 1960, 347—348.

Bližšie k životu v slohovej výchove. — Slovenský jazyk a literatúra v škole 6, 1960, 169—171.

Hodiny — hodinky. — Slovenská reč 25, 1960, 316—317. — Tamže: Rod podstatného mena *klenoty* (378—380).

Pomnožné slová typu *hodinky*. — Jazyková poradňa II, Bratislava 1960, 141—142. — Tamže: O skloňovaní miestneho názvu *Leles* (142—143). — O výslovnosti predložiek *s, so* (228—232). — *Bager a barak* (232—233).

1961

- K otázke vokativu v spisovnej slovenčine.** — Slovenská reč 26, 1961, 32—40.
K problematike prísloviak. — Jazykovedný časopis 12, 1961, 10—23.
Detekcia — detegovať. — Slovenské odborné názvoslovie 9, 1961, 92—93.
K používaniu termínu „vzor“ a jeho frazeológii. — Slovenský jazyk a literatúra v škole 7, 1961, 219—220.
J. Horecký, Slovtvorná sústava slovenčiny, Bratislava 1959. — Jazykovedný časopis 12, 1961, 184—189 (ref.).
Jégé v kritike a spomienkach. Sborník. Red. A. Matuška a V. Petřík, Bratislava 1959. — Slovenská reč 26, 1961, 55—57 (ref.).
Vyvodit — dôvodiť. — Slovenská reč 26, 1961, 60.

1962

- Rod, číslo a pád podstatných mien.** Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962. 8°. 254, [1] s.
Do ktorého slovného druhu patrí slovo rád? — Slovenská reč 27, 1962, 72—81.
Ešte k prívlastkovému genitívu. — Slovenská reč 27, 1962, 100—107.
Byl si verný či verní? — Slovenská reč 27, 1962, 177—179.
Prívlastok pri základných číslovkách. — Slovenská reč 27, 1962, 295—299.
Sú vzťahy medzi slovami len syntaktické? — Otázky slovanskej syntaxe, Praha 1962, 39—46.
Nadväzovacie vzťahy v hovorovej skladbe. — Otázky slovanskej syntaxe, Praha 1962, 346—347.
Podstatné mená a ich využitie v slohovej výchove. — Slovenský jazyk a literatúra v škole 8, 1962, 137—142.
Pamätný — pamätový. — Slovenská reč 27, 1962, 57. — Tamže: *Jar — o jariach* (57—58). — **K skloňovaniu talianskych osobných mien** (123—124). — *Vietor severných smerov?* (187—188). — *Samo osebe* (189—190). — *Keď je tam štyri-päť detí...* (319). — *Štrasburský* (375).
Užitočný rozhovor s jazykovedcom. — Slovenské pohľady 78, 1962, č. 9, str. 140 (rozhovor A. Popoviča s F. Mikom o knihe Rod, číslo a pád podstatných mien, Bratislava 1962).

1963

- Rythmus v próze.** — Literatúra a jazyk, Bratislava 1963, 5—61.
Problémy jazykovej výchovy. — Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk, Bratislava 1963, 70—76.
I. K. Kučerenco, Teoretyčni pytanňa hramatyky ukrajins'koji movy. Morfolohija, Kyjiv 1961. — Jazykovedný časopis 14, 1963, 101—105 (ref.).
[Diskusný príspevok na konferencii o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku, konanej v dňoch 2.—4. 4. 1962 v Bratislave.] — Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk, Bratislava 1963, 152.
Stavebný a strojný dozor. — Slovenská reč 28, 1963, 126.

1964

- Aktuálnosť výrazu v próze literárneho realizmu.** (Príspevok k problematike jazykovej štylistiky.) — Z historickej poetiky I, Bratislava 1964, 81—115.

Slohová výchova ako zoživotňujúci činiteľ v jazykovom vyučovaní. — Slovenský jazyk a literatúra v škole 10, 1963/64, 132—137.

O štylistickom rozbere umeleckých textov. — Štylistické rozbery umeleckých textov, Bratislava 1964, 18—26.

Jazyk a štýl Hečkovej Drevenej dediny. — Štylistické rozbery umeleckých textov, Bratislava 1964, 122—130.

Znova o chybách v oznamoch. — Jazyková poradňa III, Bratislava 1964, 12—13. — Tamže: „Holiaren“ — *holičstvo* (63—64). — O správnom používaní slova *penále* (145—146). — *Guča a nádor* (212—213). — *Hradská — cesta* (214—216). — O dodržiavaní zákonov spisovnej slovenčiny (231—232). — Pravopis oznamov (249—250).

1965

Expresivnosť výrazu v umeleckej próze. Poznámky k štýlu Chrobákovej poviedky *Návrat Ondreja Baláža*. — Jazykovedné štúdie VIII. Spisovný jazyk — Štylistika, Bratislava 1965, 5—41.

Expresívny živel v Hečkovom Červenom víne. — Z historickej poetiky II, Bratislava 1965, 24—75.

Čo dáva jazyk spisovateľovi. — Jazyk a štýl modernej prózy, Bratislava 1965, 48—65.

K otázke umeleckého štýlu v rozhlase. — O štylistike a štýloch rozhlasového prejavu, Bratislava 1965, 29—43.

Na obranu slovnej zásoby. — Kultúrny život 20, 1965, č. 39, str. 5 (spoluautor).

Záverové poznámky. — Jazyk a štýl modernej prózy, Bratislava 1965, 157.

1966

Morfológia slovenského jazyka. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 8°. 895, [1] s. (spoluautor).

K diskusií o zloženom súvetí. — Jazykovedný časopis 17, 1966, 64—73, nem. res. 74.

K syntaxi avantgardnej prózy. — O literárnej avantgarde (*Litteraria* 9), Bratislava 1966, 165—192.

Skloňovanie názvov typu *Pod Hradovou*. — Slovenská reč 31, 1966, 157—160.

Rozsah slohovej výchovy a teória štýlu. — K teórii vyučovania slovenského jazyka a literatúry, Bratislava 1966, 179—189.

Lyrizovanie, sujet, hovorovosť, próza. — Slovenské pohľady 82, 1966, č. 6, str. 45—49.

Výrazové vlastnosti súčasnej prózy pre mládež. — Jazyk a umelecké dielo, Bratislava 1966, 105—135.

Z problémov estetiky jazyka. — Slovenské pohľady 82, 1966, č. 9, str. 23—30.

Slovenčina — slovosled — sloh. [J. Mistrík, Slovosled a vetosled v slovenčine, Bratislava 1966.] — Slovenské pohľady 82, 1966, č. 11, str. 129—130 (ref.).

O prakticisme a teoretizme v školskej práci. — K teórii vyučovania slovenského jazyka a literatúry, Bratislava 1966, 35—36.

K slovtvornému rozboru. — K teórii vyučovania slovenského jazyka a literatúry, Bratislava 1966, 76.

Poznámky k rozširovaniu slovnej zásoby žiakov. — K teórii vyučovania slovenského jazyka a literatúry, Bratislava 1966, 89.

K otázkovej metóde pri rozboroch. — K teórii vyučovania slovenského jazyka a literatúry, Bratislava 1966, 147—149.

Záver diskusiie. — K teórii vyučovania slovenského jazyka a literatúry, Bratislava 1966, 202—204 (na konferencii o metodike vyučovania slovenského jazyka, konanej v dňoch 11.—12. 2. 1965 v Smoleniciach, k referátu F. Miku Rozsah slohovej výchovy a teória štýlu).

Rozpad inovačného kontrastu alebo bezhlavosť módy a ako ináč. — Krok 66, č. 4, str. 7—12.

Literatúra a filozofia. — Slovenské pohľady 82, 1966, č. 10, str. 7—9.

Umelecký postup ako technika a ako hodnota. — Slovenské pohľady 82, 1966, č. 12, str. 9—17.

Poloaxiomatická komentovaná fúga na kontrastnú tému intuícia — analýza. — Slovenské pohľady 82, 1966, č. 3, str. 38—39.

O spolupráci literárnej vedy a jazykovedy pri výskume literárneho diela. — Jazyk a umelecké dielo (zb.), Bratislava 1966, 204—206.

[Diskusný príspevok na konferencii o slovníku spisovnej slovenčiny, konanej v dňoch 21.—23. 6. 1965 v Smoleniciach.] — Slovenská reč 31, 1966, 82—83.

O používaní zámena *všetok*. — Jazyková poradňa IV, Bratislava 1966, 189—191. — Tamže: Ako sa správne skloňuje slovo *desiata* (273—274). — O používaní podstatných mien *šat a rúcho* namiesto pomnožných *háby a šaty* (361—362). — *Špajza, či komora?* (362—364). — O správnej výslovnosti slova *necht* (448—449). — Ako písať spojenie *ťažko pracujúci* (459—461).

1967

Estetická štruktúra prózy a jazyk. — Nové obzory 9, 1967, 215—228, nem. res. 228.

Úlohy školy pri osvojovaní si spisovného jazyka. — Kultúra spisovnej slovenčiny, Bratislava 1967, 212—216.

Jonáš Záborský, Dva dni v Chujave. — Rozbory umeleckej prózy, Bratislava 1967, 5—12.

L. N. Jégé, Adam Šangala. — Rozbory umeleckej prózy, Bratislava 1967, 28—37.

Z Moricových športových poviedok. — Rozbory umeleckej prózy, Bratislava 1967, 199—206.

Etnografické momenty v literárnom diele. — Slovenské pohľady 83, 1967, č. 1, str. 110—114.

Pod vyzložením ... Hronského Jozef Mak. — Slovenské pohľady 83, 1967, č. 7, str. 43—46.

Sedem rámkov modernej prózy. — Krok 1967, č. 4, str. 5—8.

[Diskusný príspevok v ankete o vzťahu literatúry a domova a jeho mnohostrannom odraze v literárnom diele.] — Krok 1967, č. 2, str. 6—7.

O explicitnom spisovnom úze. — Kultúra spisovnej slovenčiny, Bratislava 1967, 57—59.

Rytmus aj v próze? — Zápisník XIII. Hviezdoslavovho Kubína 1967, č. 1, str. 13—14.

Kto je kompetentný? — Pravda, 1. 4. 1967, str. 2. — Tamže: Ešte stále...? (23. 9. 1967, str. 2).

1968

Das Kasussystem in der slowakischen Sprache. — Recueil linguistique de Bratislava 2, 1968, 128—146.

K menným jednočlenným vetám. — Jazykovedný zborník venovaný VI. slavistickému kongresu, Bratislava 1968, 107—117; rus. res. 117—118, angl. res. 118—119.

Frázovanie v slovenčine. — Jazykovedný časopis 19, 1968, 117—133, nem. res. 133.

Teória výrazu a preklad. — Dialóg 1968, č. 1, str. 39—63, nem. res. 64—65, franc. res. 225—226, angl. res. 242, rus. res. 255.

Vergleichstilistik und Übersetzung. — O medziliterárnych vzťahoch, Bratislava 1968, 237—239.

Rythmus a vetná stavba v próze. — Rythmus a metrum, Bratislava 1968, 267—293, nem. res. 294—296 (spoluautor).

Jozef Mak. (Prediktabilita, čiže zákonitosť štýlu.) — O interpretácii umeleckého textu (Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre 1), Bratislava 1968, 157—164. — Pozri aj: Prediktabilita čiže zákonitosť štýlu, Romboid 2, 1967, č. 6, str. 34—37.

[Diskusné príspevky na seminári o interpretácii umeleckého textu, konanom v dňoch 26.—29. 9. 1967 v Nitre.] — O interpretácii umeleckého textu (Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre 1), Bratislava 1968, 29—30, 33—38, 50, 67, 87—89, 104, 122, 133, 167—170.

Cesty detského aspektu. — Zlatý máj 12, 1968, 166—161.

O príslovkách *relatívne* a *absolútne*. — Jazyková poradňa 5, Bratislava 1968, 125—126. — Tamže: O slove *kmienok* (165—166). — Sloveso *váziet* a jeho tvary (218—219). — *Nejsť, či neísl?* (298—299).

1969

Estetika výrazu. Teória výrazu a štýl. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969. 8°. 292, [2] s.

Polstoročie slovenskej štylistiky. — Slovenská reč 34, 1969, 257—266, nem. res. 391—392. Štruktúra slohu a jeho parametre v 3. ročníku ZDŠ. — Slovenský jazyk a literatúra v škole 15, 1968/69, 299—302.

„Epika“ v lyrike. — Romboid 4, 1969, č. 2, str. 21—28.

Ludovosť, próza, spisovný jazyk. — Slovenské pohľady 85, 1969, č. 4, str. 2—8.

Interpretácia umeleckého textu v nemeckej literatúre. [Interpretationen 1—4, Frankfurt am Main — Hamburg 1965—1966.] — Slovenský jazyk a literatúra v škole 15, 1968/69, 317—318 (ref.).

REDAKČNÁ ČINNOSŤ

Redakčná činnosť v časopisoch: Slovenská reč 26, 1961 — 31, 1966 (člen redakčnej rady). — Jazykovedný časopis 18, 1967 — 20, 1969 (člen redakčnej rady).

Redakčná činnosť v publikáciách: Sborník Filologickej fakulty Vysokej školy pedagogickej v Prešove. I. časť: pedagogicko-metodická, Bratislava 1957 (člen redakčnej rady). — Sborník Filologickej fakulty Vysokej školy pedagogickej v Prešove. II. časť: slovenský jazyk a literatúra, Bratislava 1958 (člen redakčného kruhu). — Jazykovedné štúdie VIII. Spisovný jazyk — Štylistika, Bratislava 1965 (vedecký redaktor). — Jazykovedný zborník venovaný VI. slavistickému kongresu, Bratislava 1968 (člen redakčnej rady). — O interpretácii umeleckého textu (Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre 1), Bratislava 1968 (člen redakčného kolektívu).

Zostavil L. Dronč

DOC. VINCENT BLANÁR PÄŤDESIATROČNÝ

Dňa 1. decembra tohto roku sa v dobrom zdraví a najväčšom tvorivom rozmachu dožíva päťdesiatich rokov ďalší slovenský jazykovedec, doc. dr. Vincent Blanár, DrSc.,

vedúci vedecký pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, rodák z Húlu (o, Nové Zámky).

Po skončení vysokoškolských štúdií na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského (študoval slovanskú a germánsku filológiu u takých vynikajúcich profesorov, ako boli E. Novák, J. M. Kořínek, J. Stanislav a F. Kalda) a po krátkom učiteľskom pôsobení na strednej škole (v Trnave) stal sa asistentom v Slovanskom seminári FFUK, čoskoro docentom slovenského jazyka a po intermezze v slovníkovej redakcii Slovenského pedagogického nakladateľstva prišiel r. 1961 do Jazykovedného ústavu Ľud. Štúra, kde je dnes vedúcim oddelenia dejín slovenčiny.

I keď sa hneď na začiatku svojej vedeckej dráhy venoval syntaktickým otázkam — z tohto obdobia pochádza najmä jeho priekopnícka štúdia o pričlenení — čoskoro sa prejavil v hlavnej oblasti svojich vedeckých záujmov, v onomastike a historickej lexicológii.

Už v svojej prvej onomastickej práci (*Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomenitných mien v Maďarsku*, Bratislava 1950), v ktorej spracoval materiál získaný počas sociografického výskumu slovenskej menšiny v Maďarsku r. 1946, podal štruktúrny pohľad na sústavu pomenovania osôb a miestnych útvarov. K onomastickej problematike sa však ustavične vracal i vracia. Svoje znalosti bulharčiny (v šk. r. 1948/49 bol v Sofii asistentom prof. I. Lekova) využil na konfrontáciu pomenovacích sústav v slovanských jazykoch a stal sa tak popredným bádatelom v porovnávej onomastike. Vo viacerých onomastických štúdiách venuje pozornosť problematike systému v antroponomastike a zaraďuje sa tak medzi popredných teoretikov v onomastike aj vo svetovom meradle.

Hlavným poľom Blanárových bádateľských záujmov sa však čoskoro stala historická problematika slovenčiny. V menších štúdiách venoval pozornosť periodizácii dejín slovenčiny, hodnotil Dobrovského vzťah k slovenčine, Štúrovo jazykovedné dielo, charakterizoval spisovnú slovenčinu i terminológiu v matičnom období. Pri archívnych výskumoch sa mu podarilo identifikovať doteraz neznámy rukopis Ribayovho *Idioticonu*, objaviť niektoré neznáme slovníky a iné rukopisné práce.

V Bulharsku zozbieral materiál k otázke vplyvu bulharčiny na jazyk slovenskej a českej menšiny. Najväčšiu pozornosť i energiu však sústredil V. Blanár na výskum slovenskej historickej lexicológie. Svoje názory súhrnne publikoval v knižnej monografii *Zo slovenskej historickej lexicológie* (1961), ktorá sa stala východiskom i metodologickým vzorom pre celý výskum vývinu slovenskej slovnej zásoby. K presvedčivým záverom sa tu dopracoval najmä preto, že sa opieral o bohatý historický materiál, ktorý konfrontoval s výskytom skúmaných slov v slovanských nárečiach i v spisovnom jazyku, ale aj so stavom v iných slovanských jazykoch, najmä v češtine. Plodne tu využil a modifikoval teóriu sémantického poľa, ktorú teoreticky rozpracúva aj v niektorých ďalších štúdiách. Svoje teoretické poznatky uplatňuje aj pri vypracúvaní koncepcie historického slovníka slovenčiny.

Popri teoretických prácach venoval V. Blanár vždy pozornosť aj otázkam praktickej jazykovedy. Veľkým dielom prispel k vypracovaniu koncepcie dvojязыčných slovníkov vydávaných v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve, sám vypracoval nemecko-slovenský slovník (vydal Enzyklopedie Verlag Leipzig), rediguje slovensko-bulharský slovník (pre Bulharskú akadémiu vied) a v spolupráci s manželkou napísal konverzačnú príručku bulharčiny.

Nie na poslednom mieste stoja i Blanárove záujmy bibliografické. Je autorom prvej anotovanej bibliografie slovenskej jazykovedy (za roky 1939—47)*, v ktorej sa teraz sústavné pokračuje.

Napokon treba spomenúť organizačné práce, ktoré si vyžadujú veľa času, ale sú ne-

vyhnutnou časťou každej vedeckej práce. Je členom redakčnej rady Jazykovedného časopisu, Slavica Slovaca a Slavie, vedeckým redaktorom niekoľkých monografií a zborníkov, ale najmä neúnavným organizátorom onomastického výskumu v Jazykovednom ústave Lud. Štúra i na vysokých školách. Z jeho iniciatívy sa založila Slovenská onomastická komisia, ktorej je predsedom a ktorá usporiadala už tri onomastické konferencie. Je členom Medzinárodného onomastického komitétu a zorganizoval Lexikologicko-lexikografickú komisiu pri Medzinárodnom komitáte slavistov (bol vymenovaný za jej predsedu). V šk. r. 1969/70 prednášal slovenčinu na viedenskej Univerzite.

Vincent Blanár patrí k tým slovenským jazykovedcom, ktorí šíria dobré meno slovenskej slovakistiky i slavistiky nielen doma, ale veľmi úspešne aj v zahraničí. Želáme mu, aby sa mu päťdesiatka stala nie medzníkom, ale iba podnetom pre ďalšiu prácu bádateľskú i organizačnú.

J. Horecký

* *Súpis prác doc. Vincenta Blanára za roky 1946 - 1969* pozri v časopise Slavica Slovaca 5, 1970, č. 3 (v tlači).

F. MIKO, *ESTETIKA VÝRAZU*,

Teória výrazu a štýl, Bratislava 1969, 293 strán

Ako záujmový náklad Kabinetu literárnej komunikácie pri Pedagogickej fakulte v Nitre vyšiel súbor časopisecky publikovaných i doposiaľ nepublikovaných štúdií F. Miku pod názvom *Estetika výrazu*. F. Miko už dávnejšie utvára a rozvíja novú koncepciu štýlu, a to tzv. výrazovú teóriu štýlu. Rozoberaný súbor štúdií obsahuje nielen základy tejto teórie, ale aj jej rozvedenie a aplikáciu vo viacerých smeroch. Hoci sa autor sústreďuje predovšetkým na problematiku umeleckého štýlu, aspoň v náznačkoch a všeobecne sa v práci riešia aj mnohé ďalšie štylistické problémy.

V týchto poznámkach na okraj Mikovej knižky sa upriamime iba na najvšeobecnejšie otázky štýlu a štylistiky, najmä vo vzťahu k jazyku. Nebudeme tu venovať pozornosť mnohým závažným estetickým, literárnym i špecifickým štylistickým otázkam.

Východiskom Mikovej teórie štýlu je konštatovanie, že štýl nie je základnou štylistickou entitou, ako sa tradične vykladá. Základnou veličinou v oblasti štýlu je tzv. výrazová kategória, druh výrazu. Štýl sa potom charakterizuje ako „dynamická konfigurácia výrazových vlastností v jazykovom prejave“ (12). Autor podáva celú sústavu výrazových vlastností. Na rozdiel od predchádzajúcich koncepcií štýlu ide naozaj o sústavu, nie o náhodne vedľa seba postavené vlastnosti. Podľa štyroch pravidiel určovania výrazových vlastností (27) prichádza k záveru, že základnými a najvšeobecnejšími spomedzi nich sú operatívnosť a ikonickosť. Od nich možno odvodiť všetky ostatné výrazové vlastnosti, a to postupnou špecifikáciou významu.

Operatívnosť a ikonickosť odvodzuje autor zo základných zložiek jazykovej funkcie, a to z komunikácie (vzťah: podávateľ — jazyk — prijímateľ) a z vyjadrenia (vzťah: jazyk — skutočnosť). Komunikáciou odpovedá operatívnosť, vyjadreniu ikonickosť. Touto súvzťažnosťou vylučuje možnú námietku, že výrazové vlastnosti nie sú jazykovými jednotkami, ale skôr „nejaké psychologické alebo logické kategórie“ (19). Odhaľuje aj príčinu nedôvery v jazykovú povahu výrazových vlastností: „Táto námietka vychádza z tichého predpokladu, že jazyková entita sa konštituuje len na základe tzv. primárnej, priamej formy.“ (19) Na príkladoch zo syntaxe ukazuje, že jazyková jednotka sa môže tvoriť aj nepriamou formou. Východiskovým bodom pre určovanie „formy“ štýlovej

jednotky je téza o vnútornej homogénnosti štýlov, ktorá sa prejavuje distribúciou istých prostriedkov. „Táto distribúcia je potom formálnym indikátorom výrazovej kategórie, „vyjadruje“ ju a dáva jej tým charakter jazykovej kategórie.“ (20)

A tu sme — popri úvodnom autorovom konštatovaní — pri ďalšej závažnej myšlienke, ktorá má všeobecnojazýkovú platnosť: okrem iných jazykových rovin existuje v jazyku aj štýlová rovina. Na jej existenciu sa už príležitostne upozorňovalo (napr. I. P. GaI-perin, *Javľajetsja-li stilistika urovnem jazyka*, zb. Problemy jazykoznanija, Moskva 1967, 202; u nás napr. v *Morfologii slovenského jazyka*, Bratislava 1966, 21, sa medzi jazykovými rovinami uvádza aj slohová), ale Mikov výklad okrem jej konštatovania evidentne zaznamenáva aj jej jednotky, a tým ju zrovnoprávňuje v istom zmysle s ostatnými jazykovými rovinami.

Samostatnosť štýlovej roviny jazyka potvrdzuje autor zistením, že podobne ako v ostatných jazykových zložkách existujú aj v štylistike nielen syntagmatické vzťahy, ale aj prvky na osi paradigmatickej. To je tiež prínosom tejto koncepcie štýlu. Predchádzajúce výklady tejto otázky zhrnul F. Miko takto: „Štýl je ... svojou povahou vec stavby jazykového prejavu, je to jav štruktúrnej (syntagmatickej) povahy. Štylistike takto chýbal paradigmatický pendant k štýlu, chýbalo jej zastúpenie v kóde.“ (14) Tento nedostatok v chápaní štýlu neriešila podľa autora nijaká teória štýlu. Požadovaným paradigmatickým pendantom k štýlu je podľa jeho koncepcie sústava výrazových vlastností. Píše: „...mimo štýlov musí jestvovať nezávisle od nich výrazová sústava, sústava výrazových kategórií, v ktorej sa definujú jednotlivé výrazové kvality a predučujú sa ich syntagmatické (konfiguračné) možnosti.“ (14) Celý predchádzajúci výklad resumuje takto: „Výrazová sústava poslúžila teda v dvoch veciach. Umožňuje analýzu štýlu na jeho štruktúrne zložky a odhaľuje sústavu výrazových vlastností ako predpoklad štýlov.“ (14)

Ako sme uviedli, východiskom Mikovej koncepcie výrazových kategórií je jazyková funkcia a jej dva aspekty. Nie je to však lingvistická teória štýlu. Autor hneď v úvode odlišuje svoje chápanie štýlu od špecificky lingvistického, podľa ktorého je jazyk jediným materiálom literatúry (7). Výrazová koncepcia štýlu chápe ako materiál literatúry aj tematickú oblasť. So zretelom na takmer už tradičné spory o oprávnenosť vydeľovania tzv. jazykovej štylistiky a literárnej štylistiky a o kompetenciu každej z nich majú tieto tézy veľký metodologický dosah. Podľa autora „o detailný výskum jazyka v umeleckom diele sa bude so všetkou zodpovednosťou starať lingvistika“, rozhodujúce slovo v oblasti umeleckého diela však patrí literárnej vede a kritike, ktoré „hrajú úlohu korunného svedka, pokiaľ ide o umeleckú hodnotu“ (7).

Pozoruhodná je myšlienka o jedinej funkcii jazyka. Autor síce konštatuje istú súvislosť medzi sústavou výrazových vlastností a Bühlerovým modelom jazykových funkcií, ale ďalej spresňuje: „Protí Bühlerovi a iným polyfunkčným teóriám však nehovoríme o jazykových funkciách, ale radšej o jednej jazykovej funkcii, o jej zložkách a o jej modifikácii.“ (26) Je ňou komunikatívna funkcia (na rovine výrazových vlastností jej odpovedá — ako sme spomenuli — operatívnosť), pretože komunikácia je vlastným zmyslom jazyka vôbec (27). Z nej vychádzajú ostatné výrazové kategórie. Podľa autora „prvá výrazová diferenciácia vzniká už vtedy, keď sa komunikačná zložka istým spôsobom potlačí (úplne eliminovať sa nedá!), takže do popredia vystúpi zobrazovacia, ikonická funkčná jazyková zložka.“ (27) Z toho sa potom dedukuje, že všetky „výrazové kategórie sú vlastne prejavom postupnej diferenciácie jazykovej funkcie“ a „každý štýl je istou modifikáciou jazykovej funkcie“ (18).

Aspoň náznakom sa autor dotkol aj ďalšej závažnej otázky, a to vzťahu langue a parole v štýle. Existuje na štýlovej rovine len parolová oblasť, alebo je tu zastúpená aj langue? Hovoriaci musí podľa autora dodržiavať rozličné normy, jednak na o i paradigmatickej

(výber istých výrazových vlastností), jednak na rovine syntagmatickej. Celému prejavu však dáva rozličné individuálne hodnoty. Z toho vyplýva, že obidva uvedené stupne sú podobne ako na iných rovinách zastúpené aj na štýlovej rovine.

Vlastným spôsobom pristupuje autor aj k otázke estetického platnosti v umeleckom diele. Spresňuje a prehodnocuje štrukturalistický prístup k estetickosti. O východiskách štrukturalistického chápania estetického funkcie hovorí: „...pojmy zameranie na výraz a inovácia nebudem pokladať za dostačujúce pre vysvetlenie estetického pôsobenia jazyka, i keď sú to pre takéto vysvetlenie veľmi dôležité prvé kroky. Domnievam sa, že ani jedno, ani druhé nie je vlastným zdrojom estetického zážitku... Koncepcia, pracujúca len s týmito dvoma pojmami, díva sa na umelecké dielo len akoby technicky.“ (187) Pretože za materiál umeleckého diela pokladá autor nielen jazyk, ale aj tému, estetickú funkciu charakterizuje nie zameraním na výraz (na sám znak), ale zameraním na estetický tvar (191). Rozhodujúcou funkciou pritom zohrávajú dve výrazové vlastnosti, a to kontrast a miera. Aká je potom funkcia jazyka v umeleckom diele? „Úloha jazyka v umeleckom diele spočíva primárne v inštrumentácii estetického kontrastu vo výrazovej rovine. Estetický kontrast pôsobí ako výberový, selektujúci princíp pri používaní jazykových prostriedkov.“ (197)

Spomenuli sme iba niektoré všeobecné jazykové otázky, ktorých sa Mikova práca dotýka. Pravdaže, sú v nej aj ďalšie významné zistenia z jazykovej oblasti, napr. časti o vzťahu expresivity a emocionálnosti, o vzťahu medzi jazykom a témou (veta ako priesekník jazyka a témy — 66), o frázovaní a pod. Záverom treba konštatovať, že hoci sa autor nesústredil v tejto práci na problémy jazykovej teórie, mnohé z jeho poznámok o teoretických otázkach jazyka majú zásadný význam pre celú jazykovedu.

J. Mlacek

J. MISTRÍK. ŠTYLISTIKA SLOVENSKEHO JAZYKA.

SPN, Bratislava 1970, 415 str.

Mistrikovej Štylistike slovenského jazyka, ktorá tohto roku vyšla v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve, predchádzali dve vydania *Praktickej slovenskej štylistiky* (1961, 1963) a vydanie *Slovenskej štylistiky* (1965). Je tu teda možnosť analógie. Už zbežné porovnanie jednotlivých vydaní ukazuje, že Štylistika slovenského jazyka sa od predchádzajúcich štylistík odlišuje nielen kvantitatívne (Praktická slovenská štylistika — 198 strán, Štylistika slovenského jazyka — 415 strán), ale predovšetkým kvalitatívne, riešením a spracovaním teoretických problémov a celkovou koncepciou. V neposlednom rade tieto rozdiely súvisia s odlišným stavom výskumu v oblasti štylistiky a s celkovými potrebami jazykovej praxe.

Prvé vydanie *Praktickej slovenskej štylistiky* sledovalo predovšetkým praktické ciele: kniha chcela pomôcť slovenskej kultúrnej verejnosti, poučiť ju o základných štylistických otázkach a naznačiť používateľom spisovného jazyka, ako majú svoje prejavy koncipovať tak, aby to boli prejavy kultúrne a kultivované. Preto aj jadrom príručky boli výklady o výrazovom bohatstve slovenčiny (45—195), v ktorých nechýbali poznámky o norme a ktoré boli doložené primeraným množstvom exenplifikačného materiálu. O potrebe takejto knihy svedčí fakt, že v krátkom čase sa rozpredalo aj jej druhé vydanie (1963).

Slovenská štylistika (1965) predstavuje úplne prepracované vydanie *Praktickej slo-*

venskej štylistiky. Autor v nej rozšíril výklady o základných štylistických pojmoch a začlenil niektoré nové kapitoly (o fonologických prostriedkoch a o kompozícii).

Štylistika slovenského jazyka je presvedčivým dôkazom, že Mistrík naďalej pracoval na teoretických otázkach všeobecnej a slovenskej štylistiky. V podstate tu totiž možno hovoriť o novom diele, v ktorom sa v ucelenej syntéze premietajú jednak výsledky výskumov slovenskej štylistiky a jednak vlastné autorove výskumy.

Širšie a novo je koncipovaná prvá časť knihy (Všeobecná problematika, str. 9—187), ktorá predstavuje jednak teoretické východisko knihy a jednak sa v nej rozvídza štýlové rozvrstvenie spisovnej slovenčiny. Oproti predchádzajúcim vydaniam je tu úplne nová kapitola *Z dejín štylistiky* (9—28), v ktorej sa opisuje postavenie štylistiky v rámci príbuzných vied a vývin teoretických názorov a metód výskumu od staroveku až podnes. V kapitole *Základné pojmy*, ktorá je tiež nová, sa analyzujú také pojmy, ako je prehov, prejav, výpoveď, text, štýl, a vymedzujú sa hranice štylistiky.

Samostatná (nová) kapitola je venovaná metódam štylistického výskumu a štylistických rozborov. Metódy štylistickej interpretácie a analýzy člení autor na tradičné a moderné. Moderné, to sú metódy transformačné, a najmä matematicko-štatistické, ktorým sa venuje najviac pozornosti (40—52). Nie náhodou, veď sám autor uplatňuje v celej práci predovšetkým tieto metódy. Napriek tomu však nezatraca tradičné metódy, ale správne poukazuje na ich súvzťažnosť s modernými metódami (36). Tradičné metódy majú empirický charakter, vychádzajú z intuície, matematicko-štatistické metódy sú založené na exaktne zistených (vypočítaných) údajoch a práve preto je tu možnosť vzájomnej korelácie. Autor poukazuje aj na „obmedzenia“ matematicko-štatistických metód, varuje pred mechanickou štatistickou analógiou, štatistickou charakteristikou každého javu a pod.

Podrobne je spracovaná kapitola o štýlotvorných činiteľoch (53—73). Systém štýlotvorných činiteľov buduje autor na podobe štýlotvornej situácie (Pauliny). Osobitne vydeľuje subjektívne slohotvorné činitele (autor prejavu) a objektívne slohotvorné činitele (adresát prejavu, prostredie, predmet prejavu, funkcia prejavu, jazykový materiál). Najprv podrobne analyzuje subjektívne slohotvorné činitele. Dalo by sa uvažovať, či poňatie témy (58) nie je objektívny slohotvorný činiteľ. Najmä v neumeleckých prejavoch, predovšetkým však v štýle náučnom sa poňatie témy dostáva do určovacieho vzťahu s cieľom, zameraním prejavu. Sám autor takéto zaradenie uvedeného slohotvorného činiteľa nevylučuje (59). Pre jeho zaradenie k subjektívnym slohotvorným činiteľom hovorí podľa Mistríka fakt, že je pri ňom závažná osobnosť podávateľa. Ale osobnosť podávateľa ako integrujúci prvok je závažná vzhľadom na každý slohotvorný činiteľ.

Premyslene je vybudovaný systém objektívnych slohotvorných činiteľov. V tejto súvislosti autor uvažuje aj o postavení funkcie, ktorá sa od čias Pražskej školy považuje za základného slohotvorného činiteľa. Treba súhlasiť s Mistríkovým konštatovaním, že štýlotvorné činitele sa v sile vplyvu na formovaní prejavu striedajú, uplatňujú sa nerovnomerne a komplexne (71) a potom ani postavenie funkcie k ostatným slohotvorným činiteľom nie je vo vzťahu hierarchie. Na druhej strane sa vynára otázka, či kontakt s adresátom (61) a kontinuita prejavu (62) nespájajú ako slohotvorným činiteľom. I pre jazykový materiál ako slohotvorného činiteľa by snáď bolo vhodnejšie pomenovanie ústnosť — písomnosť. Ústnosť — písomnosť je veľmi tesne spätá s tým, či ide o prítomnosť alebo neprítomnosť adresáta (kontinuita prejavu), a v tej súvislosti s prostredím.

K novým -- v porovnaní s predchádzajúcimi vydaniami -- patrí aj kapitola *Proces štylistickej diferenciacie a štýlotvorný proces* (74—83), v ktorej sa najprv hovorí o štýlo-

vom zafarbení prostriedkov. Tu je zaujímavý pokus pojmovo a terminologicky diferencovať štylistickú hodnotu: adherentná štylistická hodnota je nadobudnutá (napr. slovo *dostaviť sa* má adherentnú štylistickú hodnotu, lebo sa postupne konštituovalo ako kancelarizmus), inherentná štylistická hodnota je taká, ktorá sa navrstvila na večný význam slova už v čase jeho vzniku (napr. *oxidácia* sa od začiatku pociťuje ako odborné slovo). V tejto kapitole sa definuje aj štýlová vrstva; autor ju definuje ako súbor prostriedkov, ktoré sa používajú na dorozumievanie v istej oblasti spoločenského styku, pričom jedno slovo môže patriť aj viacerým štýlovým vrstvám. Štýlovú vrstvu nereprezentujú len lexikálne prostriedky, ale aj prostriedky tvarové a kompozičné.

Jadrom prvej časti je kapitola, v ktorej sa klasifikujú a analyzujú štýly spisovnej slovenčiny (93—187). Tejto kapitole **predchádza** krátka kapitola (*Klasifikácia štýlov*), v ktorej sa podáva prehľad klasifikácie štýlov podľa jazykov a jednotlivých autorov. V tejto súvislosti autor presvedčivo ukazuje, že pre štýlovú oblasť, ktorá sa tradične pomenúvala ako odborný štýl, je vhodnejší termín **náučný štýl**, pričom by sa termín odborný štýl chápal oveľa širšie. V systéme štýlov potom pre súčasnú slovenčinu vydeľuje ako osobitné hovorový, náučný, publicistický a administratívny štýl (dorozumievacie štýly) a popri nich samostatný umelecký štýl. V spomínanej kapitole sa každý z týchto štýlov podrobne charakterizuje. Pritom si autor všima základné vlastnosti daného štýlu, vymedzuje súbor prostriedkov **príznačných** pre tento štýl a charakterizuje žánre a útvary, ktoré sa v danej štýlovej oblasti najčastejšie uplatňujú. Najmä pri opise základných vlastností jednotlivých štýlov využíva Mistrík exaktné matematicko-štatistické metódy, pomocou ktorých sa mu darí veľmi presvedčivo vymedziť danú štýlovú oblasť oproti iným štýlom. Štatistické charakteristiky tu vystupujú ako „**dôkazový materiál**“, ktorý potvrdzuje, že hoci systém štýlov je dynamický, podmienený historicky, možno každý zo štýlov na rovine synchrónnej „**identifikovať**“. Takto Mistríkovi jednoznačne vychádza, že napr. existencia hovorového štýlu je objektívny **fakt**, pretože sa dajú pozitívne vymedziť jeho základné črty (ústnosť, konverzačnosť, súkromnosť, situačnosť, stručnosť, expresívnosť, všeobecnosť a približnosť vo vyjadrovaní).

Podobným spôsobom presvedčivo charakterizuje aj publicistický štýl, pri vymedzovaní a zaradovaní ktorého boli isté rozpaky. Ťažkosti vznikali najmä preto, že z jednej strany sa pri ňom nachádza dosť styčných bodov s náučným štýlom, zatiaľ čo z druhej strany sa v ňom uplatňujú niektoré postupy rečníckeho štýlu. Využívajúce matematicko-štatistické metódy (porovnávaním indexu gravitnosti, stereotypnosti a exkvizitnosti, porovnávaním frekvencie slovných druhov a frekvencie niektorých gramatických kategórií), Mistrík ukazuje, že dnešný publicistický štýl sa konštituuje na základe takých vlastností, ako je písomnosť, monologickosť, verejnosť, ale predovšetkým informatívnosť, variabilitosť, konciznosť a aktualizovanosť.

Pri každom štýle sa uvádzajú jeho najbežnejšie žánre a útvary. Žánre a útvary sa Mistrík snaží pojmovo a terminologicky diferencovať (117), ale na viacerých miestach ich používa promiskue (141, 156, 172). Hoci ten istý útvary môže byť spätý s viacerými štýlmi, pri istom vystupuje ako základný, a preto zaradenie charakteristiky útvarov do rámea výkladov o konkrétnom štýle možno považovať za správne. Tak napr. také útvary výkladového slohového postupu, ako je výklad, štúdia, rozprava, monografia, sú nesporne základnými útvarmi náučného štýlu. Námietky by mohlo vzbudzovať zaradenie niektorých útvarov opisného slohového postupu (charakteristika, karikatúra, životopis) na „**pôdu**“ náučného štýlu. V životopise, ako sa zdá, sa skôr uplatňuje informatívny slohový postup než opisný.

V druhej časti knihy (191 n.) sa hovorí o štylistických prostriedkoch lexikálnych, gramatických (morfológických a syntaktických), zvukových a kompozičných.

Všeobecne — na pozadí predchádzajúcich vydaní — možno konštatovať, že tu autor upustil od enumerácií jednotlivých prostriedkov a ich významov (*Praktická slovenská štylistika*) a sústredil sa na základné veci, na teóriu a systém. To však neznamená, že by sa čitateľ nedozvedel o povahe a fungovaní jednotlivých kategórií z jednotlivých rovín jazykového systému. Práve naopak, za pomoci matematicko-štatistických metód sa aj tieto charakteristiky stávajú „preukaznejšími“. Tak kapitole o morfológických prostriedkoch predchádzajú úvodné výklady (Štylistická signifikantnosť gramatických prípon a štylistická signifikantnosť rozloženia slovných druhov) o ich systémovej synchrónnej spätosti s istými štýlovými oblasťami; napr. rozloženie pádov v texte môže signalizovať hovorovosť, resp. knižnosť. Za plodné treba považovať zistenie, že pre skúmanie kondenzie textu (a tým aj pre jeho štýlové zaradenie) je vhodné sledovať vzťahy medzi podmnožinami plnovýznamových slov (mená, slovesá, konektory, str. 240 n). Podobným spôsobom sa charakterizujú a systematizujú vzhľadom na žáner a štýl aj syntaktické prostriedky.

V kapitole *Kompozičné prostriedky* (350–383) sa stručne hovorí o základných otázkach kompozície. Podobne ako v monografii *Kompozícia jazykového prejavu* (SPN 1968) aj tu autor rozlišuje makrokompozíciu a mikrokompozíciu. Do makrokompozície spadajú výklady o slohových postupoch a ich útvaroch. Slohový postup chápe autor ako osobitný a svojský štylistický jav, ktorý má vlastné výrazové prostriedky, a preto jeho skúmanie nevydeľuje za hranice lingvistickej štylistiky. Slohový postup možno vymedziť na základe koexistencie (prítomnosť — neprítomnosť) desiatich základných príznakov (354). Ako osobitný postup potom vychádza Mistríkovi informácia, rozprávanie, opis a výklad. Takúto koncepciu makrokompozície považujeme za plodnú nielen preto, že môže byť dobrým východiskom pre ďalšie výskumy, ale aj vzhľadom na školskú prax.

Do makrokompozície zaraďuje autor tú problematiku, pre ktorú sa v odbornej literatúre zaužívalo pomenovanie výstavba textu (horizontálne a vertikálne členenie). Navyše sem zaraďuje i tzv. glutináciu textu (362 n.); stupeň glutinácie je podmienený slovom, ktoré stojí na čele vety. Glutinácia hovorí o povahe textu vzhľadom na postup a žáner a prostredníctvom nich aj vzhľadom na štýl (pretože slohový postup viac alebo menej inklinuje k istému štýlu). V glutinácii sa pre ich charakteristiku získava exaktný ukazovateľ, lebo jej sila sa dá vyjadriť štatisticky a zachytiť graficky.

V súvislosti s členením textu (tradične horizontálne členenie) sa predovšetkým hovorí o tzv. vnútorných zložkách prejavu, ako je odsek, exkurz, digresia, kapitola. Kapitulu charakterizuje Mistrík ako intertextový útvar, ktorý významom a veľkosťou stojí medzi odsekom a slohovým útvarom. Smerom hore však ťažko možno kapitolu ohraničovať slohovým útvarom: najmä v umeleckom štýle a v niektorých žánroch publicistického štýlu sa v rámci kapitoly môžu vystriedať nielen slohové postupy, ale aj slohové útvary. Členenie textu „diktuje“ vnútorné, obsahovo-tematické súvislosti (v prehovoroch umeleckého štýlu je situácia zložitejšia). Ich vonkajším (formálnym) výrazom je odsek, resp. kapitola. Navonok by sa aj horná hranica kapitoly mohla vymedzovať za pomoci odseku: jednu kapitolu musí tvoriť najmenej jeden odsek.

Pod odstupňovaním textu (375 n) sa v knihe rozumie tá zložka kompozičnej výstavby, pre ktorú sa najmä od vydania Doleželovej monografie rezervuje termín vertikálna výstavba textu. Ale nejde tu len o terminologickú záležitosť. Odstupňovanie textu chápe Mistrík širšie. Vertikálne členenie je iba záležitosťou umeleckého štýlu (pásmo rozprávačapásmo postáv). Mistrík hovorí o odstupňovaní textu (podľa obsahovej dôležitosti) aj v prehovoroch dorozumievacích štýlov, najmä v štýle náučnom. Zdá sa však, že problematika poznámok, citovaných textov, bibliografických a iných poznámok pod čiarou je primárne záležitosťou horizontálneho členenia textu, súvisí s odsekom, resp. s digre-

siou alebo exkurzom. Napokon, sám autor vlastne takúto možnosť nepriamo pripúšťa (375).

V tejto kapitole si osobitnú pozornosť zaslúži aj odstupňovanie textu v umeleckom štýle. Autor načrtáva inú sieť vzťahov v rámci pásma rozprávača a pásma postáv, odlišnú od tej, ktorá sa v ostatnom čase ustálila v československej odbornej literatúre. Do pásma rozprávača zaraďuje aj vnútornú reč postáv (vnútorný monológ), ktorá sa realizuje vo forme polopriamej a nevlastnej priamej reči. Dôvodí pritom tým, že tu ide o reč postáv, ktorá je uvádzaná „ústami“ rozprávača, teda lomená jeho prizmom. Hoci takéto zaraďovanie jednotlivých zložiek rozprávania a jeho výstavbových prvkov je v súlade s autorovou koncepciou kompozície (makrokompozícia a mikrokompozícia), nemusí vyvolať spontánny súhlas. Aj napriek tomu je dôležitý fakt, že autor načrtáva ucelený systém a tak koriguje staršie názory. Nepriamo tým hovorí aj proti pohodlnému (mechanickému) preberaniu hotových systémov a schém a vyzýva k tvorivému nesúhlasu, ktorý je motorom vedeckej práce, a k odhalovaniu nových vzťahov.

Záverom znova zdôrazňujeme, že vydaním *Štylistiky slovenského jazyka* sa slovenská jazykoveda obohatila o ďalšie významné dielo. Jeho význam spočíva najmä v tom, že sa autor nesústredil iba na štylistický opis jazyka, ale súčasne buduje aj premyslenú teóriu štylistiky. Uplatňuje pritom predovšetkým exaktné metódy, takže toto dielo je pozoruhodné a podnetné aj z metodologického hľadiska. Keďže sa v ňom v ucelenej syntéze premietajú jednak výsledky výskumov slovenskej jazykovedy a jednak vlastné autorove výskumy, iste bude plodne vplývať aj na ďalší rozvoj štylistického bádania.

J. Fíndra

S. MARCUS, *INTRODUCTION MATHÉMATIQUE À LA LINGUISTIQUE STRUCTURALE*,

Dunod, Paris 1967. 281 str.

Ako prvý zväzok novej série Monographies de linguistique mathématique vychádza práca S. Marcusa, tesne nadväzujúca na jeho skoršiu prácu *Linguistica matematică* (v rumunčine). V recenzii tejto rumunskej verzie (JČ 16, 1965, 103–104) sme upozornili najmä na základnú Marcusovu tézu, totiž na úsilie vysvetľovať jazykové javy aparátom teórie množín (množinový model fonémy, morfémy, gramatických kategórií), ako aj na pokusy preformulovať rozličné jazykovedné pojmy, predovšetkým pojmy štrukturálnej jazykovedy, pomocou tejto teórie.

Je prirodzené, že táto základná myšlienka sa prejavuje aj vo francúzskej verzii. Ba pri pozorovaní paragrafov i celých kapitol, ktoré tu S. Marcus pridal alebo vypustil, vystupuje tento množinový charakter ešte výraznejšie do popredia. Možno upozorniť napr. na formalizáciu rozličných teórií morfémy, resp. kritérií pre segmentáciu slovných tvarov na morfémy, ktoré vypracovali napr. J. Greenberg a Z. S. Harris (ide napr. o metódu štvorca, metódu následníka, obráteného poradia, vkladania). Príznačným pre toto úsilie je však i fakt, že vo francúzskej verzii autor vynechal výklad o generatívnej gramatike N. Chomského, na ktorú sa zrejme nedá aplikovať teória množín.

Vzniká však otázka, či takéto obmedzenie matematickej jazykovedy na teóriu množín stačí na to, aby sa mohlo hovoriť o štruktúrnej jazykovede (ako hovorí názov knihy: *Matematický úvod do štruktúrnej jazykovedy*). Na výklade rozličných kategórií gramatických, najmä však kategórie pádu veľmi názorne vidieť, že teória množín sa výborne hodí na interpretáciu prípustných, správnych refazcov, teda v podstate lineárnych útva-

rov, resp. kontextov (napr. pády sa podľa V. A. Uspenského definujú ako triedy kontextov — 196), sotva sa však dá touto teóriou performulovať „sémantické“ chápanie pádov.

Klasická štruktúra jazykoveda (pražská i kodanská) skúma práve jazyk nie ako množinu správnych retazcov (viet, morfém), ale ako systém. Zdá sa nám, že rozlíšenie langue a parole sa v súčasných pokusoch o vybudovanie teórie matematickej jazykovedy neprávom obchádza. Vyplýva to zrejme aj z aspektu teórie množín, ale aj z hľadiska teórie komunikácie a informácie. Treba však skúmať aj vzťah týchto lineárnych útvarov k jazykovému systému a sám tento systém skúmať vhodnými matematickými metódami. Za vhodné metódy možno zrejme pokladať teórie algebrickej lingvistiky.

Na obmedzené možnosti teórie množín zdá sa napokon poukazovať aj sám S. Marcus, keď do francúzskej verzie svojho úvodu zaraďuje ako osobitnú kapitolu prehľad teórie grafov a možnosti jej využitia na interpretáciu niektorých javov v jazyku. I keď aj tu ide o interpretáciu lineárnych útvarov, predsa len táto teória dáva väčšiu možnosť skúmať aj vzťahy medzi prvkami systému a teda vyjadrovať aj nelineárne, azda skôr plošné vzťahy (plošné vo vhodnom grafickom znázornení).

Inak treba povedať, že aj francúzska verzia Marcusovej knihy má vynikajúce kvality učebnice: autor jasným štýlom vykladá základné pojmy teórie množín i jej aplikácie vlastné alebo aplikácie iných bádateľov. Sympatické je aj úsilie o úplnosť bibliografických informácií a autorova orientácia po skutočne svetovej literatúre, zaznamenávajúce východných i západných autorov.

Napokon treba pripomenúť, že podstatná časť rumunskej verzie Marcusovej knihy vyšla aj v českej verzii (Academia 1969); tu sú však pridané aj základné kapitoly Marcusovej knihy *Gramatici și automate finite*.

J. Horecký

P. SGALL, *GENERATIVNÍ POPIS JAZYKA A ČESKÁ DEKLINACE*,

Academia, Praha 1967, 238 str.

Monografia P. Sgalla si kladie dva hlavné ciele: podať náčrt generatívneho opisu jazyka ilustrovaného príkladmi z češtiny a v tomto rámci podrobnejšie opísať skloňovanie v češtine. Pri svojich všeobecných úvahách vychádza P. Sgall z generatívnej teórie N. Chomského, resp. presnejšie povedané z toho jej štádia, v ktorom sa mimoriadna pozornosť venovala transformačnej zložke. Túto zložku P. Sgall — podobne ako mnohí iní autori — podrobuje dôkladnej kritike a hľadá východisko z ťažkostí, na ktoré sa narážalo pri aplikovaní transformačnej gramatiky na opis konkrétnych jazykov alebo častí týchto jazykov.

Riešenie vidí P. Sgall v tom, že transformačnú zložku v teórii N. Chomského nahrádza zásobníkovým generatívnym systémom, totiž teóriou, podľa ktorej sa prechod medzi sémantikou a hláskovou rovinou jazyka uskutočňuje pomocou zásobníkových, resp. konečných prevodníkov, prevodných automatov. Tieto prevodníky, resp. ich teoretické a matematické zobrazenie sú schopné prepísať jednotky vyššej roviny na jednotky nižšej roviny. Pravda, aplikácia tejto teórie vyžaduje vypracovať teóriu jazykových rovín a kritériá pre vymedzenie jednotlivých rovín.

P. Sgall — pochopiteľne — nadväzuje v teórii jazykových rovín na učenie pražskej školy o funkčnosti jazykových prostriedkov, pozná i Lambovu stratifikačnú teóriu, no základné otázky rieši samostatne a s väčším dôrazom na teoretické zdôvodnenie. Za dôležité kritérium na rozlíšenie jazykových rovín pokladá podmienku rôznosti kontextov

(53—55, predtým spolu s L. Nebeským v Slove a slovesnosti 1962). Ukazuje sa však, že dôsledky týchto kritérií nie sú vždy v zhode s intuitívnymi, ale všeobecnými názormi na povahu jazykových rovín. Pri aplikovaní vypracovaných teoretických zásad sa totiž ukazuje, že by bolo treba zaviesť osobitnú rovínu archimorfém a vsunúť ju medzi rovínu morfém a morfoném (171). Na druhej strane zase vidieť, že na prechod z roviny významu na rovínu vetných členov sú potrebné dva prevodníky.

V svojej práci operuje P. Sgall s piatimi rovínami, ktorých jednotky sú spojené najmä vzťahom reprezentácie (vzťahom *R*): napr. jednotka tektogramatickej (významovej) roviny je propozícia a tá je na nižšej rovine (vetnočlenskej) reprezentovaná vetou. Súčasne sa však propozícia skladá (vzťah *C*) zo sémantém, ktoré sú na vetnočlenskej rovine reprezentované tagmémami a z nich je zase zložená veta. Takýto symetrický vzťah je však iba medzi dvoma najvyššími rovínami, tektogramatickou a vetnočlenskou. Ďalšia nižšia rovina, morfológická, súvisí s vetnočlenskou rovínou iba vzťahom *R* medzi tagmémami a formémami, resp. morfémami. Morfémy a formémy sa skladajú zo sém. Na ďalších dvoch rovínach (morfonologickej a fonetickej) sú vzťahy ešte jednoduchšie: morféma je reprezentovaná morfami, ktoré sa skladajú z morfoném, a morfonémy sú reprezentované hláskami, ktoré sa skladajú z dištingtívnych príznakov. Ako vidieť najmä na schéme (str. 56), nie sú vzťahy medzi jednotlivými rovínami symetrické. Súvisí to pochopiteľne s vlastnosťami takto vymedzených rovín.

Prirodzene, takto vymedzené roviny stáčia P. Sgallovi na zachytenie všetkých gramatických stránok opisovaného jazyka pomocou prevodníkov. Sú to teda vlastne roviny nie jazykové, ale gramatické (teda užšie); iba na najvyššej, rektogramatickej rovine ide o vzťahy sémantické. No aj tu iba o tie, ktoré sa bezprostredne vyjadrujú formálne vyjadriteľnými vetnými členmi, teda prvkami gramatickými. Gramatický ráz týchto rovín sa zdôrazňuje aj tým, že aj na najnižšej, fonetickej rovine sa nepracuje so zvukmi, ale vlastne s prvkami viac alebo menej totožnými s fonémami (s dištingtívnymi príznakmi P. Sgall nepracuje).

Ale ani vzťahy zloženosti na najvyššej rovine nie sú také jednoduché, ako by sa zdalo zo schémy na str. 56. Sám autor uvádza, že na tektogramatickej rovine sú tri druhy elementárnych jednotiek (69): sémoglyfy, sufixy a funkory. Im na vetnočlenskej rovine zodpovedajú semémy (lexikálne jednotky), sufixy a vetné členy. Pozoruhodné je najmä to, že sa vydelujú lexikálne jednotky, ale pri ďalších rozboroch, na ostatných rovínach sa už s nimi nepracuje. To sa zdá nasvedčovať tomu, že popri Sgallových „gramatických“ rovínach jestvujú ešte ďalšie roviny „jazykové“, totiž lexikálna a fonologická.

Napokon treba pripomenúť, že opis gramatiky pomocou prevodníkov nie je vlastne generatívny (podobne ako transformačná zložka Chomského teórie). Generatívnu metódou opisuje Sgall iba najvyššiu rovínu a tým ukazuje, že generatívnu teóriu možno úspešne aplikovať aj na prvky významové, nie iba formálne, ako je to v teórii N. Chomského. P. Sgall síce nespomína v recenzovanej monografii hĺbkovú štruktúru (robí tak iba v jednej z predbežných štúdií), ale zdá sa, že taktogramatická rovina vlastne predstavuje hĺbkovú štruktúru vzhľadom na štruktúru vetnočlenskej roviny.

Základnými prvkami tektogramatickej roviny sú (popri sémoglyfoch a sufixoch) tzv. funkory. Sú to funkory vyjadrujúce vzťah agensa, patiensu, determinácie, koordinácie a apozície. V terminológii generatívnej teórie sa táto rovina, resp. spôsob jej opisu charakterizuje (97—98) ako nekontextová frázová gramatika, ktorej terminálnymi symbolmi sú funkory *Ra*, *Rp*, *Rd*, *Rn* (voľné doplnenie), *Rv* (samostatný vetný člen), funkory *Qkop*, *Qgrad*, *Qdisj*, *Qadv*, *Qkontr*, *Qap* (pre koordináciu a apozíciu), ďalej zátvorky, sémoglyfy, zástupné symboly $\triangle 1$, $\triangle 2$ a rozličné sufixy. Dôležitou zložkou sú generatívne

pravidlá typu *Veta* → {*Enunc. Interr. Lok. Interj.*}, ako aj gramatické a lexikálne pravidlá selekcie.

Výhodou tohto typu generatívneho opisu je predovšetkým fakt, že umožňuje zahrnúť už do generatívnej zložky rozličné druhy viet podľa modálnosti a že problematiku slovesného času nevyklučuje z vety, resp. z jej predikátovej časti v podobe symbolu *Aux*, ako to robí N. Chomský. Nevýhodou však zrejme je, že sa väčšina gramatických problémov nerieši generatívne, ale až v prekladovej, prevodníkovej zložke, ktorá však zrejme nemá generatívny charakter. Tejto zložke venuje P. Sgall právom najviac pozornosti nielen v teoretických úvahách, ale aj v praktickej časti morfolologickej, kde podáva náčrt českej deklinácie, najmä pravidlá pre výber koncoviek a ich fonetický (vlastne fonologický) zápis. V osobitnej prílohe uvádza aj algoritmus syntézy českej deklinácie.

Sgallovmu systému by bolo možno vyčítať mnoho jednotlivostí, ktoré sa ukazujú pri aplikácii na skutočne úplný opis konkrétneho jazyka, v danom prípade češtiny. Autor však sám mnohým z takýchto očakávateľných vyčítiek prechádza tým, že otvorene poukazuje na niektoré nedoriešené a otvorené otázky, napr. vo vzťahu k jazykovým rovinám (55), k práci prevodníkov (144, 159). Prirodzene, že tým jeho práca nestráca na cene, ba práve naopak, provokuje k ďalším úvahám a podnecuje ďalší výskum.

J. Horecký

LES MACHINES DANS LA LINGUISTIQUE,

Academia, Praha 1968, 336 str.

Ide o zborník referátov prednesených na medzinárodnom kolokviu (7.—11. 7. 1966) usporiadanom v spolupráci Československej akadémie vied a Nemeckej akadémie vied, resp. Ústavu pre jazyk český ČSAV. Na kolokviu sa podarilo zhromaždiť zástupcov jazykovedných mechanografických pracovísk a prediskutovať s nimi základné metodologické aj technologické problémy mechanizácie jazykovedných prác.

V prvej časti zborníka sú zahrnuté obsírne správy o doterajších prácach. Osobne referovali o nich R. Busa a B. Quemada, prvý o práci strediska v talianskom Gallarate, druhý o výsledkoch laboratória vo francúzskom Besançone. Pozoruhodnými výsledkami sa však mohli pochváliť aj pracovníci laboratória v Liège (A. Bodson), v Cambridgi (R. Wisbey), v Leiden (F. de Tollenaere), v Amsterdame (L. M. C. J. Sicking), v Utrechte (M. Alinei), v Göteborgu (A. Allén) a v Berlíne (E. Mater). K týmto referátom sa pripája správa J. Štindlovej o stave prác v mechanografickom laboratóriu Ústavu pre jazyk český. V porovnaní s referátmi zahraničných účastníkov je táto správa pomerne chudobná, ukazuje sa tu, do akej miery zaostávame za zahraničnými pracoviskami predovšetkým v technickom vybavení a najmä v tempe jeho zaobstarávania.

Tento stav sa odráža aj v referátoch zahrnutých v kapitole o lexikografických projektoch, kde sa popri rozsiahlych projektoch v Academia della Crusca, v Gallarate a v Utrechte referuje iba o skromných začiatkoch a plánoch na mechanizáciu prác v českej lexikografii (z pera J. Štindlovej). Pozoruhodné však je, že aj v ostatných kapitolách (analýza textu, štatistika a frekvencia, technické otázky) objavujú sa aj domáce príspevky — s výnimkou kapitoly o fonológii a textovej kritike.

Tieto pozorovania sú azda okrajové vzhľadom na ústrednú problematiku kolokvia, ale v našich pomeroch treba predsa len vyzdvihnúť, že i keď sa usilujeme držať krok s úroveňou mechanizačných prác v jazykovede a v teórii odstup od svetovej úrovne nie je taký

veľký, takmer neprekonateľnou prekážkou, treba to znova a znova zdôrazňovať, sú naše technické a finančné možnosti.

I keď sa na pražskom kolokviu nepodarilo sústrediť všetkých lingvistov pracujúcich v danej oblasti (chýbali napr. sovietski a maďarskí lingvisti), treba ho pokladať za úspešný pokus o organizované nadviazanie kontaktov a recenzovaný zborník za dôstojnú reprezentáciu našej mladej jazykovednej mechanografie.

Prvým hmatateľným dôkazom plánovitej práce mechanografického laboratória Ústavu pre jazyk český je *Konkordančný a frekvenčný index k Slezským písním Petra Bezruče*, ktorý r. 1969 vydal Mestský výbor Socialistickej akadémie v Ostrave v spolupráci s Ústavom pre jazyk český ČSAV. Index obsahuje popri úvodných poznámkach (okrem češtiny aj v angličtine a nemčine) a rozličných technických poznámkach najmä konkordančný index, frekvenčný index a index vlastných mien. Je to zrejme iba predbežný výsledok, preto sa volil aj takýto spôsob vydania. V ďalšej práci sa však majú pripojiť údaje o Slezských písních z r. 1928, porovnanie obidvoch edícií.

J. Horecký

J. HORECKÝ, ÚVOD DO MATEMATICKEJ JAZYKOVEDY,

Bratislava 1969, Rektorát Univerzity Komenského, 92 strán

Príručka profesora Horeckého si kladie za cieľ poskytnúť prehľad o najtypickejších postupoch zaužívaných v matematickej jazykovede. Je určená účastníkom postgraduálneho štúdia, ale i poslucháčom filozofických a pedagogických fakúlt. Je pravda, že niet systematickej a všeobecne uznávanej učebnice matematickej jazykovedy, ako spomína autor v úvode. Nie je to už celkom pravda, pokiaľ ide o algebrickú vetvu matematickej lingvistiky, pretože r. 1966 Andreas Koutsoudas vydal pomerne podrobnú príručku o tom, ako písať transformačné gramatiky¹, hoci jej nedostatkom je to, že sa obmedzuje len na staršiu verziu transformačnej generatívnej gramatiky.

Profesorovi Horeckému nešlo len o nazhromaždenie čo najväčšieho množstva poznatkov, ale predovšetkým o ich výber, tak ako mu to diktovali didaktické požiadavky. Vznik matematickej lingvistiky sa nechápe ako vytrhnutý z kontextu, ale ako prirodzený následok dovtedajšieho vývinu, na začiatku ktorého stojí chápanie jazyka ako systému (str. 5—7). Predmet matematickej jazykovedy definuje autor ako jazyk vo všetkých rovinách a realizáciách (str. 8).

Väčšia časť knihy je venovaná algebrickej jazykovede (str. 9—68). Jednotlivé výklady o metódach usporiadal autor tak, aby na seba logicky nadväzovali — od modelovania a množín prechádza cez kategoriálnu a konfiguračnú gramatiku ku generatívnej modelu Chomského, ktorému právom venuje najviac miesta. Rozoberá nielen jeho najstaršiu verziu, ale aj neskoršie modifikácie, sémantickú a fonologickú zložku. Všíma si aj závislostnú generatívnu gramatiku, Šaumianov aplikatívny model a Sgallov viacstupňový model. V závere prvej časti zhrňuje metódy navrhované pre opis sémantiky a lexiky.

Druhá časť sa sústreďuje na problémy štatistickej lingvistiky (str. 69—91). Z problémov, ktoré tu nadhadzuje, treba spomenúť fonému v texte a vzťahy medzi susednými fonémami, entropiu, otázky využitia exaktných metód v štylistike, ale i kvantitatívnu morfológickú typológiu a glottochronológiu.

Časť venovaná štatistickým metódam by sa mohla rozšíriť o meranie podobnosti jazykov (z literatúry spomenieme len Kroebera a Chrétiena, Ellegarda, Grimesa a Aggar-

da, Levina) a viac pozornosti by sa mohlo venovať fonotaktike. Napokon by sem azda patrila aj komponentná analýza významu.

Niet pochybností o tom, že recenzovaná publikácia plní požiadavky, ktoré si stavia, a bude osožnou príručkou nielen pre študentov, ale aj pre širší okruh záujemcov. Z tohto hľadiska je dôležité, že sa v nej rozoberajú všetky jazykové roviny (vrátane sémantiky) a za každou kapitolkou sa uvádzajú práce, z ktorých autor čerpal.

F. Krupa

¹ A. Koutsoudas, *Writing Transformational Grammars: An Introduction*. New York, McGraw-Hill Book Co. 1966, 368 str.

R. G. A. DE BRAY, *GUIDE TO THE SLAVONIC LANGUAGES*,

tretie, revidované vydanie z roku 1969

Mimoriadne zaujímavá príručka R. G. A. de Braya, profesora ruštiny na londýnskej univerzite, o súčasných slovanských jazykoch vyšla po prvý raz roku 1951 (porov. recenziu J. Horeckého v JČ XI, 1960, 89–91). Druhé vydanie z roku 1963 prinieslo už isté zmeny najmä v kapitolách o češtine a bulharčine. Revidované vydanie z roku 1969 (autorsky pripravené v druhej polovici 1968) — ako sa to píše v úvode — obsahuje už opravy kapitol o bulharčine, češtine, poľštine a najmä bieloruštine. Doktoré tlačové chyby sa opravili aj v kapitole o slovenčine: Some misprints have also been corrected in the section on Slovak. A predsa práve kapitoly o slovenčine sú nateraz najslabšie z celej knihy, hoci na mnohé nedostatky poukázal už J. Horecký. Zdá sa, že autor nemohol nájsť dobrého spolupracovníka, ktorý by bol prezrel celý rukopis a odborne poradil vo vecných aj štylizačných otázkach. V texte totiž ostali nielen tlačové chyby a iné formálne nedostatky, ale sú tam aj vecné chyby, ktoré by sa dali pomerne ľahko odstrániť. V nasledujúcich riadkoch poukážeme na niektoré z týchto vecných nedostatkov ináč skutočne zaujímavej a pre slavistov užitočnej príručky.

Slovenčina sa podáva ako osobitný slovanský jazyk v rámci západoslovanských jazykov, hneď po češtine, a to na str. 513–587. Venuje sa jej teda pomerne toľko miesta ako iným jazykom. Autor pritom často konfrontuje slovenčinu s češtinou. To všetko je pre nás potešiteľné: iba doktoré konštatácie pritom vyznievajú v neprospech slovenčiny. Napr. na str. 454 čítame, že tak v češtine ako aj v slovenčine sa zdvojené konsonanty spravidla nevyslovujú: a práve prípady typu *povinný* sa uvádzajú aj v školských učebniciach vždy tak, že treba vysloviť predĺžené *n* (porov. protiklady *raný* — *ranný*, *pane* — *panne*, *podat* — *poddat* sa atd.). A vec sa ešte zhoršuje na str. 523, kde sa náležitá výslovnosť zdvojených konsonantov kvalifikuje ako purizmus. Radí sa dokonca výslovnosť *predivadlom* (= pred divadlom).

Podobne necitlivo sa pertraktuje aj otázka slovného prízvuku, že je v slovách a v skupinách slov vždy na prvej slabike (tak sa píše pri konfrontácii slovenčiny a češtiny na str. 453, aj pri samotnom výklade na str. 518). Dnes však sa už vie, že v slovenčine sú iné pomery ako v češtine: pravidlo o prízvuku na prvej slabike slov a predložkových výrazov bolo mechanicky prenesené do slovenských škôl bez náležitého poznania normy spisovnej slovenčiny. Vec je síce pomerne zložitejšia než v češtine, ale pre informáciu slavistickej verejnosti bolo by treba venovať jej primeranú pozornosť.

Nepresne (a dokonca tendenčne) sa posudzuje problém mäkkého *l* v spisovnej slovenčine. Pri opise stavu v stredoslovenských nárečiach (str. 524, bod 8) sa konštatuje, že spoluhláky *d*, *t*, *n*, *l* sa pred *i* a *e* palatalizujú, ale pri opise stavu v spisovnej slovenčine

na str. 529 sa uvádzajú iba *l, d, n* (bod 4: Short *e* as well as *i* nearly always causes preceding dentals *l, d, n* to be pronounced palatalized, e. g.: *budete*, pron. *budete* = you will be), hoci sa v bode 8 píše: Survival of soft *l*, written *l*. Zastáva sa tu teda nesprávne stanovisko tzv. písmenkovej výslovnosti: mäkké *l* sa vyslovuje iba vtedy, keď sa píše *l*.

Zdá sa, že sa autor pridŕžoval starších a nie celkom dobrých predlôh, ako to naznačuje aj formulácia na str. 531 n. o zhode zložených slovesných tvarov. Neberie sa tu na vedomie úprava z roku 1953 o jednotnom zakončení slovesných tvarov na *-li*, a preto sa uvádzajú vety: *Tie chudobné ženy šly* (!). *Tie chudobné dievčatá šly* (!). Podobné príklady sa nájdu aj v partiách o číslovkách, napr. na tr. 542. Porov. aj str. 562 a 569 n.

Podobne sa nevzali do úvahy novšie konštatácie slovenských gramatikárov pri tvaroch niektorých adjektív. Hovorí sa napr. na str. 551 „o predikatívnych príponách“ adjektív *hoden, vinen, povinen, dlžen, rád, nerád* (!) a uvádzajú sa tvary pre všetky rody a čísla, teda napr. aj neexistujúce tvary ako *povinni, povinny; dlžni, dlžny; vinni, vinny* atď.

Takisto veľmi zastaraná je koncepcia kapitoly o slovesách. Uvádzajú a vykladajú sa vety ako *Mesta bolo dobyté* (564), *Je písané* (563), alebo tvary ako *trhnul, volavši, nesiš* atď. Novšie výskumy pasíva, zvratných tvarov, prístaví ukázali jednoznačne, aká je morfológická štruktúra slovenského slovesa. Napr. nijako neobstoí konštatovanie na str. 573: In practice Past gerunds are formed more frequently from Pfve. verbs, a to preto, lebo činné prístavie minulé na *-vši, -všia-, -všie* sa v spisovnej slovenčine tvorí len od dokonavých sloves s vokalickým zakončením kmeňa, kým prechodník na *-vši* alebo *-ši* v súčasnej spisovnej slovenčine ako paradigmatický tvar jednoducho neexistuje. Preto napr. v paradigme slovesa *trhnúť* na str. 575 mali by byť tvary *trhnúce, trhnúvši*, ale nie tvary *trhnúvši, trhnúci*. Táto nepríjemná chyba sa vyskytuje viac ráz v odsekoch o morfológii slovenčiny.

Podobne ťažko pochopiť aj výber textov, ktorý je pripojený na konci výkladov (str. 582—587). Prečo sa uvádza úryvok z diela L. Štúra v súčasnej pravopisnej a gramatickej norme? Prečo sa v opravenom vydaní z roku 1969 neopravili chyby takého druhu, že sa L. Ondrejov uvádza ako básnik, že sa Daňo Okáli uvádza tiež ako básnik (Dedina), že sa Peter Jilemnický uvádza ako jediný reprezentant súčasnej slovenskej prózy? Mala by tu byť dajaká ukážka z lyrizovanej prózy (Ondrejov, Figuli, Chrobák alebo Švantner) a z novej prózy (Tatarka, Mináč, Bednár alebo Jarunková), azda aj Milo Urban, J. C. Hronský, Ján Smrek, Štefan Žáry by boli súci na reprezentáciu.

Isteže nás teší, že sa v Brayovej príručke venuje primeraná pozornosť slovenčine ako osobitnému slovanskému jazyku. Ale mrzí nás, že samotný text o slovenčine je nie dobrý (na čo sa poukázalo už v recenzii prvého vydania). Azda informátor o slovenčine mal byť lepší. To sa týka aj výberu odbornej literatúry na str. 796. Ponúkame služby celého akademického ústavu, aby v budúcom vydaní aj kapitoly o slovenčine boli na takej vysokej úrovni ako ostatné časti peknej, užitočnej a hodnotnej knihy.

J. Ružička

J. VALISKA, DIE ZIPSERDEUTSCHE MUNDART VON CHMEENICA

(Hopgarten), Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1967, 141 strán s 1 mapou.

Nárečový výskum sa stal v posledných rokoch zvlášť naliehavým a neodkladným. Príčiny tejto naliehavosti sú predovšetkým v prudkom tempe zmien sociálnej štruktúry nášho vidieka a s tým sú spojené i kultúrne a spoločenské zmeny. Pomerne veľký pohyb

obyvateľstva a najmä masové komunikačné prostriedky pri stieraní nárečových rozdielov a pri narúšaní systému nárečí vykonali svoje veľké dielo. Dnes je už bežným zjavom, že nárečie v jeho pôvodnej podobe ovládajú už len príslušníci staršej generácie. Autor posudzovanej práce vykonal z tohto hľadiska veľmi záslužnú prácu, ktorou obohatil rovnakou mierou nemeckú i slovenskú dialektológiu.

Kniha *Die Zipserdeutsche Mundart von Chmelnice (Hopgarten)* je práca monografického charakteru, ktorá podáva ucelený opis hláskoslovnia, slovných druhov a slovnej zásoby nárečia. Okrem toho sú v práci doložené nárečové ukážky a tiež slovník, ktorý obsahuje 1406 slov a zvrátov z chmelnického nárečia.

Predmetom práce je opis nemeckého dialektu z Chmelnice na severnom Spiši. Je to pozostatok väčšieho nárečového celku, ktorý tvorili nemecké nárečia na Spiši v minulosti. Práca je rozdelená do ôsmich častí (okrem predslovu a resumé). V prvej časti (Einleitung) autor odôvodňuje naliehavosť výskumu tohto dialektu, ktorý sa až dodnes zachoval ako kompaktný celok a ktorý vplyvom pohybu obyvateľstva a prenikania spisovnej slovenčiny i do nemeckých rodín stráca svoju pôvodnú podobu. Nárečové ostrovy takéhoto charakteru skrývajú v sebe mnoho jazykových javov, ktoré pri štúdiu dejín jazyka sú cenným prameňom. V tomto prípade tým viac, že ide o nemecký jazykový ostrov v slovenskom prostredí a je okrem toho obtočený goralským a ukrajinským nárečím. Autor ďalej odôvodňuje, prečo pri práci použil diachrónno-synchrónnu metódu, ktorá mu najlepšie umožnila konfrontovať jazykové javy chmelnického nárečia so stredohornonemeckým jazykovým systémom (mittelhochdeutsch), so systémom súčasného spisovného jazyka nemeckého, s východonemeckými nárečiami a tiež so slovanskými jazykmi a ich nárečiami.

V druhej časti sa autor venuje okrem geografickej charakteristiky obce predovšetkým etymológii názvu dediny. Nemecký názov obce je Hopgarten. Druhá časť názvu je foneticky i sémanticky samostatné slovo (*der Garten* = 'záhrada, sad'), ale prvá časť pre svoju neúplnosť navodzuje viacero výkladov. Autor dáva prvú časť miestneho názvu do súvislosti s podstatným menom *der Hopfen* 'chmel' a svoj názor podopiera i historickými zápismi z mestskej knihy v Starej Lubovni. Spolu s etymológiou názvu obce sa venuje tiež otázke pôvodu chmelnického obyvateľstva a vyčísľuje dnešný stav. Zaujímavé je zistenie, že i napriek tomu, že tri štvrtiny obyvateľstva má slovenské priezviská, prevažnú väčšinu tvoria príslušníci nemeckej národnosti.

Pri určovaní zemepisnej polohy Chmelnice a vôbec v práci autor používa pre goralské obyvateľstvo na severnom Spiši názov poľské obyvateľstvo. Ide tu o nepresnosť. Na Spiši žije veľká etnická skupina Goralov, ktorí kolonizovali túto oblasť na základe valašského práva počnúc 14. storočím. Ich nárečie — goralské — na základe podstatných jazykových javov sa zaraduje do skupiny poľských nárečí mazurujúcich. Goralí sa dnes v prevažnej väčšine hlásia k slovenskej národnosti. Pri charakteristike či už jazykovej alebo etnografickej sa žiada používať názov goralské obyvateľstvo, goralské nárečia.

Podstatnú a hlavnú časť práce tvorí III. a nasledujúce časti IV. a V. kapitoly, v ktorých autor analyzuje hláskoslovný systém nárečia (III. časť), charakterizuje a opisuje slovné druhy (IV.) a napokon slovnú zásobu (V.), v ktorej nachádza veľké množstvo slavizmov.

Tretia časť (Lautlehre) obsahuje dôkladnú analýzu a opis vokalickeho a konsonantického systému chmelnického dialektu. Pri charakteristike hláskoslovnia porovnáva existujúci stav v chmelnickom nárečí so stredohornonemeckým hláskoslovným systémom, čo pomáha pri objasnení mnohých javov. Každá hláska sa náležite charakterizuje a dokladá sa množstvom príkladov. Z hľadiska slovenskej dialektológie nás zaujíma predovšetkým vokalizácia tvrdého *l* v tomto nemeckom dialekte, pretože tento jav je známy nielen

v slovenských nárečiach, ale aj v iných slovanských jazykoch. Ide o paralelný jav v nemeckých a slovenských nárečiach.

Autor konštatuje, že vokalizácia *l* sa bez výnimky vykonala i v slovách prevzatých z cudzej reči, konkrétne z goralských nárečí (38). Ide o slová: *do xyōp* ‚der Mann‘, *dī tšūwūqsw* ‚die Wurst‘, *dī kyasn* ‚die Klasse‘, *za'ūōv bRūt* ‚das Trockenbrot‘. Sú to lexikálne polonizmy, ktoré už vo svojom pôvodnom znení poznajú zmenu tvrdého *l* na bilabiálne *y*, a preto v tomto prípade nemožno hovoriť, že vokalizácia bola vykonaná až v nemeckom nárečí.

Precíznosť a dôkladnosť, s akou analyzuje a opisuje autor hláskoslovný systém, chýba pri charakteristike prízvuku (21–22). Autor uvádza hneď na začiatku tejto časti, že prízvuk v chmeľníckom nárečí leží na predposlednej slabike, ale vraj slovná zásoba nárečia pozostáva skoro len z jednoslabičných a dvojslabičných slov a štvorslabičné slová sú zriedkavosťou. V prípade jednoslabičných slov prízvuk leží na prvej a zároveň jedinej slabike a v dvojslabičných na prvej slabike. Ukazuje sa, že je nutné diferencovať slovnú zásobu v tomto prípade podľa slabičnosti jednotlivých slov.

Štvrtá časť (Aus der Grammatik) je venovaná opisu ohybných a neohybných slovných druhov. Autor ďalej uvádza aj charakteristické slovotvorné prípony. Pri prechýľovaní sa často používa slovotvorná prípona *-ula* (50); pravdepodobne ide o vplyv goralských nárečí, v ktorých je tento formant veľmi častý. Túto príponu poznajú aj ostatné slovenské nárečia a hojne ju využívajú.

V slovnej zásobe nárečia (Zum Wortschatz) je zreteľný vplyv nárečí, s ktorými chmeľnícké nárečie susedí. Istá časť slavizmov dostala sa však do chmeľníckeho dialektu cez durínsky filter, hornosaský (predovšetkým slovesá na *-aen*) a napokon cez sliezsky filter. Osobitnú vrstvu slavizmov — celkove 7 % — tvoria polonizmy. Opäť sa tu vyskytuje terminologická nejasnosť. Viac by zodpovedalo skutočnému stavu, keby sa hovorilo o slovách goralských, ktoré prešli z goralských nárečí do nemeckého dialektu. Ide o slová najmä z oblasti poľnohospodárskej, o názvy jednotlivých častí odevu a tiež o názvy príbuzenských vzťahov. Slová goralského pôvodu v chmeľníckom nárečí, ktoré sa však líšia od spisovného poľského znenia: *do gōyo* (poľ. *galer*, gor. *golyr*), *do tsepok* (poľ. *cepak*, gor. *cepok*), *do baRon* (poľ. *baran*, gor. *baron*) (71), *do tē^{rn}es* (poľ. *kornos*, gor. *kiernos*), *dī o'gōRko* (poľ. *ogorek*, gor. *ogórka*) (ô hláska medzi *u* a *o*), *dī pišō^{rn}ko* (poľ. *pieczarka*, gor. *pšorka*), *do ujkō* (poľ. *uj*, *wuj*, gor. *ujek*; lok. *do ujka*), *do žōt* (poľ. *dziad*, gor. *žot*), *do pižōk* (poľ. *pijak*, gor. *pijok*) (72). Vo všetkých slovách ide o isté odchýlky v znení oproti poľským spisovným podobám a dá sa to vysvetliť len tým spôsobom, že ide o slová, ktoré prešli do chmeľníckeho dialektu z goralských nárečí.

V opačnom prípade by sme totiž predpokladali, že ide o zmeny špecifické v nemeckom dialekte. Vo všetkých prípadoch zodpovedajú ekvivalentu v chmeľníckom nárečí goralské slová, a nie poľské spisovné slová. Ukazuje sa nutné rozlišovať spisovné poľské jazyky od goralských, a to nielen v tomto prípade, ale aj pri ostatných javoch.

V oblastiach národnostne pestrých, v ktorých existuje vedľa seba niekoľko nárečí nepríbuzných, vo svojich podstatných javoch vzdialených, treba pri charakteristike cudzích vplyvov jemne diferencovať, o aký vplyv ide.

Ďalšia časť (Schlussfolgerungen) zhrňa predchádzajúcu analýzu hláskoslovného systému, gramatiky (bez syntaxe) a slovnej zásoby do niekoľkých základných bodov. Ďalej nasledujú nárečové ukážky a slovník (Sprachproben, Wörterbuch).

Kniha prináša cenný a veľmi zaujímavý materiál, na odbornej úrovni ho analyzuje a opisuje a pre dialektológiu je to vzácny prínos. Precízna analýza tohto nemeckého dialektu svedčí o svedomitom a usilovnom štúdiu nárečových javov, o preniknutí do systému nárečia. Kniha je napísaná v nemčine a po jazykovej stránke treba ju hodnotiť tiež veľmi

kladne. Autor využíva lexikálne bohatstvo nemčiny, bohato využíva synonymá, čo osviežuje odborný štýl. Táto podnetná a zaujímavá práca dobre reprezentuje germanistiku na FF UPJŠ v Prešove a je cenným prínosom pre nemeckú a slovenskú dialektológiu. Tu sa otvárajú možnosti pre komparatistické práce. Z hľadiska porovnávacej jazykovedy sa často dajú vysvetliť mnohé jazykové javy. Aj v práci badáme snahu o podobnú interpretáciu mnohých javov.

J. Kriššáková

L. GRÉTSY, *A SZÓHASADÁS,*

Budapešť 1962, str. 286

Veľká monografia L. Grétsyho o rozštiepení slova je mimoriadne zaujímavá už preto, že sa podrobne zaoberá problémom málo spracúvaným, hoci dosť známym vo všeobecnosti, no najmä z historických gramatík konkrétnych jazykov. Je to jav, resp. proces, ktorého výsledkom je rozpadnutie jedného slova (v základnej, odvodenej alebo flektívnej forme) na dva (alebo aj niekoľko) formové varianty, ktoré sa rozlišujú aj významovo, pričom poradie formovej a významovej diferenciácie nerozhoduje: tak zo staršieho slova *áitatos* je dnes v maďarčine *áhitatos* aj *ájtatos*. Tak vznikli aj v slovenčine dvojice slov *mesto a miesto, kocka a kóstka, zblo a steblo* ap.

L. Grétsy spracúva tento všeobecný problém najmä na maďarských príkladoch. Prednosťou jeho výkladu je najmä to, že sa usiluje riešiť problém komplexne. No predsa len všima si najčastejšie sémantický vývin ako príčinu diferenciácie formy. Je to dané aj tým, že v staršej jazykovede sa tu zdôrazňovala viac forma: myslelo sa, že príčinou rozštiepenia slova bola spravidla diferenciácia formy (čo vyplývalo z presvedčenia, že sa formálna stránka jazyka, jeho hlásková stránka vyvíja samovoľne). Tu možno poznamenať, že sa v slovenskej odbornej literatúre zdôrazňovala priorita významovej stránky pri rozbere podobných javov: Karol Terebessy v knižke *K problému ambivalencie v jazykovom vývine* (Bratislava 1942) konštatuje: „Postupujúca pojmová diferenciácia je nasledovaná diferenciaciou hláskovou. So vzrastajúcim rozumom a oddeľovaním pojmov diferencujú sa aj hláskové útvary a miznú vysvetľujúce gestá. Vývin rozrôzňujúcej sa psychy je sledovaný aj oddeľovaním sa vo fonetike“ (str. 15).

Osobitne treba poukázať na to, že L. Grétsy rozlišuje v svojej práci rozštiepenie slova (ak výsledkom je dvojica slov) a rozštiepenie tvaru (ak výsledkom je dvojica tvarov), ale predsa len uvádza z vývinu maďarčiny konkrétne prípady, ktoré poukazujú na vägnosť hranice medzi rozštiepením slova a rozštiepením tvaru. S týmto kritickým stanoviskom treba súhlasiť.

Pre nás má Grétsyho monografia význam najmä z teoretickej stránky, napr. už aj preto, že dobre zhrňa doterajšie roztrúsené výklady a poznámky o danom probléme. Vlastný prínos Grétsyho vidíme aj v tom, že osobitne poukazuje na tzv. zdanlivé rozštiepenie slov, a to v takých prípadoch, kde v skutočnosti ide o dvojnásobné prevzatie. Medzi príkladmi uvádza aj dvojicu slov *megye* a *mesgye*, pričom ohybne konštatuje, že slovo *megye* bolo prevzaté do maďarčiny takisto z južnoslovanského prostredia: „míg a *megye* egy ószerbhorvát — ószlovén *medja* ‚limes, terminus‘ szó átvétele“.

Hoci autor venoval dosť pozornosti cudzojazyčnej odbornej literatúre, najmä po fínsky, nemecky a francúzsky písanej, o slovanských jazykoch má iba veľmi skromné údaje: napr. príklady zo západoslovanských jazykov berie z elementárnej príručky L. A. Bulachovského *Vvedenie v jazykoznanije II* (Moskva 1954).

Stálo by za námahu pozbierať slovenský a iný slovauský materiál a skoufrontovať výsledky tohto prieskumu so závermi L. Grétsyho. Iste by sa doplnili prípady rozštiepenia slov známe z historickej gramatiky novými dvojicami ako *agens* a *agent*, *paciens* a *pacient*, a spresnili by sa zovšeobecňujúce závery L. Grétsyho, ktorý je doteraz jediným autorom veľkej, miestami azda volavravnej monografie o rozštiepení slova.

J. Ružička

A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETI-ETIMOLÓGIAI SZÓTÁRA I,

A — Gy, Budapest 1967. Str. 1142. Cena 250 Ft.

Historicko-etymologický slovník maďarského jazyka je výsledkom spoločnej práce pracovníkov Jazykovedného ústavu a pracovníkov I. maďarskej jazykovednej katedry na univerzite v Budapešti. Hlavným redaktorom slovníka je prof. Benkő Loránd, redaktormi slovníka sú dr. Kiss Lajos a dr. Papp László, vedeckí pracovníci Jazykovedného ústavu Maďarskej akadémie vied. Slovník skoncipovali ôsmi autori: Farkas Vilmos, S. Hámori Antónia, Hexendorf Edit, P. Hidvégi Andrea, Kiss Lajos, Kubínyi László, Papp László, Pusztai Ferenc. Za jednotlivými heslami sa však neuvádza skratka autora hesla, ako to neraz býva pri kolektívnych dielach. Tento slovník je totiž naozaj výsledkom spoločnej práce. Svedčí sa o tom aj v úvodnej časti slovníka (str. 15), kde sa priznáva, že koncept jednotlivých hesiel vypracoval síce vždy jeden autor (iba pri istých typoch hesiel dvaja autori), ale každé heslo prešlo cez toľko rúk a bolo upravené toľkými zásahmi, že ho v nijakom prípade nemožno pokladať za elaborát jednotlivca.

Tento Historicko-etymologický slovník maďarského jazyka nadväzuje na tradície maďarskej jazykovedy, najmä na veľký nedokončený Maďarský etymologický slovník Z. Gombocza a J. Melicha vydávaný v zošitoch v r. 1914—1944, ako aj na menší Maďarský etymologický slovník G. Bárcziho z r. 1941. Vychádza však z oveľa širšej základne ako spomínané slovníky, a to tak v rozsahu spracovaných hesiel, ako aj v exemplifikácii najstarších dokladov, ba aj v spôsobe samotného výkladu slova.

V Historicko-etymologickom slovníku maďarského jazyka sa spracuje asi 12 000 heslových statí, čím sa podá vysvetlenie približne o 60 000 slovách. Prvý zväzok (A — Gy) vyšiel v rozsahu vyše 1 000 strán.

Tento slovník nepodáva iba výklady etymologické, ale zároveň prináša i dokumentáciu o najstaršom výskyte každého slova v maďarských jazykových pamiatkach, doklady o rozličných starších podobách skúmaného slova, ako aj dokumentáciu zo súčasných maďarských nárečí. Pre tieto ciele využíva sa nielen doteraz známy (publikovaný) materiál, ale aj výsledky spracovania väčších maďarských jazykových pamiatok do r. 1500 a menších jazykových pamiatok až do r. 1526. Využívajú sa aj kartotéky pripravené pre Nový maďarský nárečový slovník a materiál zhromaždený pre Maďarský jazykový atlas. Ako pomocný materiál sa použil i rukopisný materiál z kartotéky pre Nový maďarský historický slovník. Ako vidno z úvodných informácií, Historicko-etymologický slovník maďarského jazyka vychádza zo širokej materiálovej základne.

Na slovníku sa začalo pracovať od r. 1961. Po ročných prípravných prácach venovali sa dva roky zbieraniu materiálu a jeho bibliografickému spracovaniu. R. 1964 pristúpilo sa ku koncipoванию a postupne i k redigovaniu hesiel. V tomto zväzku sa berú do úvahy výsledky štúdií uverejnených do 31. decembra 1966. Ďalšie dva zväzky slovníka vyjdú postupne v trojročných intervaloch.

V spracovaní tohto slovníka sa kombinujú metódy historického a etymologického slovníka, čo vlastne vidno i zo samotného názvu slovníka: Historicko-etymologický slovník maďarského jazyka.

Každé heslo v slovníku skladá sa z troch častí (z troch odsekov). Po heslovom slove uvedenom v základnom tvare nasleduje časť historická, informujúca o najstarších dokladoch skúmaného slova v maďarčine. Druhý odsek je venovaný etymológii slova, tretí bibliografickým údajom.

V prvom odseku určenom histórii slova uvádzajú sa najstaršie doklady na základné znenia, tvary a významy slova v citátoch verne zachovávajúcej pôvodný pravopis. Pri každom citáte sa uvádza aj rok, z ktorého pochádza. Údaje o významoch slova sa uvádzajú za skratkou *J*: (,jelentés' = význam). Každé prvé použitie slova v istom význame sa exemplifikuje citátom s presnými údajmi roku a prameňa. Pri výklade významov podávajú sa len základné významy, nejde sa do takých podrobností pri výklade významových odtienkov ako pri veľkých výkladových slovníkoch súčasného jazyka. Významy sa uvádzajú v tom poradí, ako sa chronologicky vyskytujú doklady na jednotlivé významy. Poradím uvádzaných významov sa teda neodhaľuje skutočný jazykový vývin.

Druhý odsek pri každom hesle podáva etymológiu slova. Najšampv sa charakterizuje pôvod slova z hľadiska základných prameňov maďarskej slovnnej zásoby (napr. slovo uralského, ugrofínskeho pôvodu ap.). Pri slovách vzdialeného cudzieho pôvodu uvádza sa zvyčajne iba údaj, z ktorého jazyka boli prevzaté do maďarčiny. Tento údaj môže byť viac-menej všeobecný (napr. slovo slovanského pôvodu, slovo južnoslovanského pôvodu) alebo konkrétny (slovo slovenského pôvodu). Dakeď nasleduje ďalšia informácia, vysvetľujúca spôsob utvorenia slova (napríklad zložené slovo, zvukomalebné slovo, slovo z detskej reči, kalk ap.). Pri výkladoch etymológie slova uvádzajú sa i viacceré názory, pričom sa neraz vyslovene konštatuje problematičnosť jednotlivých výkladov. V prípadoch, kde sa doposiaľ o istom slove nepodala náležitá etymologická objasnenie, určuje sa slovo negatívne, ako „slovo neznámeho pôvodu“.

Ďalej sa uvádzajú konfrontačné údaje o paralelných zneniach skúmaného slova v príbuzných a cudzích jazykoch.

Tretí odsek je úspornc spracovanou bibliografiou skúmaného slova od r. 1862 (od roku vydávania časopisu *Nyelvtudományi Közlemények*). Pri bibliografických údajoch sa osobitným grafickým znakom označujú tie diela, ktoré prvé prinášajú výklady uznané redakciou za najpravdepodobnejšie. V jednom bibliografickom odseku sa týmto grafickým znakom označuje najviac 5 údajov. Na konci bibliografického odseku sa za pomlčkou uvádzajú odkazy na etymologické súvislosti skúmaného slova.

Uvedenou kombináciou metódy etymologického a historického slovníka začleňuje sa etymológia slova do historického jazykového vývinu a dokumentuje sa výskyt jednotlivých významov slov v staršej maďarčine.

Pri jednotlivých slovách cudzieho pôvodu môže byť však diskutabilné, či možno skúmané slovo doložiť latinským citátom, lebo z neho nie je jasné, či sa v latinskom texte použilo slovo maďarské, či slovo toho jazyka, z ktorého bolo maďarské slovo prevzaté. Napríklad v latinskom citáte: „Sunt autem hec nomina prediorum que contuli... Baran“, hn. (Aú O. 11:57) sa uvádza ako doklad na najstaršie použitie maď. slova *baran* v miestnom mene (názov usadlosti) („hn“ = helynév, t. j. Ortsname). Ide o citát z listinára: Árpád-kori új okmánytár I—XII, Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest (neskôr) Budapest 1860—1874. V tomto prípade môže byť problematické, či ide o doklad na slovo maďarské alebo slovenské. Podobných sporných prípadov je viac.

Historicko-etymologický slovník maďarského jazyka je cenný i pre slovakistiku, lebo podáva informáciu i o slovách, ktoré maďarčina prijala zo slovenčiny, i o takých maďar-

ských slovách, ktoré sa z maďarčiny dostali do slovenčiny. Slovenský pôvod (pri celom slove alebo pri jednotlivých významoch) sa predpokladá napr. pri slovách *bába*, *bab-kalevél*, *bača*, *balaska*, *bánya*¹, *boróka*, *borovicska* a iných. Z hľadiska etymologického možno slovník využívať pre slovakistiku najmä pri slovách prevzatých z maďarčiny (ako napr. *belčov* z maď. *bölcső*, *bunda*, *fajta*, *galiba* a iných), resp. i pri slovách prevzatých z turečtiny, či už priamo alebo maďarským prostredníctvom (napr. *dohán*, *bosorka*, *dolomány* a iných). Tým, že východisková základňa v slovníku spracovaných slov je široká, totiž že sa spracúvajú i také slová, ktoré dožívajú dnes iba v niektorých maďarských nárečiach, ale aj také slová, ktoré sa dostali do maďarčiny len v poslednom období, možno získať cenné informácie pre slovakistiku i o starších výpožičkách zo slovenčiny do maďarčiny (napr. pri slovách *bobajka*, *bolonyik*, st. *bobónyik* zo slov. *bobovník* a i.), ako aj o lexikálnych výpožičkách, ktoré sa iba v päťdesiatych rokoch tohto storočia dostali do maďarčiny, resp. aj do slovenčiny (napr. *bisztro*). V slovníku sa v širokom rozsahu spracúvajú aj medzinárodné slová, ako *banán*, *banda*, *bandita*, *bambusz*, *banális* (= banálny), *bárd*, *barikád*, *bariton*, *bojkot*, *burzoázia*, *büfé* a iné. Informácia o pôvode týchto slov môže zaujímať i slovenského používateľa tohto slovníka.

Isteže podaktoré etymologické výklady môžu byť diskutabilné. Z hľadiska slavistiky môžu byť problémy najmä pri tých lexikálnych výpožičkách zo slovanských jazykov, pri ktorých nie je určený ich pôvod z konkrétneho slovanského jazyka (napr. pri heslách *bab*, *bodza*, *bolond*, *donga*, *dorong* a i.), resp. v budúcnosti môžu sa urobiť isté korekcie v tom, či slovo bolo prevzaté od južných Slovanov, či od západných Slovanov, resp. z ktorého konkrétneho slovanského jazyka bolo prevzaté. Jednoznačne sa neurčuje pôvod slova napr. pri slove *babona*, kde sa predpokladá slovenský alebo ukrajinský pôvod, alebo pri slove *barázda*, kde sa predpokladá slovinský alebo slovenský pôvod.

No aj napriek istým možným výhradám voči podávaným etymologickým výkladom bude mať toto dielo základný význam i pre slovakistiku, a to tak jeho časť historická, ako aj etymologická. Či pri štúdiách, či pri väčších lexikografických prácach bude toto dielo dobrou vedeckou informáciou, a to najmä o slovách prevzatých do slovenčiny z maďarčiny a z turečtiny (resp. z turečtiny prostredníctvom maďarčiny), ako aj o slovách slovenského pôvodu prevzatých do maďarčiny. Bolo by len želateľné, keby sa autorom slovníka podarilo dodržať sľúbené termíny ďalších zväzkov slovníka.

K. Habovštiaková

SYMPÓZIUM O ALGEBRICKEJ LINGVISTIKE

V dňoch 9.—11. 2. 1970 sa konalo v Smoleniciach medzinárodné sympóziu o algebrickej lingvistike, ktoré usporiadal Jazykovedný ústav L. Štúra Slovenskej akadémie vied. Na sympóziu sa zúčastnilo vyše 50 československých i zahraničných lingvistov a matematikov (Bulharsko, Fínsko, Francúzsko, Maďarsko, NDR, Rumunsko a Švédsko). Témou sympózia bolo modelovanie v jazykovede a referáty sa týkali troch tematických okruhov: 1. všeobecné problémy modelovania, 2. využívanie algebrických modelov v jazykovede, 3. problémy modelovania sémantiky.

Sympóziu otvoril predseda organizačného výboru prof. dr. Ján Horecký. Poukázal na to, že toto sympóziu nadväzuje svojím programom na podobné podujatia, ktoré sa konali v Bukurešti (1963) a v Prahe (1964). Na úvod pozdravil účastníkov sympózia vo svojom mene i v mene Predsedníctva Slovenskej akadémie vied riaditeľ Jazykovedného ústavu L. Štúra prof. dr. Jozef Ružička. Oboznámil účastníkov sympózia s prácou

Jazykovedného ústavu E. Štúra a s najzávažnejšími výsledkami, ktoré dosiahla slovenská jazykoveda v ostatných rokoch.

Prvý tematický okruh otvoril svojím referátom J. Horecký (*The Role of the Models in Linguistics*). Podal prehľad teórií modelovania a uvažoval najmä o úlohe, akú majú v lingvistike indukzívne a deduktívne modely. Keďže lingvistika patrí k teoretickým empirickým vedám, jazykové javy možno skúmať indukčivými i deduktívnymi metódami, ale indukčivné metódy sa uplatňujú pri skúmaní textov (parole), kým deduktívne pri skúmaní systému (langue). A. Ludskanov zo Sofie (*Quelques remarques sur l'emploi des termes „modèle“ et „formalisation“ et sur leurs relations dans les travaux linguistiques contemporains*) sa zaoberal gnozeologickými problémami modelovania. Rozlišuje dvojaké modely: teoretické (deduktívne) a empirické a proti J. Horeckému zastáva stanovisko, že v jazykovede sú možné iba empirické modely. Pokiaľ sa v lingvistike uplatňuje formalizácia a deduktívne postupy, dospieva sa k modelom (matematickým), ktoré sú s empirickými homonymné. Y. Gentilhomme, Besançon (*La proportion linguistique et la notion de groupe*) sa pokúsil uplatniť formálne metódy a pojem mikro modelu pri vyučovaní jazykov. M. Těšitelová, Praha (*Zum Modellieren in der Linguistik vom quantitativen Standpunkt*) zdôraznila rozdiel medzi algebrickým a kvantitatívnym modelovaním a poukázala na špecifické podmienky pri kvantitatívnom modelovaní. Chápe ho ako kvantifikáciu empirickej teórie, v ktorej prevažuje postup od analýzy jazykových jednotiek. Autorka rozlišuje štatistické a pravdepodobnostné modely a poukazuje na to, že pri štatistických modeloch sú ťažkosti s dodržaním podmienky homogenosti skúmaných javov, pri pravdepodobnostných modeloch sú zasa ťažkosti so stanovením výberu skúmaného súboru. J. Průcha, Praha (*Transformational Grammar and Psycholinguistics Model of Speaker and Hearer*) poukázal na rozdiely v koncepciách a modeloch základných procesov jazykového správania. Zaujímavé je jeho konštatovanie, že psychológia doteraz iba overovala to, čo zistili jazykovedci, skúmalo sa iba dekódovanie, a preto sa v psycholingvistike doteraz uplatňujú lingvistické modely. Psycholingvistika má však skúmať aj kódovanie a na to je potrebné, aby si vypracovala vlastné psycholingvistické modely.

Druhý tematický okruh sympózia — algebrické modely otvoril akademik L. Kalmár, Szeged, referátom *On Measure of Divergences of a Context-free Language from Finite-State Languages*. V autorovej koncepcii jazyk tvoria tri podmnožiny: slovník V , kategoriálne symboly C a pravidlá f , ktoré každému prvku z množiny kategoriálnych symbolov C priradujú množinu reťazcov tvorených prvkami zo slovníka V . Pravidlá (mapping) sa zachycujú zástavkovým diagramom (flag-diagram), chápaným ako orientovaný graf, ktorého hrany tvoria symboly z množiny V a vrcholy tvoria symboly z množiny C . M. Novotný, Brno (*On Some Connections between the Generative and Analytic Models of Languages*) vo svojom obsažnom a veľmi závažnom referáte definoval pojem konfigurácie, ktorá umožňuje charakterizovať niektoré triedy generatívnych modelov bez výslovného použitia gramatiky. K. Čulík, Praha (*On Conditional Context-free Grammars for Programming and Natural Languages*) skúmal podmienky, za akých možno opísať jazyky s kontextovou gramatikou pomocou pravidiel bezkontextovej gramatiky. A. Birbanescu, Bukurešť (*Karlgren's Decision Grammars*) skúmal možnosti rozhodovacej gramatiky H. Karlgrena a poukázal na to, že táto gramatika je ekvivalentná gramatike navrhovanej J. Bar-Hillelom a J. Lambekom.

E. Hajičová, J. Panevová a P. Sgall, Praha (*Meaning of Tense and its Recursive Properties*) skúmajú kategóriu času v češtine v porovnaní s angličtinou a zisťujú možné vzťahy medzi základným a relatívnym časom a ich zachytenie v generatívnom opise.

S. Marcus, Bukurešť (*Un modèle mathématique intégral de l'oeuvre dramatique*) skúma štruktúru dramatického diela (vzťah medzi postavami, ich činnosťou v priebehu deja

a ich umiestením). Miesta, postavy a ich činnosť definuje pomocou pojmu konfigurácie a dominantného člena v konfigurácii. L. Schwartzová, Bukurešť (*Étude algébrique comparative de la structure syntaxique et sémantique des variantes d'un texte poétique*) skúma vo svojom zaujímavom referáte štruktúru poetického diela (básní E. Eminesca). Túto globálnu štruktúru vytvára hierarchia prozodických, syntaktických, lexikálnych a obsahových štruktúr. Autorka definovala sémantické príznaky slov, ktorými možno merať stupeň poetickosti diela. Tento stupeň je daný stupňom nezhody medzi paradigmatickou a syntagmatickou vzdialenosťou členov tvoriacich básnickú figúru.

A. Caraušu, Iasi (*A Note of Ambiguity of Context-sensitive Languages*) ukázal, ako sa mení stupeň mnohoznačnosti kontextových jazykov podľa toho, ako stúpa počet dvojných slov.

M. Dinu, Bukurešť (*Un modèle marcovien de l'influence à distance dans les langues naturelles*) podal vo svojom referáte matematický model, pomocou ktorého možno postihnúť vplyv digramových, trigramových ... atď. skupín na ďalšie písmená v texte. Tento model umožňuje zistiť jazykové zvláštnosti v komunikačnom procese, ktoré nemožno zachytiť tradičnými prostriedkami.

O. Sechser, Praha (*Generative Grammars and Document Retrieval Languages*) aplikoval niektoré princípy generatívnej gramatiky na tzv. „vyhľadávacie jazyky“ používané v dokumentácii. V autorovej koncepcii sa „vyhľadávací jazyk“ skladá z troch zložiek (opisného podjazyka, vyhľadávacích predpisov a korešpondenčných pravidiel – tzv. mapovanie). Výrazy opisného podjazyka sa používajú na vyjadrenie obsahu daného dokumentu, vyhľadávacími predpismi sú formulované otázky, ktorými sa možno pýtať na obsah dokumentov, korešpondenčné pravidlá zachytávajú gramatiku opisného podjazyka a podjazykov všetkých vedných disciplín, ktoré sú v dokumentačnom stredisku zastúpené.

D. Mârza, Cluj (*Problèmes de typologie verbale à l'aide de la théorie des graphes*) predniesol kolektívny príspevok (spoluautori: V. Hopârteanu, I. Lascu, M. Tendeu), ktorý je aplikáciou teórie grafov na výskum pomocných slovies v románskych jazykoch. Pri zachytávaní morfológickej štruktúry pomocných slovies sa autori opierali o Horeckého Morfológickú štruktúru slovenčiny.

E. Kissová, Cluj (*La structure algébrique des adverbies des langues romanes*) skúmala algebrickú mikroštruktúru adverbíi v desiatich románskych jazykoch. Pomocou teórie množín definuje štyri operácie, jednu vnútornú (juxta-pozícia) a tri vonkajšie (enklíza, proklíza a exoklíza) a ich pomerné zastúpenie v jednotlivých románskych jazykoch využíva ako typologickú charakteristiku týchto jazykov.

W. Priess, Berlín (*Wortformenklassensysteme und ihre Optimierung*) sa v príspevku vypracovanom spolu s J. Kunzem zaoberal triedením slov (slovných tvarov) na slovné druhy so zreteľom na nájdenie optimálneho triedenia. Množine slovných tvarov skúmaného jazyka možno priradiť množinu koreňov rôznym spôsobom. Existuje niekoľko možností členenia na triedy, z ktorých treba vybrať to, ktoré je pre daný jazyk najvhodnejšie. Stupeň optimálnosti sa meria podľa toho, do akej miery príslušné triedenie umožňuje vylúčiť homonymitu.

G. Klimonova, Berlín (*Grammatische Konfigurationen im Modell der Abhängigkeitsgrammatik*) používa na vyjadrenie syntaktických vzťahov pri strojovom preklade gramatické konfigurácie. Gramatické konfigurácie reprezentované závislostným stromom nie sú definované pomocou vetných členov, ale pomocou jednotiek získaných na základe syntaktickej i sémantickej klasifikácie textových jednotiek.

C. Craciun, Bukurešť (*Sur quelques problèmes d'analyse algébrique contextuelle*) riešil

niektoré problémy súvisiace s kontextovou analýzou navrhovanou S. Marcusom (vzťah dominácie a problémy súviaiace s morfológickými kategóriami).

V referáte S. Stephana Ylana, Bukurešť, prednesenom S. Marcusom (*The n-derivative of a partition*) sa zavádza pojem *n*-tého derivátu pri členení slovníka a skúmajú sa jeho vlastnosti.

G. Orman, Brašov (*Quelques résultats concernant les ensembles homoloques*) definoval pojem homológie a skúmal podmienky, za akých sú dve množiny homologické. Aplikoval pojem homológie na proporčné protiklady.

K. Buzássyová, Bratislava (*On the Definition of the Word-forming Paradigm*) sa pokúsila využiť pojem paradigmy pri skúmaní deverbatívneho odvodzovania. Deverbatívnu slovtvornú paradigmu definuje ako triedu slovies, od ktorých sa odvodzujú deriváty s rovnakým kategoriálnym slovtvorným významom. Pri konštruovaní deverbatívnych slovtvorných paradigiem vychádza z intencie slovesného deja odvodzujúcej slovesnej lexémy.

J. Oravec, Bratislava (*Das System der slowakischen Präpositionen*) ukázal, ako možno modelovať sémantiku primárnych slovenských predložiek pomocou binárnych protikladov smerovosť — nesmerovosť, kontaktnosť — distaktnosť.

Z. F. Oliverius, Praha (*A Model of Morphemic Description of Russian Words*) poukázal vo svojom príspevku na viaceré základné problémy súvisiace s morfematičkou analýzou (identifikácia morfému, „prázdné“ morfémy, základná podoba morfémy) a navrhol generatívny morfematičný model založený na komponentnej analýze významu morfému. Pri komponentnej analýze sa berú do úvahy distribučné a valenčné vlastnosti morfému.

B. Vauquois, Grenoble (*Realisation des modèles d'analyse et de synthèse de langues naturelles*) poukázal na výsledky svojho pracoviska dosiahnuté pri strojom preklade a riešil niektoré problémy, ktoré sa vyskytli pri syntéze a analýze textov.

Veľku možno smolenické sympóziu o algebrickej lingvistiky hodnotiť ako úspešné podujatie i pre náplň jednotlivých referátov, i pre hojnú účasť matematikov a lingvistov zo zahraničia. Možno povedať, že dobre reprezentovalo československú lingvistiku na medzinárodnom fóre. Nemožno však zároveň nespomenúť i to, že na tomto sympóziu sa v oveľa väčšej miere ako napr. na kvolokiu o algebrickej lingvistiky v Prahe r. 1964 ukázalo, že lingvistika a matematika sú predsa len odlišné vedné disciplíny a ich syntéza v algebrickú lingvistiku vyznieva v jednotlivých prípadoch vždy alebo v prospech matematiky alebo v prospech lingvistiky podľa toho, akej profesie je ten-ktorý autor. Čisto deduktívne matematické postupy sa často aplikujú na umelé jazyky a keď matematici pracujú s prirodzenými jazykmi, abstrahujú od toho, od čoho lingvista abstrahovať nemôže. Smolenické sympóziu, zdá sa, potvrdilo do istej miery tézu prof. A. Ludskanova, že matematické modely sú s lingvistickými modelmi homonymné.

K. Buzássyová

X. MEDZINÁRODNÝ ONOMASTICKÝ KONGRES VO VIEDNI

V dňoch 8. – 13. septembra 1969 prebiehal vo Viedni X. medzinárodný onomastický kongres. Zúčastnilo sa ho vyše 400 vedeckých pracovníkov z 33 štátov a piatich kontinentov. Na kongrese odznelo 122 prednášok, z ktorých 4 boli základné (Generalvorträge). Prednášky, po ktorých nasledovala vždy krátka diskusia, odzneli v pléne a v sekciách. Pracovalo 11 sekcií (I. všeobecné otázky, metodika a systematika onomastiky; II. germánska onomastika; III. nemecká onomastika; IV. románska onomastika; V. slovanská a baltská onomastika; VI. indogermánska a predindogermánska onomastika; VII.

vzájomné vzťahy európskej onomastiky; VIII. neindoeurópska onomastika; IX. osobné mená a ich sociálne vrstvy; X. toponymia a kartografia: štandardizácia; XI. hydronymia).

Kongres vo Viedni možno označiť za „prelomový“. Mal vysokú odbornú i spoločenskú úroveň a hosťovská krajina mu venovala mimoriadnu pozornosť.

Otvorenie kongresu (8. septembra) v aule Viedenskej univerzity malo slávnostný ráz. Ako prvý pozdravil a privítal hostí zo zahraničia i zástupcov domácich vedeckých kruhov, spoločenských a politických predstaviteľov ministerstiev, univerzity i mesta prezident organizačného komitétu prof. E. Kranzmayer. Potom odznel krátky prívet zástupcu generálneho sekretariátu I. C. O. S. prof. H. Draya. Za zahraničných účastníkov pozdravili kongres prof. C. Battisti (Taliansko) a prof. J. Meertens (Holandsko). Vyvrcholením otvárajúcej slávnosti bol prejav rakúskeho spolkového prezidenta dr. h. e. Franza Jonasa.

O odbornú i spoločenskú stránku kongresu sa staral organizačný komitét na čele s prof. E. Kranzmayerom z Viedne. V komitáte boli zastúpení významní vedeckí pracovníci onomastiky. Z Československej socialistickej republiky boli v ňom prof. V. Šmilauer z Prahy a prof. J. Stanislav z Bratislavy. Delegácia československých vedeckých pracovníkov pozostávala z 25 účastníkov.

Prednášky v pléne i v sekciách boli zoskupené podľa tematických okruhov. Československí vedeckí pracovníci vystúpili s viacerými prednáškami a diskusnými príspevkami.

Prednášky, ktoré odzneli v pléne, mali všeobecný charakter, hoci niektoré z nich sa zaoberali aj problematikou lokálneho významu. Taká bola napr. vstupná prednáška prezidenta kongresu prof. PhDr. E. Kranzmayera (*Die Bergnamen in Österreich*). Autor stavia do popredia význam názvov jednotlivých vrchov. Sily, ktoré viedli k významom, sú najdôležitejšie. Pri skúmaní názvov je preto najdôležitejšie, aby bádateľ poznal vrch, obyvateľstvo z vlastných náhľadov, z rozhovorov v najširšom slova zmysle. Pomenovanie v nárečí nám často umožní hlbšie preskúmať vlastný názov a umožní nám preniknúť do problematiky. Umelé pomenovania pritom nehrajú žiadnu úlohu. Rozhodujúce sú pritom zásady: a) náuka o miestnych menách je dôležitým prameňom pre miestne dejiny, treba poznať slovnú zásobu miestneho nárečia až do podrobností; b) pomenovania vrchov (podľa listín) nie sú veľmi staré; c) ľudové pomenovania (mená vrchov) sa nemajú zamieňať s neskoršie zavedenými umelými menami, ktoré nemajú často nič spoločné s ľudovými menami, sú bezcenné.

M. Baudot v prednáške *Concordances et particularismes dans l'onymie de l'Europe occidentale et centrale* sa tiež zamerával na oronymá, ale zo širšieho hľadiska. Upozorňuje na skutočnosť, že hory svojou nebotyčnou výškou už od dôb biblických alebo ešte i skôr mali metafyzický charakter. „Boh dáva Mojžišovi zákony na hore Šinaj“, „Gréci posadili Dia s ostatnými bohmi na Olympos v Tesálii“, „Sv. Michal často navštevuje vysoko položené miesta“. Takto skoro začínajú splývať „hora s nebom“. Olympos v Grécku je hora v Tesálii a zároveň nebo. Grécke apelatívum *oros* (hora) sa spája so slovom *uranos*, ktorú označuje nebo. Hora, vyvýšenina, vyčnievajúca nad rovinou stáva sa útočiskom ľudí ohrozovaných inými ľuďmi. Hora chránila človeka už od začiatku pred záplavami, v jaskyniach pred chladom, nepriaznivým počasím a divou zverou. Niektoré z týchto miest sa stali pevnými mestami. Aténske Akropolis obsahuje príd. meno „akros“, v ktorom vidíme indoeurópsky koreň *ar* (oronymický charakter). Ďalej tieto myšlienky rozvíja na príkladoch galčiny, škótciny, angličtiny atď. Sémantické spojenie medzi výškou a mestom pozorujeme i v slovanských jazykoch, v ktorých *gora* (vrch) je náprotivkom ku *gorod*, *grad*, *grad* (mesto) a stretávame ho i medzi gótskym *berg*, ruským *bereg* a nórskym *bjerg* (hora) a *berg*, *borg*, *bourg* a *borough* (pevnosť). Predindoeurópske *allar* s rozličnými predĺženiami (*arb*, *arm*, *arn*, *arp*, *all*, *alp*) vo význame „vysoký (vyčnievajúci)“

tvoria základ pre mnohé oronymá. Vyčnievajúce časti tela ako nápadné sa tiež prenášajú na názvy hôr, vrchov; mnohé názvy majú základ *mul*, ktorý je neznámeho pôvodu a označuje nahromadenie kameňov alebo zeme (v slov. *mula*, *mulina* — bahnité dno potoka, rieky — pozn. autora). Metafora sa tiež veľmi často využívala na pomenovanie hôr (vrchol hory a hlavy — keltské *penn* a *ben*, *beinn* — v Pyrenejách *péne* atď.). Porovnáva sa s hrebeň hory s chrbtom, so zvieracím rypákom; so ženským lonom sa porovnáva kopec sférickej podoby. Záverom autor upozorňuje, že ide o pracovné hypotézy.

V. I. Georgiev (*Bergnamen und ethnische Schichten der Balkaninsel*) skúma Balkánsky polostrov ako hornatý kraj, ktorý je súci na skúmanie oronym. Upozorňuje na jednotlivé názvy, z ktorých mnohé poukazujú na zaniknuté nárečia a národy a slúžia na rekonštrukciu prastarých etnických pomerov. Vo svojej prednáške si autor stanovil za cieľ: určiť typy oronymických tvorení a zistiť etymologický pôvod nejasných názvov. Dva hlavné typy zadelil do dvoch skupín (A. jednoduché apelatíva geografickej terminológie; B. obyčajné mená vrchov, pahorkatín predstavujú syntagmy alebo kompozitá). V uvedených dvoch hlavných typoch potom vydeluje podskupiny (podtypy) podľa prívlastkov (označenie farby, veľkosť, výšku; porast, holiny, voda, tvar končiara atď.). Ďalej určuje hlavné znaky pre význam, a to: 1. Preklady alebo zdanlivé preklady (podľa charakteristických znakov objektu alebo jeho okolia). 2. Etymológia na základe dnešných hlavných typov oronymie Balkánskeho polostrova.

Per Hovda sa vo svojej prednáške *Landmark mountains* tiež zaoberá názvami hôr. Podľa neho všetky miestne mená jestvovali nielen v úzkom okruhu nárečia, ale boli záležitosťou obchodníkov, cestovateľov a pod. Názvy rozličných hôr, horstiev a hrebeňov boli vlastne orientačné body. Poznamenáva, že ľudia, ktorí dávali názvy, mali zmysel pre širokú perspektívu. Zaujal aj jeho výklad názvu *Dover*. Horské názvy sú pôvodne zložené (*Dover — fill*) a sú starobylé. Porovnáva aj mená riek a ostrovov a zisťuje v nich zhodné prípony (*-on*). Upozorňuje aj na skutočnosť, že napr. aj názvy zvierat sa využívajú na pomenovanie hôr. Priznáva, že vyslovené náhľady treba chápať len ako pracovné poznámky.

Z prednášok, ktoré odzneli v sekciách, chceme upozorniť najmä na prednášky československých jazykovedcov a na prednášky, ktoré sa zaoberali všeobecnými, metodickými a metodologickými otázkami, pretože veľký počet prednášok (122) nemožno v krátkom informačnom príspevku ani vypočítať.¹

Aktuálnu otázku nastolil prof. D. Berger z Mannheimu (*Sind Völkernamen und andere pluralische Personennamen Appellative?*) D. Berger skúmal postavenie vlastných mien na pozadí systému v jazyku. Upozornil, že propriá sa uplatňujú ako znaky jedinečného („eines bestimmten“) a označujú len raz sa vyskytujúce bytosti alebo veci („Wesen oder Dinge“). Spomenul kritériá, ktoré sa používajú pri ich zatriedovaní. Mená národov potom porovnával s názvami hôr (die Pyrenäen, die Hebriden), ku ktorým sa spravidla zaraďujú. Záver prednášky vyznel v tom zmysle, že rozhodnutie, či ide o vlastné mená alebo apelatíva, závisí od interpretácie, ktorá prináša so sebou mnohé ťažkosti.

Z československých vedeckých pracovníkov zaujala najmä prednáška Vincenta Blanára *Das spezifisch Onomastische*. Prednáška mala tieto časti: základné gnozeologické otázky singulatív, spoločenská potreba diferenciacie, onomastický pomenovací systém a jazyková stránka proprií.

Prednáška vzbudila mimoriadny záujem a vyvolala živú diskusiu. V diskusii sa zdôraznilo, že ide o novú, v doterajšej vedeckovýskunovej práci málo skúmanú problematiku.

¹ Záujemcov odkazujeme na materiály X. medzinárodného onomastického kongresu, 1030 strán, I + II zväzok, Verlag der Wiener Medizinischen Akademie, Wien 1969.

Prednáška V. Blanára bola v tomto smere impulzom i metodologickým ukazovateľom, ako postupovať v teoretickej práci. Ostatne aj pri veľkej účasti vedeckých pracovníkov sa všeobecnými teoretickými otázkami nezaoberal takmer nikto. Aj táto skutočnosť poukazuje na významný prínos slovenského jazykovedca v teoretickej oblasti onomastiky.

Zo slovenských účastníkov prednášal aj Viliam Schvanzer (*Niederdeutsche Familiennamen in der Slowakei*).

Z českých účastníkov treba spomenúť prednášku Rudolfa Šrámka *Die sogenannte toponymische Kernlandschaft*, ktorá zaujala novou tematikou. Šrámek vychádzal zo zistenia, že podrobná analýza toponymického materiálu na jednej strane ukazuje na pevné postavenie toponymie v jazykovej štruktúre a na druhej strane na vzájomné vzťahy jednotlivých toponymických zložiek. Toponymické územné jadro je oblasť s nápadnou koncentráciou všetkých menných typov jazyka; v územnom jadre pozorujeme často zvýšenú frekvenciu charakteristických menných typov.

Z československých delegátov predniesli ďalej referáty: Jozef Bartúšek, *Probleme der kartographischen Umschrift im Tschechischen*; Miroslav Frydrieh, *Rückläufiges Wörterbuch der tschechoslowakischen Gewässernamen*.

V prvej sekcii (všeobecné otázky, metodika a systematika onomastiky) odznali ešte tieto prednášky: B. Boesch, *Zur Neubearbeitung des alddeutschen Namenbuches von Ernst Förstemann*; M. Mulon, *Observations sur le noms des volcans actifs dans le monde*; W. F. H. Nocolaisen, *Aspects of Scottish Mountain Names*; J. B. Rudnýkyj, *Onomastic Aspects of Rocky Mountains in Canada*; V. Ruke-Dravina, *Ortsnamengebung unter soziologischen Blickwinkel*; R. Schmidt-Wiegand, *Rechtssprachgeographie und Namenkunde*; I. Gerus-Tarnawecky, *Names of Mountains in Poetry*; H. Votl, *Schreibung und Aussprache bei englischen Familiennamen als methodisches Problem*.

Problémami slovanskej onomastiky sa zaoberali aj O. Kronsteiner (*Slawische Bergnamen in Österreich*); E. Eichler (*Zur Geographie und Schichtung der slawischen Ortsnamen im Süden der DDR*); J. Schütz (*Namenschichtung und slawische Siedlungszeit in Nordostbayern*); P. Šimunović (*La nomenclature géographique croate dans la région karstique dalmate jusqu'au 13ème siècle*); G. Šoptrajanov (*Sur le suffixe -ul'-ula dans l'onomastique balkanique*); L. Hadrovics (*Aus den onomastischen Fragen der ungarisch-südslawischen Symbiose*).

Z prednášok a referátov, ktoré sa zaoberali problémami antroponým, spomenieme len niektoré, pretože sa k nim mienime vrátiť v osobitnom príspevku. B. Büky z Budapešti predniesol prednášku *Vornamengebung und Vornamenbräuche in Buda und Pest unmittelbar nach der Türkenherrschaft*; N. A. Constatinescu skúma charakter rumunských antroponým (*Les caractères de l'anthroponymie roumaine*); Z. F. Findikoğlu prednášal o problémoch priezvisk v Turecku (*Das Problem der Familiennamen in der Türkei*); V. Mihajlović sa zameral na využívanie defektivity (jej znakov) ľudského tela v srbochorvátskej onomastike (*Idee der Defektivität des menschlichen Körpers in der serbokroatischen Onomastik*); H. Solin skúmal grécke osobné mená v Ríme (*Die griechischen Personennamen in Rom*) a B. O. Unbegaun upozornil na sociálne hľadiská v ruských priezviskách (*Soziale Schichtungen in russischen Familiennamen*). Podobnú tematiku skúmal aj H. Wesche v roľníckych priezviskách (*Bäuerliche Familiennamen unter soziologischen Aspekt*).

Tematika prednášok zahŕňovala všetky oblasti onomastiky. Referáty a diskusie prinášali bohaté podnety a upozorňovali na problémy, ktoré sú v dnešnej svetovej onomastike živé. K riešeniu problémov sa pristupovalo z rozličných metodologických hľadísk.

Výstava vedeckých publikácií z československej onomastiky sa tešila veľkému záujmu a bola zastúpená viacerými prácami V. Šmilauera, J. Svobodu, J. Stanislava, V. Blanára.

ra, R. Krajčoviča, Š. Krištofa, M. Majtána a ďalších. Živý záujem vyvolal aj *Zborník prác z I. slovenskej onomastickej konferencie*, ktorý vydala SOK JÚLŠ SAV (usporiadal V. Blanár a M. Majtán). Predseda Slovenskej onomastickej komisie V. Blanár bol zvolený za člena I. C. O. S., takže okrem dvoch starších bádateľov (J. Stanislava a V. Šmilauera) má Československá socialistická republika v tomto významnom medzinárodnom orgáne ďalšieho zástupcu.

X. medzinárodný onomastický kongres vo Viedni bol významným medzníkom, ktorý prispel k zvýšeniu záujmu o problémy onomastiky a ukázal cesty ďalšieho vedeckého výskumu, ale poslúžil aj zblíženiu vedeckých pracovníkov zo všetkých piatich kontinentov a poukázal na význam onomastickej práce pri zblížovaní národov. Na záverečnom zasadnutí I. C. O. S. sa za miesto budúceho (XI.) kongresu zvolilo hlavné mesto Bulharska — Sofia. Na tomto kongrese sa majú riešiť dva okruhy problémov: 1. onomastika a historická geografia, 2. transkripcia vlastných mien.

Š. Krištof

OZNÁMENIE

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied oznamuje všetkým členom vedeckých spoločností pri SAV a ČSAV, že v roku 1970 sa zriadil pri Vydavateľstve SAV

KLUB ČITATELOV VEDECKEJ LITERATÚRY.

Jeho členmi sa môžu stať tí členovia niektorej vedeckej spoločnosti pri SAV a ČSAV, ktorí zašlú prihlášku do KLUBU priamo na adresu: Vydavateľstvo SAV, Bratislava, Klemensova 27.

Členské výhody:

1. členstvo je bezplatné.
2. každý člen bude pravidelne dostávať edičné plány Vydavateľstva SAV a nakladateľstva ČSAV Academia.
3. člen si môže zakúpiť publikáciu za členskú cenu, ktorá je 80% maloobchodnej ceny. Táto cena sa vzťahuje i na produkciu vydanú do roku 1970.
4. člen má právo podľa edičných plánov zabezpečiť si vopred odber vybraných publikácií a žiadať si ich vybavenie povýjdení.

Na objednávku uvedie člen názov spoločnosti, ktorej je členom. Knihy sa posielajú poštou len na dobierku z Vydavateľstva SAV. Pri nákupe kníh v predajniach sa zvýhodnená cena z technických dôvodov neposkytuje.

VYDAVATELSTVO SAV

OBSAH

Vincent Blanár, Základné jednotky v antroponomastike	42
Klára Buzássyová, Intencia slovesného deja a deverbatívna slovtvorná paradigma	113
Juraj Furdík, Slovtvorná analógia a analogická slovtvorba	54
Katarína Habovštiaková, Knižné prvky v kultúrnom jazyku slovenskej národnosti	202
Mária Ivanová-Šalingová, Expresívny príznak	157
Ernest Marko, K fonologickej platnosti nemeckého /ɛ:/	125
František Miko, Niektoré transformácie s adverbialnou „nástupníkou“ platnosťou	11
Jozef Mistrík, Základné syntakticko-sémantické procesy v slovenčine	47
Jozef Mlacek, Základné typy ustáleného prirovnania	172
Pavel Ondrus, Miesto čísloviek v systéme slovných druhov	22
Ján Oravec, Cieľový význam slovenských predložiek	36
Ivor Ripka, Frekvencia a hierarchia foném v dolnotrenčianskych nárečiach	60
Ján Sabol, Kombinácie šumovej a sonórnej spoluhlásky v slovenčine	139
Ella Sekaninová, Štruktúrno-sémantická analýza slovíec s predponou <i>na-</i> v slovenčine	26
Viliam Schwanzer, Konstitutive und regulative Sprachgesetze	3
Elena Smiešková, Ustálené prirovnania vo frazeológii	189

Rozhľady

Viktor Krupa, K niektorým otázkam transformačnej generatívnej gramatiky	212
Jan Průcha, Problémy generatívneho modelu v psycholingvisticke	220

Správy a posudky

Prof. Ján Horecký päťdesiatročný. J. Ružička	68
Doc. František Miko päťdesiatročný. Š. Ondruš	227
Doc. Vincent Blanár päťdesiatročný. J. Horecký	233
Za profesorom Štefanom Tóvikom. J. Sabol	106
Súpis prác prof. Jána Horeckého za roky 1944—1969. L. Dvoně	72
Súpis prác doc. Františka Miku za roky 1946—1969. L. Dvoně	228
S. Marcus, Introduction mathématique à la linguistique structurale. J. Horecký	241
P. Sgall, Generativní popis jazyka a česká deklinace. J. Horecký	242
J. Horecký, Úvod do matematickej jazykovedy. V. Krupa	245
L. Deme, Az általános nyelvészet alapjai. J. Ružička	109
Les machines dans la linguistique. J. Horecký	244
F. Miko, Estetika výrazu. J. Mlacek	235
J. Mistrík, Štylistika slovenského jazyka. J. Findra	237

R. G. A. de Bray, Guide to the Slavonic Languages. J. Ružička	246
H. Kučera, G. K. Monroe, A Comparative Quantitative Phonology of Russian, Czech, and German. J. Bosák	110
R. Grzegorzczkova, Czasowniki odmienne we współczesnym języku polskim. M. Marsinová	108
J. Valiska, Die Zipserdeutsche Mundart von Chmelnica (Hopgarten). J. Kriššáková	247
L. Grétsy, A szóhasadás. J. Ružička	250
A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára K. Habovštiaková	251
Sympóziium o algebrickej lingvistike. K. Buzássyová	253
X. medzinárodný onomastický kongres vo Viedni. Š. Krištof	256

СОДЕРЖАНИЕ

Винцент Бланар, Основные единицы антропонимии	42
Клара Бузашиова, Итенция глагольного действия и словообразовательная парадигма отглагольных существительных	113
Катарина Габовштякова, Элементы книжного стиля в культурном языке словацкой национальности	202
Мария Иванова-Шалингова, Признак экспрессивности	154
Эрнест Марко, Фонологическое значение немецкого /ε:/	125
Франтишек Мико, Некоторые трансформации, образующие наречные выражения	41
Йозеф Мистрик, Основные синтактико-семантические процессы в словацком языке	47
Йозеф Младек, Основные типы устойчивых сравнений	172
Павел Ондрус, Место числительных в системе классов слов	22
Ян Оравец, Словацкие предлоги с значением направления	36
Ивор Ринка, Частота и иерархия фонем в диалектах Нижнего Тренчина	60
Ян Сабол, Сочетания шумных и сонорных согласных в словацком языке	139
Элла Секанинова, Структурно-семантический анализ глаголов с приставкой <i>na-</i> в словацком языке	26
Елена Смиешкова, Устойчивые сравнения в рамках фразеологии	189
Вилиам Шванцер, Конститутивные и регулятивные законы языка	3
Юрай Фурдик, Словообразовательная аналогия и аналогическое словообразование	54

Обзор

Виктор Крупа, К некоторым вопросам трансформационной порождающей грамматики	212
Ян Пруха, Проблемы порождающей модели в психолингвистике	220

Сообщения и рецензии

К пятидесятилетию проф. Яна Горецкого. Й. Ружичка	68
К пятидесятилетию д-ца Франтишека Мико. Ш. Ондруш	227
К пятидесятилетию д-ца Винцента Бланара. Я. Горецки	233
Скончался профессор Стефан Тобик. Я. Сабол	106
Список работ проф. Яна Горецкого, опубликованных в период 1944—1969 гг. Л. Двонч	72
Список работ д-ца Франтишека Мико, опубликованных в период 1946—1969 гг. Л. Двонч	228
С. Маркус, Математическое введение в структурную лингвистику. Я. Горецки	241
П. Скалл, Порождающее описание языка и чешское склонение: Я. Горецки	242
Ян Горецки, Введение в математическую лингвистику. В. Крупа	245
Л. Деме, Основы общего языкознания. Й. Ружичка	109
Машины в языкознании. Я. Горецки	244
Ф. Мико, Эстетика выражения. Й. Младек	135

И. Мистрик, Стишистика словацкого языка. Я. Финдра	237
Р. Г. А. де Брей, Справочник славянских языков. И. Ружичка	246
Х. Кучера, Дж. К. Монро, Сравнительная количественная фонология русского, чешского и немецкого языков. Я. Босак	410
Р. Гржегорчикова, Отменные глаголы в современном польском языке. М. Марсинова	408
Ю. Валиска, Германский диалект города Хмельница (Гонгартен) на Спише. Ю. Крипшакова	247
Л. Греци, Расщепление слова. И. Ружичка	250
Историческо-этимологический словарь венгерского языка. К. Габовштьякова	251
Симпозиум по вопросам алгебраической лингвистики. К. Бузашшиова	253
Десятый международный опомастический съезд в Вене. Ш. Криптоф	256

CONTENTS

Vincent Blanár, Basic Units in Anthroponomasiology	42
Klára Buzássyová, The Intention of the Verbal Action and the Wordformational Deverbative Paradigm	113
Juraj Furdík, Derivative Analogy and Analogical Derivation	54
Katarína Habovštiaková, The Litterary Elements in the Cultural Language of the Slovak Nationality	202
Mária Ivanová-Šalingová, The Feature of Expressivity	154
Ernest Marko, On the Phonemic Value of the German /ε:/	125
František Miko, Some Transformations Generating Adverbial Expressions	11
Jozef Mistrik, Basic Syntactic-Semantic Processes in the Slovak Language	47
Jozef Mlacek, The Primary Types of the Fixed Comparison	172
Pavel Ondrus, The Place of Numerals in the System of the Word Classes	22
Ján Oravec, Directional Meaning of Slovak Prepositions	36
Ivor Ripka, Frequency and Rank of Phonemes in the Dialects of Lower Trenčín	60
Ján Sabol, The Clusters Obstruent-Sonorant in Slovak Language	139
Ella Sekaninová, Structural-Semantic Analysis of Slovak Verbs with the Prefix <i>na-</i>	26
Viliam Schwanzler, Constitutive and Regulative Linguistic Laws	3
Elena Smiešková, The Fixed Comparisons in the Phraseology	189

Views

Viktor Krupa, About Some Problems of the Transformational Generative Grammar	212
Jan Průcha, The Problems of the Generative Model in the Psycholinguistics	220

Reports and Reviews

Prof. Ján Horecký Fifty Years Old. By J. Ružička	68
Doc. František Miko Fifty Years Old. By Š. Ondruš	227
Doc. Vincent Blanár Fifty Years Old. By J. Horecký	233
Obituary for Prof. Štefan Tóbiš. By J. Sabol	106
Bibliography of the Writings of Prof. Ján Horecký for the Period 1944-1969. By L. Dvoně	72

Bibliography of the Writings of Doc. František Miko for the Period 1946—1969. By L. Dvonč	228
S. Marcus, Introduction mathématique à la linguistique structurale. By J. Horecký	241
P. Sgall, The Generative Description of the Language and the Czech Declension. By J. Horecký	242
J. Horecký, Introduction to Mathematical Linguistics. By V. Krupa	245
L. Deme, Fundamentals of General Linguistics. By J. Ružička	109
Les machines dans la linguistique. By J. Horecký	244
F. Miko, The Aesthetics of the Expression. By J. Mlacek	235
J. Mistrík, Stylistics of the Slovak Language. By J. Findra	237
R. G. A. de Bray, Guide to the Slavonic Languages. By J. Ružička	246
H. Kučera, G. K. Monroe, A Comparative Quantitative Phonology of Russian, Czech, and German. By J. Bosák	110
R. Grzegorzycykowa, Denominal Verbs in Present-Day Polish. By M. Marsinová	108
J. Valiska, Die Zipserdeutsche Mundart von Chmelnica (Hopgarten) By J. Kriššá- ková	247
L. Grétsy, The Wordcutting (A szóhasadás). By J. Ružička	250
The Historical and Etymological Dictionary of the Hungarian Language. By K. Habovštiaková	251
The Symposium on Algebraic Linguistics. By K. Buzássyová	253
X th International Congress of Onomastics in Vienna. By Š. Krištof	256

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník XXI, 1970

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor PhDr. Izidor Kotulič, CSc.

Redakčná rada:

doc. PhDr. V. Blanár, DrSc., prof. PhDr. L. Ďurovič, DrSc., prof. PhDr. J. Horecký,
DrSc., PhDr. I. Kotulič, CSc., PhDr. V. Krupa, CSc., doc. PhDr. F. Miko, CSc., prof.
PhDr. Š. Ondruš, CSc., prof. PhDr. E. Paulíny, DrSc., PhDr. Š. Peciar, CSc., prof.
PhDr. J. Ružička, DrSc., doc. PhDr. V. Schwanzer, CSc., prof. PhDr. J. Štolc, DrSc.

Adresa redakcie: Bratislava, Klemensova 27

Technický redaktor J. Macherová

Povolený výmerom Pov. kultúry č. 959-58

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná
expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno
objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia
vybavuje PNS — Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo námestie 48/VII.

Ročné predplatné Kčs 30. —, jednotlivé číslo Kčs 15. —

Tlač: Knih tlačiareň SVORNOST', n. p., Bratislava

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1970

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník XXI, 1979, 2

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor PhDr. Izidor Kotulič, CSc.

Redakčná rada:

doc. PhDr. V. Blanár, DrSc., prof. PhDr. L. Ďurovič, DrSc., prof. PhDr. J. Horecký
DrSc., PhDr. I. Kotulič, CSc., PhDr. V. Krupa, CSc., doc. PhDr. F. Miko, CSc., prof.
PhDr. Š. Ondruš, CSc., prof. PhDr. E. Paulíny, DrSc., PhDr. Š. Peciar, CSc., doc. PhDr.
V. Schwanzer, prof. PhDr. J. Štolc, DrSc.

Adresa redakcie: Bratislava, Klemensova 27

Technický redaktor J. Macherová

Povolený výmerom Pov. kultúry č. 959-58.

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo námestie 48/VII.

Ročné predplatné Kčs 30.—, jednotlivé číslo Kčs 15.—

Tlač: Kníhtlačiareň SVORNOSŤ, n. p., Bratislava

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1970